

OK

OMA KEEL

keeleajakiri
kõigile
nr 2
sügis 2001

New Yorgist Mulgi murdeni
SMS-õigekirjareform
Need rasked võõrsõnad
Emakeel koolis
Bürokraadi tähestik

Oma Keel

nr 2 / sügis 2001

Oma Keel

Emakeele Seltsi ajakiri

Toimetuskolleegium: Mati Ereht, Tiiu Ereht, Tiit Hennoste, Reet Kasik, Krista Kerge, Piibe Leiger, Helmi Neetar, Karl Pajusalu, Peeter Päll, Tõnu Tender, Jüri Valge, Jüri Viikberg, Asta Õim

Toimetuse: Maire Raadik, Hille Saluäär

Toimetuse aadress: Emakeele Selts, Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn

e-post: es@eki.ee

Kaas ja kujundus: Tiit Hennoste, Roosmarii Kurvits

Küljendus: Sirje Ratso

Trükk: AS Pakett

ISSN: 1406-6599

Oma Keele väljaandmist toetavad haridusministeerium ja Euroopa keelteaasta (2001) korraldamise Eesti komitee

© Emakeele Selts 2001

Autoriõigus: artiklite autorid

Sisukord

<i>Leelo Keevallik</i> New Yorgi kaubamajad ja Mulgi murre ehk Millega tegelevad sotsiolingvistid	5
<i>Argo Mund</i> Saksamaa kukk läks üle poodava silla ehk Pilguheit eesti keele esimestesse grammatikatesse ja sõnastikesse	12
<i>Asta Õim</i> Mööda eesti fraseoloogiamaastikku liikudes	19
<i>Inga Kukk</i> Kas elektrooniline õigekirjareform?	26
<i>Tiiu Erelt</i> Bürokraadi tähestik	34

Keelenõuanne

<i>Tiiu Erelt</i> Need rasked võõrsõnad	38
<i>Reet Kasik</i> Pubist ja glögist	47
<i>Peeter Päll</i> Afganistan keel	49

Emakeel koolis

<i>Martin Ehala</i> Rõõm keelest	51
<i>Piret Toomet</i> „Mis seal rääkida ...” ehk Tähelepanekuid Ülem-Suetuki koolist	56

Ülevaade

<i>Tõnu Tender</i> Emakeele Selts	65
<i>Tüna Leemets, Jüri Valge, Jüri Viikberg</i> 140 aastat eestlust Krimmis	72

Personaalia

Tiiu Erelt 150 aastat Karl August Hermannini sünnist 76

Raamatud

Jaak Peebo Ilmus „Wastne Testament 1686” 83

2001. aastal ilmunud keeleraamatud (*Hille Saluäär*) 85

Kroonika

2001. aasta keelesündmused (*Maire Raadik*) 89

Õiendus. Eelmise *Oma Keele* lk 28 ja 49 illustratsiooni juurest puudus kunstniku nimi. Illustratsioonide autor on *Urmas Nemvalts*.

New Yorgi kaubamajad ja Mulgi murre ehk Millega tegelevad sotsioloogid

Leelo Keevallik

Tartu ja Uppsala ülikooli doktorant

Märkmikuga mees

1962. aasta päraslõunal astus ühte New Yorgi kaubamajja mees, kes küsis esimeselt ettejuhtuvalt teenindajalt, kust ta võiks leida jalatseid. Saanud vastuseks „neljandal korrusel”, suundus meesterahvas nurga taha ning kirjutas midagi märkmikku. Seejärel tõstis ta pilgu ning küsis täpselt sama küsimuse pörandaid pesevalt koristajalt, veel mõnelt müüjalt ning viimaks ka osakonnajuhatajalt. Kõik kinnitasid justkui ühest suust: „Neljandal korrusel”. „Vabandust, kus?” küsis mees seepeale ning kuulis taas igäühelt kõvasti ja selgelt: „Neljandal korrusel”. Pärast iga dialoogi tegi mees hoolikalt märkmeid, kuid paistis sellegipoolest info tõesuses kahtlevat, sest neljandale korrusele ta ei läinudki. Läks hoopis uksest välja.

Kummalise käitumisega meest nähti tol päeval ja veel järgmiselgi päraslõunal kolmes eri kaubamajas, mille nimeks Saks, Macy's ja S. Klein. Esimene neist on laialt tuntud kui eriti kallis ja luksuslik kaubamajakett, kuhu tavakodanikul vaevalt muud asja on, kui hindade üle ahhetamas käia. Seejärel läheb ta ikkagi ja teeb oma ostud Macy's, kus hinnad taskukohasemad ja kaup korraliku keskmise kvaliteediga. S. Klein'i seevastu ei pruugita tänapäeval üldse mäletadagi, sest selle nimelise eriti odava säästukaubamaja asemele on tekkinud mitmed uued. Olgu newyorklaste sisseostudega kuidas on, aga miks küsis see imelik meeskodanik neil päraslõunastel tundidel kaubamajades osakondi, mis paiknesid neljandal korrusel?

Tegemist oli sotsioloogivistiga, esimese omasugusega pealegi. Tema nimi on William Labov, ta töötab tänapäevani Pennsylvania ülikoolis

USAs ning ülalkirjeldatud uurimusega pani ta üldise veendumuse kohaselt aluse nüüdisaegsele sotsiolingvistikale, täpsemalt kvantitatiivsele variaablusuuringule.

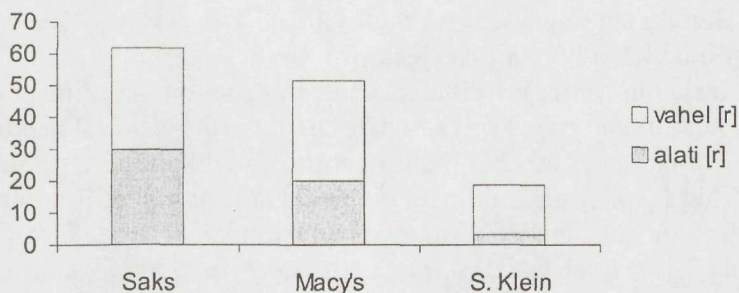
Neljas korrus

Miks just neljas korrus? Mõelgem ingliskeelsele sõnaühendile *fourth floor*. Püüdkem ette kujutada, kuidas hääldanuks seda printsess Diana – tõenäoliselt nii, et täht *r* jäänuks täiesti kuulmatuks. Nüüd aga püüdkem kujutleda, kuidas ütleks sama sõnaühendit näiteks JR „Dallasest” – tõenäoliselt tugeva põrinaga mõlema sõna vokaalosa lõpus. See laialt tuntud ameerikalik põrin oli William Labovi hinnangul pärast Teist maailmasõda saanud New Yorgis eriti prestiižikaks. See aga ei tähendanud sugugi seda, et kõik kõnelejad seda oleksid järjekindlalt kasutanud.

Jõuamegi variaabli mõiste juurde: variaabel on (enamasti häälduslik) keelejoon, mida eri inimesed eri situatsioonides ja kontekstides erineval määral kasutavad. Just sellepärast olid Labovi huviorbiidis mitte neljandal korrusel asuvad kaubad, vaid teenindajate vastused, mis kõlasid kord põrinaga, kord ilma. Iseenesest poleks see tulemus – kord nii kord naa – muidugi üldse tähelepanuväärne olnud. Kuna aga Labov oli käinud kolmes eri hinnaklassist ja väga erinevale ostjaskonnale mõeldud kaubamajas, küsitlenud sealsete teenindajate hierarhias eri positsiooniga inimesi ning lisaks märkinud üles ka nende vanuse ja soo, siis oli tulemuseks hämmastav korrelatsioon, mida keegi seni polnud suutnud tõestada.

Nimelt suutis Labov esimesena näidata, et prestiižsete keelendite kasutamise sagedus oleneb sellest, millisesse sotsiaalsesse klassi kõneleja kuulub. Mida kõrgem klass, seda sagedamini kasutab kõneleja prestiižikaid vorme, ja vastupidi (vt joonis 1). Ehk teiste sõnadega, prestiižikaks saavad need vormid, mida kõrgemad ühiskonnakihid rohkem kasutavad.

Kuid Labovi läbimõeldud uurimus demonstreeris veel ka palju muud. Näiteks olid nooremad inimesed prestiiživariandi kasutamisel järjekindlamad kui vanad, mis omakorda võib viidata käimasolevale keelemuutusele. Nii võib järgmine põlv, kes omandab keelt praeguse noorema põlvkonna najal, uue prestiiživariandi hoopis üldistada, mis tähendabki muutuse lõpulejõudmist.

Joonis 1. Variaabli [r] esinemus kolmes New Yorgi kaubamajas aastal 1962

Samas on sotsiolingvistika jaoks eriti huvitav just see faas, kus keelejoon alles varieerub. Keelelised variaablid võivad olla sotsiaalselt väga tundlikud ja aidata meil mõista mitte ainult keelt ennast, vaid keele kaudu ka ühiskondlikke struktuure. Näiteks on nüüdseks selge, et situatsioonides, kus inimene oma keelekasutust teadlikumalt kontrollib, tulevad esile standardsemad ja/või prestiižsemad vormid kui argisituatsioonides. Seda püüdis Labov demonstreerida nii, et küsis igalt teenindajalt kinnitust, justnagu poleks ta esimest vastust päris hästi kuulnud. See sundis vastaskõnelejat end pingutama ja hääldusele tähelepanu pöörama. Nagu oletatud, sisaldas kordamisel öeldud *forth floor* sagedamini [r]-häälikut kui esimene vastus. Järelikult tunnetasid ka kõnelejad ise, et „parem” hääldus peaks olema [r]-iga.

Linnakeel ja varieeruv norm

Arusaam, et keel varieerub ja et see varieerumine on vähemalt mingil määral reeglipärane, tõi olulisi muudatusi keeleuurimisse ka üldisemalt. Enam ei tulnud alati otsida võsa vahelt vanimat „kõige õigema” murde kõnelejat, vaid võis hakata lindistama teisigi rühmi, et seega tabada keele muutumist näiteks põlvest põlve või rühmast rühma. Nagu juba Labovi esimesest uurimusest paistis, on sotsiolingvistide üheks olulisimaks tööpõlluks kujunenud traditsioonilisele vastupidiselt just kaasaja linnakeskkond. Muidugi esitatakse sel juhul uurimistöole teistsuguseid nõudmisi, nagu sotsiaalteadustele omane. Näiteks peab materjal olema representatiivne, st et kõnelejad oleks uuritavast rühmast valitud kindla meetodiga, mis välistab juhuslikult vildaka tulemuse.

Teiseks sai selgeks, et nn tugitooliteadlaste otsustusi õige ja väär, võimaliku ja võimatu keelekasutuse vahel ei tohi jäägitult usaldada. Keeleühiskonna eri liikmed võivad norme tajuda erinevalt ning mis veel hullem, oma keelekasutuses neid norme erineval määral järgida. Siinkohal ei mõelda muidugi mitte ametlikult kehtestatud norme, vaid igapäevases suhtluses kehtivaid ja üsna pidevalt muutuvaid vaikimisi norme. Näiteks, kui mõnelt haritumalt eesti keele kõnelejal küsida, kas ta ütleb vahel *võtnud* asemel *võtt* või *söönud* asemel *söönd*, siis ta vastab, et mitte iial *või* vahel väga harva. Aga kui teda natukegi lindistada, selgub kontrollimisel, et lühemaid vorme tuleb tal peaaegu sama palju kui kirjakeelselt korrektseid. Meie vaikimisi keelenorm aktsepteerib mõlemaid. (Allakirjutanu on ise sellise katse teinud.) Seega ei ole kõik keelenormid isegi mitte teadvustatud, saatiigi siis tugitooliteadlasele kättesaadavad.

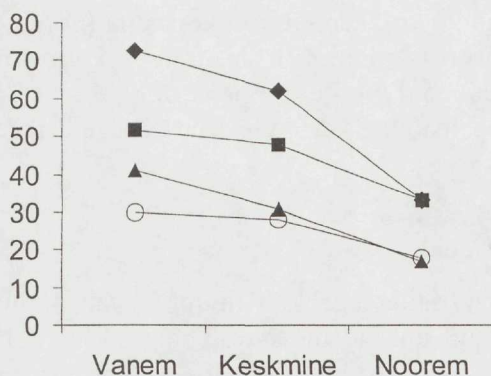
Teadvustamise probleemiga seostub ka üks oluline „aga” Labovi kaubamajaurimuses. Nimelt tajume kõik keelt suurel määral läbi omaenda keelenormi prisma ja meil on põhimõtteliselt üsna võimatu imepisikesi erinevusi kuulda. Õnneks on Labovil muidugi hästi treenitud keelekõrv, kuid tänapäeva sotsiolingvistilises uurimistöös usaldatakse ainuüksi lindistatud materjali ning arvuti abil tehtud täpseid mõõtmisi. See on näiteks omakorda võimaldanud avastada, kuidas muutumisprotsessis osalevate vokaalide formantväärtused samm-sammult muutuvad. Labovilgi oleks tänapäeval põues olnud väike diktofon. Sotsiolingvistika on niisiis rõhutatult empiiriline teadusharu, mida ei huvita niivõrd keeleteadlase väljamõeldud näited kui tegeliku kõneleja keelekasutus eri situatsioonides.

Aga eesti keel?

Eestisse tõi variaablusuuringu meetodi praegune Tartu ülikooli eesti keele ajaloo ja murrete professor Karl Pajusalu, kes on ise ka otse Labovi käe all tudeerinud. Tema on muu hulgas jälginud seda, kuidas Karksi murdelised verbivormid ajapikku kirjakeelsete vastu välja vahetatakse. Kui näiteks 1860.–1875. aastal sündinud keelejuhid kasutavad ainsuse esimeses pöördes alati lõputa vorme (nt *ma astu*, *ma elä*), siis 1924–1934 sündinud keelejuhtide kõnes leiab neid vorme vaid umbes kolmandikul juhtudel. Ja vastupidi, kui vanima põlvkonna keeles ei esine ühtegi *vad*-lõpulist mitmuse kolmandat pööret (nt

nad kaabivad), siis noorimal põlvkonnal on neid juba ligi 20%. Nii-moodi saab kvantitatiivse analüüsi abil esile tuua keele muutumise tendentse, samas kui puhtkvalitatiivse vaatluse tulemusena saaks siinkohal vaid nentida, et keelejuht kõneleb segakeelt.

Sama meetodiga uuris rühm eesti keele osakonna tudengeid 1994. aasta suvel ka Kihnu murde hääbumist Manilaiul. Teatavasti kasutatakse Kihnu murdes sageli *ja* asemel sidesõna *ning* ja pikad vokaalid võivad olla diftongistunud (nt *mua*, *kua*). Ka mitmuse osastav ja eitus erinevad Kihnu murde alal selgesti ühiskeele omast, näiteks öeldakse seal *palju võrka* ja *palju vaariku* ning *tütrel ei põlõ mitte last*. Joonis 2 näitab nende nelja murdejoone esinemust Manilaiul põlvkondade kaupa.

Joonis 2. Kihnu murde joonte esinemus kogu Manilaiu kõnelejaskonnal

Selle joonise põhjal võiks järeldada, et hoolimata saare suhtelisest suletusest välismaailmale, on sealgi hoogsalt levimas ühiskeel. Lugu pole aga sugugi nii lihtne, sest keelekasutus peegeldab ka kõneleja (soovitud) identiteeti, kuid näiteks Manilaiu noorema põlvkonna tüdrukute ja poiste pürgimused on väga erinevad. Kui poisid näevad oma elu eesmärki kalapüügis ja seega paigalejäätises, siis tüdrukud ihkavad saarelt ära mandrile õppima ja tööle. See kajastub markantselt ka nende kõnepruugis – tüdrukud on selgelt ühiskeelsemad (vt tabel 1).

Muidugi ei varieeru Eestis ainult murdealadelt pärit inimeste keel, vaid ka ühiskeel, nagu üldse iga loomulik keel. Ühiskeeles on seni uuritud kaht sotsiolingvistilist variaablit, sõnaalgulist *h*-d (Kaily Cui diplomitöö) ja *nud*-kesksõna tunnust (Leelo Keevalliku magistritöö).

	Poisid	Tüdrukud
Diftongistumine	35%	31%
Ning	55%	0%
Mitmuse osastav	22%	6%
Eitus	23%	0%

Tabel 1. Kihnu murde joonte esinemus Manilaiu noorimal põlvkonnal

Mõlema analüüs on näidanud, et eestlastele on väga oluline, kas suhtlussituatsioon on formaalne või mitte. Ametlikes olukordades kasutavad ühiskeele kõnelejad peaaegu sajaprotsendiliselt nii *h*-ga vorme (nt *hästi*, *huvitav*) kui ka kirjakeelset *nud*-kesksõna (nt *teinud*, *lugenud*), samal ajal kui argisituatsioonides on üle 60% *h*-ta vorme (nt *ästi*, *uvitav*) ja umbes 40% lühemaid *nud*-kesksõna vorme (nt *teind*, *legend*). Taas võime näha korrelatsioone keelendivariandi sageduse ja keelevälise asjaolude vahel.

Ja palju muud

Sotsiolingvistika ei sisalda tegelikult ainuüksi kvantitatiivseid variaabluuringuid. Paljud uurijad mõistavad selle üldnimetuse all kõike, mis puudutab keele ja ühiskonna vahelisi suhteid. Nii räägitakse näiteks makrosotsiolingvistikast (nimetatud ka keelesotsioloogiaks), mis uurib eri ühiskondade üldisi keeleolusid ja keelesuhtumisi, ka keelepoliitikat, keelehoolet, keeleõigusi jms. Mõnikord arvatakse sotsiolingvistika alla ka keele ja kultuuri suhted, käitumistavade ja -normide uuringud ning isegi suhtlusuuringud. Kõik need teemad on omavahel muidugi seotud, kuid väärriksid kindlasti ka täiesti iseseisvat tutvustust. Siinne sissejuhatus on püüdnud anda aimu vaid ühest keskmast sotsiolingvistika suunast – variaablusanalüüsist, mille tulemuse-na on oluliselt muutunud meie arusaam keelest.

Soovitusi edasilugemiseks

- J. K. Chambers, *Sociolinguistic Theory*. Blackwell. Oxford UK & Cambridge USA, 1995. (Keerukam teoreetiline ülevaade.)
- P. Grigorjev, L. Keevallik, E. Niit, L. Paldre, K. Sak & A. Veismann, Kihnu murde assimileerumise mustreid Manilaiul. – Pühendusteos Huno Rätsepale 28.12.1997. Toimetanud M. Ereht, M. Sedrik, E. Uuspõld. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7. Tartu, 1997, lk 26–44.
- L. Keevallik, *Maintenance of Structured Variability*. – *Estonian in the Changing World*. Toimetanud H. Õim. University of Tartu. Department of General Linguistics. Tartu, 1996, lk 123–132.
- J. Milroy, *Language Variation and Change: On the Historical Sociolinguistics of English*. Blackwell. Oxford UK & Cambridge USA, 1992. (Sissejuhatus keele muutuse uurimisse kvantitatiivse meetodiga.)
- K. Pajusalu, *Nivelleeruv murre: Karksi verb*. – *Keel ja Kirjandus* 1987, nr 9, lk 529–543.
- S. Romaine, *Language in Society: An Introduction to Sociolinguistics*. Oxford University Press, 1994. (Ülevaatlik keelesotsioloogilise kallakuga sissejuhatus.)
- Sosiolingvistiikan näkymiä. M. K. Suojanen, P. Suojanen (toim.). Gaudeamus. Helsinki, 1982.
- R. Wardhaugh, *An Introduction to Sociolinguistics*. Blackwell. Oxford UK & Cambridge USA, 1992. (Lihne sissejuhatus sotsiolingvistikasse laias mõistes.)

Saksamaa kukk läks üle poodava silla

Pilguheit eesti keele esimestesse grammatikatesse ja sõnastikesse

Argo Mund

Tartu ülikooli üliõpilane

Traditsioon koostada eesti keele grammatikaid on üle 350 aasta vana. Korrapäratu kirjaviisi ajajärgul¹ ilmus kolm grammatikat:

- Heinrich Stahli „Anführung zu der Ehstnischen Sprach” („Juhatus eesti keele juurde”) 1637;
- Johannes Gutsclaffi „Observationes Grammaticae circa Linguam Esthonicam” („Grammatilisi vaatlusi eesti keelest”) 1648;
- Heinrich Gösekeni „Manuductio ad Linguam Oesthonicam” („Juhatus eesti keele juurde”) 1660.

Nende raamatute autorid olid Saksamaal hariduse saanud usutegelased. Kirjutama oli neid ajendanud mitu põhjust: enne piibli eestikeelse tõlke tegemist oli keele kohta tarvis ülevaadet; samuti vajasisid kaaspastorid, kes oskasid kohalikku keelt sageli kasinalt, keeleõpikut ning käsiraamatut jutluste pidamisel ja igapäevases suhtlemises. Grammatikate tegijad võisid näha võimalust tõusta pärast teose kirjutamist karjääriredelil. Heinrich Göseken andis isegi selle nimel, et trükkal tema raamatu avaldaks, lubadusi, mida ta teose ilmumise järel täita ei suutnud, ja sattus seetõttu aastateks kohtukulli küüsi.

Tollase tava järgi põhines uue keele kirjeldus mõne rohkem uuritud keele käsitlusel, st tundmatut seletati tuntu kaudu. Ülal loetletud pastorid toetusid eesti keele süsteemi kirjeldades saksa ja/või ladina keelele. Oma keeletööde kirjutamisel lähtusid nad kahest tuummõisest: sõna ja tähendus. Need tingisid eesti keele reeglite esitamise teist-

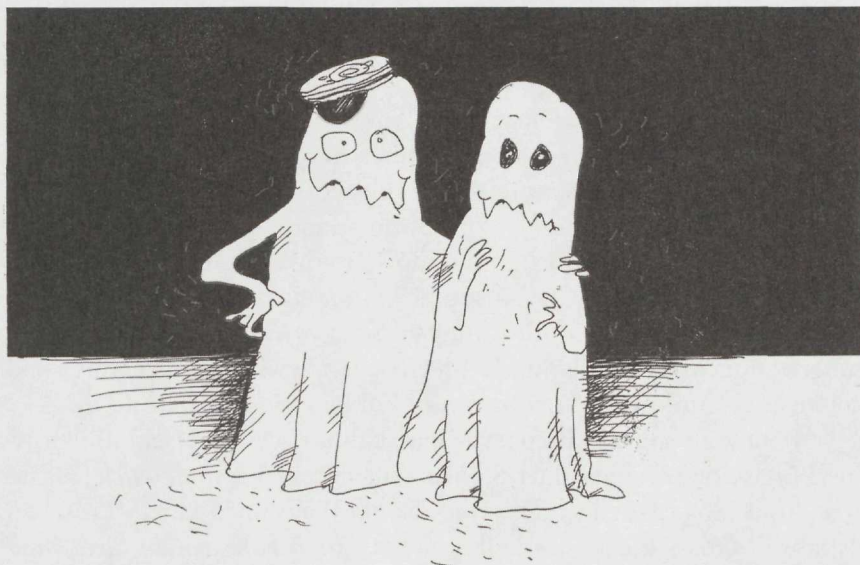
¹ Korrapäratu kirjaviisi ajajärgu kohta vt lähemalt V.-L. Kingisepa artiklist, mis ilmus ajakirja eelmises numbris (Oma Keel 2001, nr 1, lk 9-10).

sugusel viisil kui tänapäeva grammatikates (lähemalt loe J. Gutsloff'i grammatika tõlke järelsõnast).

Alati pole XVII sajandi grammatikate tegijad osanud nähtusi õigesti seletada. Hea näite võib tuua Gösekeni kohta, kes ei saanud aru astmehelduse põhjust: ta arvas, et eestlased vihkavad kaashäälikuid ja armastavad täishäälikuid, seetõttu mõnes vormis kaashäälikud puuduvadki! Niisugustele seletustele vaatamata peame meeles pidama, et need kolm grammatikakäsitlust on esimesed sammud eesti keele uurimisel ning iga algus on teadupärast raske.

Grammatikakäsitluse lõppu on nii H. Stahl, J. Gutsloff kui ka H. Göseken paigutanud saksa-eesti sõnastiku. Neist kõige mahukam asub Heinrich Gösekeni raamatus (üle 400 lehekülje). Sõnastikes on talletatud XVII sajandi eesti keele rikkusi: võib leida sünonüüme, murdekeelendeid, nüüdseks keelekasutusest kõrvale jäänud sõnu ehk arhaisme. Leidub loomi ja taimi, inimese kehaehitust ja haigusi, sugulussuhteid, maapinnavorme ja ilma, tarberiistu märkivaid ning muid talupoja eluga tihedas seoses olevaid sõnu, ka mõisaelu ja kirikut puudutavat sõnavara. Eksimusi võib leida aga sõnastikuosadestki, näiteks Göseken on vastendanud saksa sõna *Student* eestikeelse sõnaga *Tont!*

Tänapäeval on keelehuvilistel vahest kõige põnevam jälgida sõnastikes esitatud pikemaid eestikeelseid ümberütlevaid väljendeid ehk

parafraase. Niisuguseid ümberütleri on koostajad kasutanud osalt talupoja jaoks võõraste mõistete selgitamiseks ning osalt seetõttu, et nad pole ühesõnalist eestikeelset vastet ilmselt teadnud. Siiski, mõnikord on eestikeelne parafraas antud rööbiti ühesõnalise ja selge vastega.

Allpool esitatakse näiteid huvitavaimatest parafraasidest, sest kogu keelemeeste seesugune omalooming lühiartiklisse ära ei mahu. Näited on jagatud kolme ossa: looduse, igapäevaelu ja ühiskonna ning kultuuriga seotud sõnad. Kõigepealt antakse saksakeelne sõna, järgneb sõnastiku autori eestikeelne parafraas, seejärel nurksulgudes selle „tõlge” tänapäeva ortograafiasse ning lõpuks tuuakse ülakomade vahel parafraasi vaste praeguses eesti keeles.

Kuna parafraase leidub kõige rohkem Gösekeni sõnastikus, pärineb suurem osa näiteid sealt. Üksikud sõnad on võetud ka Stahlilt ja Gutschlaffilt.

1. Loodus

Loodussõnadest seletab Göseken parafraasidega eelkõige välismaa päritolu taimi, loomi ja vilju, mis võivad eesti talupojale olla võõrad:

- *Limonien* – *Saxa mah oun* [Saksamaa õun] ‘sidrun’;
- *pomerantz* – *Saxa mah oun* [Saksamaa õun] ‘pomerants’;
- *Citron* – *Hollandi mah Oun* [Hollandimaa õun] ‘sidrun’;
- *Castanien* – *Saxamah pechklet* [Saksamaa pähklid] ‘kastanid’;
- *hirse* – *saxa mah tango* [Saksamaa tangud] ‘hirss’;
- *reyß* – *Saxa mah tango* [Saksamaa tangud] ‘riis’;
- *Turtel Taube* – *Saxa mah keggi* [Saksamaa kagu] ‘turteltuvi’;
- *Püffel* – *Saxa mah Hergk* [Saksamaa härg] ‘pühvel’;
- *Comet* – *ix wöhras taiwa techt* [üks võõras taevatäht] ‘komeet’.

Esitatust nähtub, et Göseken on loodussõnade seletustes kasutanud sageli sõna *Saksamaa*. Erisuguseid mõisteid on ta mõnikord seletanud samade parafraasidega: saksa sõnad *Limonien* ja *pomerantz* on eesti keeles ühtviisi *Saxa mah oun* ning *hirse* ja *reyß* mõlemad *Saxa mah tango*. Sama asja kirjeldamiseks on Göseken tarvitanud ka erisuguseid seletusi: sidrun on nii *Saxa mah oun* kui ka *Hollandi mah Oun*.

Põnev on jälgida tänapäevasõna „kalkun” eestikeelseid ümberütleri kõigis kolmes sõnastikus. Stahl annab vasteks *Saxamah kuck* [Saksamaa kukk], aga Gutschlaff *Saxemah Kanna* [Saksamaa kana]. Göseken esitab nii emas- kui ka isaskalkuni: *Saxa mah kanna* ning *Saxa mah*

Kuck. Kui loomade sugude eristamisest veel rääkida, siis nii Stahl kui ka Göseken annavad omaette sõna emas- ja isaseesli tähistamiseks (vastavalt *metzhobbo* [metshobu] ja *metzhobbone* [metshobune]) ning Guts-laff toob oma sõnastikus keelendi *Hanni Jssaken* [haneisakene] 'isahan'i'.

2. Igapäevane eluolu, ühiskond

Talupoegade igapäevast eluolu (majatarbeid, elamuehitus- ja põllutööriistu, toitumistavasid jm) puudutavaid parafraase on sõnastikes napilt: autorid on kohalike elanike hulgas ringi liikudes saanud teada üsna palju rahvalikku sõnavara ja seda oma sõnastikes kasutanud.

Parafraase leidub ühiskondlike suhete ja nähtuste kohta:

- *Copist – Kriwli pois* [krihvlipoiss] 'kopist, ärakirjutaja, koopiate valmistaja';
- *Client – Kel üx lijkmees waja on* [kel üks liigmees vaja on] 'klient';
- *unparteisch – ke üchteki pohlest on* [kes ühtegi poolest on] 'erapooletu';
- *Handlung die einen allein zugelassen – kus öhhel issipeines lubba on / sedda kaupä ostma echk mühmma* [kus ühel isepäinis luba on / seda kaupä ostma ehk müüma] 'monopol'.

Parafraase kasutab Göseken ka osa haiguste ning surmaga seonduva seletamiseks:

- *Einbildung – Jamseminne / t. rehckib need tühiat ninck lihgat könnet* [jampsimine / t. räägib need tühjad ja liigad kõned] 'fantasia; jampsimine';
- *Colicke – Sissikond teeb haigke* [sisikond teeb haiget] 'koolikud, voolmed';
- *Darm Gicht – Sissikond teeb haigke* [sisikond teeb haiget] 'soolehaigus';
- *Bauchgrimmen – Sissekond teeb haigke* [sisikond teeb haiget] 'kõhuvalu';
- *Clystier – perse Rocht / perse pulckaken / mis perse sisse haiataxe* [perseroht / persepulgakene / mis perse sisse ajatakse] 'klistiir; klistiiripump';
- *Testament machē – omma wijhmse Tachtmisse Raamato pehle pannema* [oma viimse tahtmise raamatu peale panema] 'testamenti tegema';

- *Balsamieren – kalli rohhi kaas woidma* [kalli rohuga võidma] ‘balsameerima’.

Näeme, et kolme tõve tähistamiseks on Göseken andnud samasuguse väljendi.

Muu eluga lahutamatus seoses oli kirik. Selle kohta on Göseken esitanud sõnad:

- *Cantorey – Lauulo Kodda* [laulukoda] ‘kooriruum kirikus’;
- *Bandit – ke panni sisse pantut on* [kes panni sisse pandud on] ‘[see,] kes kirikuvande alla pandud on’. (Saksa sõna *Bandit* on seotud verbiga *verbannen*, mille vanaaegne tähendus oli ‘kirikuvande alla panema’.)

Ajaarvamisega ja -arvestamisega seotud sõnad:

- *Calender – Techt Raamat* [tähtraamat] ‘kalender’;
- *Chronick – aick raamat* [ajaraamat] ‘kroonika’;
- *Historien (Geschicht Schreiber) – ke need sündinut assiat Raamato pehle (sisse) panneb* [kes need sündinud asjad raamatu peale (sisse) paneb] ‘ajaloolane, kroonik’.

Sõnad *tähtraamat* ning *ajaraamat* on esitanud ka „Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999” (ehkki märgendiga vmo ehk vanamoeline).

Liikumisega seotud sõnad:

- *Calesse (Rolwagen) – püssokenne tollakenne / öhhe hobbosse tollakenne* [pisikene tõllakene / ühe hobuse tõllakene] ‘kaless, tõld, hobusõiduk’;
- *Galee – noppe johxwa laiw* [nobe jooksev laev] ‘galeer, aerulaev’;
- *Hangend brücke – pohtawa Sild* [poodav sild] ‘rippsild’.

3. Kultuur

Kultuuriteemaliste sõnade puhul on Göseken esitanud järgmisi parafrase:

- *Sprachkunst – kunst tarckalist ninck öigkest könnelda* [kunst targalisti ning õigesti kõnelda] ‘grammatika’;
- *Sprachlehrer – ke tunneb öigkest rehckida* [kes tunneb õigesti rääkida] ‘grammatik’;

- *Disputir Kunst – se kunst wahhust rehckida* [see kunst vahusti rääkida] ‘väitluskunst’ (NB! *vahust(i)* ‘julgesti’);
- *poet – poeht / ke sannat sehdtap wijse sisse (perrast)* [poeet / kes sõnad seab viisi sisse (pärast)] ‘luuletaja, poeet’;
- *reim – Riem. üchte sehdnut (sündiwat) sannat* [riim. ühte seadnud (sündivad) sõnad] ‘riim’;
- *Comedi – üx Komedi meng / kus Algminn rõhmus / löpminn kurb on* [üks kometimäng / kus algmine rõõmus / lõpmine kurb on] ‘komöödia, kometimäng’;
- *Comediant – üx Komedi mengo mees* [üks kometimängu mees] ‘komödiant, näitleja’;
- *Cymbal – üx Saxa meng* [üks Saksa mäng] ‘tsimbel, keelpill’;
- *harffen schlagen – kandlet pexma* [kandled peksma] ‘kannelt mängima, kanneldama’;
- *Paucker / (Trummel Schläger) – Rumme pexia* [trummipeksja] ‘trummilööja, trummar’.

Lõpetuseks

Pikad ümberütlevad väljendid ei ole sageli täpsed ega suhtluses tõhusad. Suurema osa XVII sajandil välmitud parafraside asemel on tänapäeva eesti keeles kasutusel saksa või ladina päritolu sõnad.

Nende sõnaseletuste väljamõtlejate siiras soov oli aidata kaasa eesti keele omandamisele. Tänapäeva inimestes tekitab niisugune sõnadega mängimine muhelist, lisapinget pakub seegi, et mõne üksik sõna tähendus, kasutussagedus ja stiilivärving on aja jooksul kõvasti muutunud. Siinkohal on sobiv meelde tuletada, et sõna on tihedalt seotud kasutajatega, sõna iseenesest ei saa olla hea ega halb, vulgaarne ega kõrgstiilne.

Ka meis, XXI sajandi eestlastes, on peidus tahe mängida oma emakeelega. Eriti ohtralt tekib põnevaid sõnu ja väljendeid väikestes gruppides, näiteks *tibutagi* ‘kanaihu inimesel’, *juukseädal* ‘lühike juus’, *oled sa juba redis* ‘oled sa juba valmis’ (võrdle inglise *are you ready*). Jätkugu kõigil oskust keelemängud enda seest üles leida!

Soovitusi edasilugemiseks

Artiklid

V.-L. Kingisepp, Eesti keele esimestest kirjapanekutest ja kirjaviisidest. – Oma Keel 2001, nr 1, lk 5–13.

H. Rätsep, Heinrich Stahli keeleõpetus oma aja peeglis. – Keel ja Kirjandus 1987, nr 12, lk 709–715.

A. Valmet, Heinrich Gösekeni sõnaraamatust. – Keel ja Kirjandus 1960, nr 10, lk 612–617.

Grammatikad

J. Gutsclaff, *Observationes Grammaticae circa Linguam Esthonicam*. Grammatilisi vaatlusi eesti keelest. Tõlkinud ja väljaande koostanud M. Lepajõe. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 10. Tartu Ülikool, 1998.

H. Göseken, *Manuductio ad Linguam Oesthonicam*. Einführung zur Öhstnischen Sprache. Reval, 1660. – Faksiimiletrükk väljaandes: *Fenno-Ugrica*. Band 3. Die estnischen Grammatiken des 17. Jahrhunderts II. Herausgegeben und mit einer Einleitung versehen von A.-L. Värri Haarmann. Helmut Buske Verlag, Hamburg, 1977.

H. Stahl, *Anführung zu der Esthnischen Sprach*. Revall, 1637. – Faksiimiletrükk väljaandes: *Fenno-Ugrica*. Band 2. Die estnischen Grammatiken des 17. Jahrhunderts I. Kommentiert und herausgegeben von H. Haarmann. Helmut Buske Verlag, Hamburg, 1976.

Mööda eesti fraseoloogiamaastriku liikudes

Asta Õim

Emakeele Seltsi teadussekretär

Keele kujukate väljendusvahendite hulgas on tähtis koht fraseoloogis-midel. Need on mitmesugused metafoorsed, piltlikud, kindla püsi-vusastmega sõnaühendid, liitsõnad, laused või lausekatked, mille tä-hendus ei tulene harilikult neid moodustavate sõnade tähenduste sum-mast: *vesi on ahjus; mett moka peale määrima; vanajumala seljataga, hinge vaakuma; kihva keerama; käed rüües istuma; a ja o olema; Achilleuse kand; Egiptuse nuhtlus; patukott; soss-sepp; vaene nagu kirikurott; rikas nagu Riia kikas*. Üks fraseologismi tekke ajendeid on kahtlemata keelelise väljenduse vahelduse, mitmekesistamise, ilme-kuse taotlemine.

Fraseologismi stiil

Fraseologismi koostisosad moodustavad omaette mõisteterviku, mil-lega enamasti kaasneb mingi tundeelamuslik või stiilinüanss. Kui fra-seologismi lähteallikaks on piibli keelepruuk, antiikkirjandus või mõni muu dokumenteeritud lähtealus, kipuvad väljendidki olema kirjakeel-sed või raamatulikud: *palge ette astuma, palet ära pöörama, palgest palgesse* jms. Seda laadi fraseologismide kõrvale on tihtipeale tekki-nud rahvapärasemad, lihtsama sõnastusega ütlused. Võrdleme kas või rööpväljendeid *palgest palgesse* ja *näost näkku*, kus esimene on juba üksnes oma arhailisema maigu tõttu stiililt kõrgem.

Fraseologismi lähteallika soliidus ei taga siiski alati väljendi enda esinduslikumat stiili. Piibli päritolu väljend *tuliseid süsi oma pea peale koguma* on neutraalne või isegi pisukese naljatleva alatooniga. Ütluse *pole kuskile ~ kuhugi oma pead panna ~ pista* kõrgstiilsus ei ole enam tajutav, nähtavasti on sellele kaasa aidanud ka tegusõna *panema* asen-

damine stiililt vähem neutraalse vastega *pistma*. Väljend *issanda ~ looja loomaaed* on aga omandanud humoristliku värvingu.

Need fraseologismid, mille aluseks on igapäevaelu tähelepanekud ja tõekspidamised, loomad ning inimesed, on sagedamini kas neutraalsed või omased kõnekeelsemale kasutusele: *vesi on ahjus; siga ka ei söö* 'täiesti sobimatu, kõlbmatu'; *serva tegema* 'flirtima, kurameerima'; *hambasse puhuma* 'valetama, petma'; *nagu koera kaelas vorst; nagu kana takus; nagu kukk sõnnikuhunniku otsas; nagu oleks tuli lahti; välk ja pauk; lõika või noaga* 'õhutamata, tuulutamata'. Loomulikult on siingi kirjakeelseid, nn stiiliväljendeid: *kellelgi on juba hall habe suus; endale halle juukseid kasvatama*.

Eesti keeles oleneb väljendi stiil sageli väljendis asendatava(te) sõna(de) stiilikuuluvusest: *seda pead küll* on neutraalne, *seda kolu küll* kõnekeelne; *kellegi rahakoti peal liugu laskma – kellegi tagumiku peal liugu laskma; nina täis võtma – molu täis võtma; pähe hakkama – latva hakkama; kurku kallama – kõrisse kallama* 'maha jooma'; *silmi kinni laskma, silma looja laskma – sõba silmale laskma; ei saa silma kinni, ei saa nahka silmadele ~ silma peale – ei saa sõba silmadele ~ silma peale*. *Nahk ja sõba* tähendavad silmalaugu, *sõba* kui arhailisem sõna kergitab kogu väljendi stiili.

Fraseologismi struktuur ja vorm

Püsiühendid võivad olla

- tegusõnalised: *auku pähe rääkima; nina peale viskama; suu jookseb vett;*
- nimisõnalised: *Hiina viisakus; Egiptuse nuhtlus; viimne uni; vedel vend; sarvedega mees* 'petetud abielumees';
- omadussõnalised: *kasimata suuga; vedela verrega* 'arg';
- määrsõnalised: *ratsahobuse seljast; heast peast; üle pea ja kaela; viimse hingetõmbeni; viimase vindini* 'äärmiselt, väga'
- ning hüüdsõnalised. Viimastel pole leksikaalset tähendust, nad väljendavad tundeid, suhtumist, soove jms: *säh sulle kooki moosiga; söögu sind susi; tohoh till ae, sa taevane ~ jäme jumal; tule taevas appi; sa sinine silk ~ saatan; vaat kus lops; jõudu tööle; mis liig, see liig; mis sa tahad tulele panna* 'nõutust, kahevahelolekut väljendav hüüatus'. See rühm on väga väljendirohke ja haraline ning seetõttu eriti põnev.

Iga keele fraseoloogial on omad iseärasused, mille uurimisel tuleb lähtuda selle keele ajaloolise arenemise sisemistest seaduspärasustest. Näiteks ei ole eesti keeles kuigi palju paarissõnalisi fraseologisme: *ei kippu ega kõppu; ei hea ega kurjaga; nõu ja jõuga; näost rõõsk ja roosa*. Fraseoloogilisi sõnapaare esineb, tõsi küll, muude fraseologismide sees: *suud ja silmad ~ suud-silmad on häbi täis; suid-silmi täis valetama; luust ja lihast läbi käima; paljas luu ja nahk; luid-konte pehmeks tegema*.

Seevastu on suur hulk fraseoloogilisi liitsõnu, mis on tekkinud metafoorse sõnaühendi koostisosade kokkusulamisel (metafoor on tähendusülekanne sarnasuse alusel) või ortograafilisel põhjusel. Näiteks: *põrgutukk* 'õel, tige naine', *põrguvesi* 'viin, alkohol', *puukaru* 'kohmakas inimene', *pupujuku* 'ärähellitatud, saamatu inimene', *pu-delipaikaja* 'viinavõtja, joodik', *poriorikas* 'porine, must inimene', *räpakäi* 'must, räpane inimene', *pläraläräleenu* 'lobiseja', *pigikäpp* 'kingsepp', *sulesorkija* 'kirjanik', *kirjaneitsi* 'naiskirjanik', *karukolgas* 'mahajäetud maanurk', *patupori* 'väga patune elu, suured patud, pahed', *tölmokk* 'tobu, molkus', *tuhajuhan* 'rumal inimene'.

Eesti keele fraseoloogia on sünonüümirohke. Hulganisti samatähenduslikke väljendeid on nt rumaluse, joomise ja purjusoleku, karistamise, löömise ja peksu, varguse, lobisemise, vihasemise, surma, suremise ja surmamise, mitmesuguse liikumise kohta. Nad erinevad üksteisest stiili poolest ja sedagi mitte alati: *loll nagu labakinnas ~ labidas ~ lauajalg ~ pastel ~ lammas ~ saabas ~ köstri vasikas;*

jalga laskma, vehkat tegema, plehku panema, varvast viskama ~ väristama, kandadele valu ~ tuld andma, kandu ~ päkki näitama, kandu ~ päkki välgutama, sääri tegema;

manalasse varisema, viimsele unele suikuma, siit ilmast ~ meie hulgast ~ elavate kirjast lahkuma, teise ilma minema, parematele ja himaadele minema, looja karja minema, Liiva-Hannuse juurde minema, mätta alla minema ~ pugema, koibi sirgu ajama, vedru ~ tossu välja viskama, susse püsti ajama.

Eesti fraseoloogia, eriti tegusõnalised fraseologismid on ka väga varieeruva sõnastusega, näiteks *kukalt sügama ~ kratsima, sääsest elevanti ~ härga tegema*. Mõnikord vahetub väljendis mitu komponenti või isegi kõik komponendid. Viimased moodustavad n-õ semantilised pesad, milles üks idee, metafoorne ülekanne kaetakse erinevate keeleliste vahenditega. Näiteks öeldakse petmise, tüssamise kohta: *vastu ~*

mööda külgi saama; vastu ~ mööda pükse saama; vastu ~ mööda nahka saama. Imestuse, üllatuse puhul öeldakse: *kuhu peab risti tege-ma ~ tõmbama; kuhu tuleb rist teha*. Rumala inimese kohta öeldakse: *on nagu sooja sepikuga ~ sooja saiaga ~ sooja leivapätsiga pähe saanud; on aganad ~ kõlud ~ saepuru ~ takud peas; üks kruvi ~ mõni kruvi logiseb ~ kruvid logisevad peas; üks ~ mõni kruvi ~ kruvid on peas lahti; see kruvi on peas lahti, mis teisi kinni hoiab*.

Fraseologismi vormivaheldus võib seisneda:

- kaassõnafaasi ja käändevormi rööpses kasutamises: *sõba silmale ~ silma peale ~ silmadele saama; tuhka pea peale ~ pähe raputama*;
- mingi osise erinevas käändelises vormistuses: *rumala peaga ~ rumalast peast; ole sa tuhandest ~ tuhandeks tänatud*;
- ainsuse-mitmuse kõrvutises esinemises: *mokk ~ mokad on kulpis; närvid ~ närv on püsti; ööbikut ~ ööbikuid kuulama saatma* 'pikali, oimetuks lööma'. Vormi vaheldumisega ei kaasne tavaliselt väljendi sisu muutust.

Sisulise varieerumise puhul toimub sageli ka tähendusnihe: *sõna suust võtma* 'kellegi juttu katkestama' ja *sõna suust lõikama* 'järsult katkestama', *silmi ~ kõrvu lahti hoidma* 'tähelepanelikult vaatama, kuulama, tähelepanelik olema', *silmi ja kõrvu lahti hoidma* 'väga tähelepanelik olema'.

Joonistanud Viktor Tammeveski

Vahet pole, kas sussid aknal, või sussid püsti. Päkapikk tuleb, sadagu või pussnuge.

Fraseologismide päritolu

Fraseoloogia on universaalne keelenähtus, mis esineb kõigis keeltes. Fraseologismide hulk ei ole lõpmatu, arvatakse, et neid ei ole palju üle 10 000. Oma päritolult on fraseologism algupärane või laenuline, sh ka tõlkeline ja vahendajakeele kaudu tulnud. Eesti keeles on näiteks suur hulk piiblist ning saksa ja ka vene keele kaudu tulnud väljendeid.

Kirjaliku lähtealusega fraseologismide päritolu kindlakstegemine ei ole eriti keeruline, vaja on vaid oskusi ja teadmisi ning suurt visadust. Genuinse ehk põlisfraseoloogiaga on aga lugu teine. Sageli jääb otsus fraseologismi põlisuse üle vaid oletuseks, sest objektiivsetest kriteeriumidest ei piisa. Peale selle ei saa kunagi välistada võimalust, et sama idee, motiiv on olnud lähtealuseks väljendi rööpsele tekkele eri keeli kõnelevatel, üksteisest kaugel asuvatel rahvastel. Mida läbinähtavam, igapäevasem, lihtsam on fraseologismi aluseks olev lähtepilt, seda tõenäolisem on ka võimalus, et sama või ligilähedane väljend võib olla omatekkeline.

Sellised väljendid erinevad enamasti vaid oma vormilise külje poolest, mis tuleneb vastava keele grammatilistest väljendusvõimadest ja struktuurist. Teiselt poolt – kui mingis keeles tekkinud fraseologism ei ole võrreldav kohaliku koloriidiga, tema idee on terane ja selge, võib oletada, et ta kandub hõlpsasti keelest keelde, ja on raske, kui mitte võimatugi, tuvastada tema päritolu. Neid väljendeid nimetatakse tüpoloogiliselt identseteks keeltevahelisteks fraseologismideks.

Toome ühe näite. Pidevalt vaenutsevate ja tülitsevate inimeste suhet võrreldakse paljudes, ka eri keelkondadesse kuuluvates keeltes kassi ja koera suhtega (*elavad nagu kass ja koer*). J. Solodub nimetab vene keele kõrval 16 keelt, sh türki ja vietnami keel, kus selletaolist väljendit tuntakse, soome-ugri keeltest nimetab ta vaid ungari keelt.

Selle võrdluse erinevus neis keeltes puudutab enamasti üksnes väljendi vormikülge: vrd *nagu kass ja koer* (on võimalik ka pöördjärjestus *nagu koer ja kass*), vene *как кошка с собакой* (nagu kass koeraga), tšehhi *jako kočka a pes*, hispaania *como el perro y el gato*, rootsi *som hund och katt*, itaalia *come cani e gatti* (nagu koerad ja kassid), inglise *to live a cat-and-dog life* (elama kassi ja koera elu). Kõigis neis keeltes on kassi-koera võrdlustes esikohal vaenu pidevus, alalisus. Seevastu

näiteks mongoli keeles on olulisem hoopiski tugeva-nõrga vahelise vaenu motiiv ja vaenupoolteks on lammas ja hunt.¹

Fraseologismi muutumine

Fraseologism ei ole jäik ja muutumatu üksus, aja jooksul võib teiseneda nii väljendi vorm ja struktuur kui ka sisu. Näiteks märkis *Paabeli keeltesegadus* – *keelte paabel* – *keeltepaabel* – *Paabeli segadus* – *paabel* esiotsa vaid keelte virvarri, milles on raske orienteeruda. Praeguseks on väljendi tähendus laienenud ning *paabel* märgib igasugust väga suurt segadust: *korteris valitses Paabeli segadus*; *reklaamipaabel*.

Piibli päritolu väljend *oma palehigi sees* ~ *palehigis pead sa leiba teenima* – *palehigis leiba teenima* – *palehigi sees* – *palehigis* tähendas algul raske tööga igapäevase elatise teenimist. Tänapäeva keeles on küll säilinud sama motiiv, idee, väljend ise on aga lühenenud määrsõnaliseks liitvormiks *palehigis*, mis seostub töötegemist väljendavate verbidega ja on laiema tähendusega: *palehigis töötama* ~ *rügama* ~ *rühmama* ~ *treenima*; *palehigis haritud maa*. Kahesõnaline vorm *palehigi sees* on stiililt arhailisem ja sobib nõudlikumasse konteksti.

Eesti fraseoloogiale on üsna omane pikemate väljendite teisen-damine/teisenemine lühemateks, ühest ja samast fraseologismist tule-tatakse/tekitatakse mitmesuguseid vorme, kesksõnu, teo- ja tegijani-mesid, liitsõnu: *pead püsti hoidma* – *püsti peaga*, *püsti päi*, *püstipäi*; *head nägu tegema* – *hea näoga* (tuli seda mulle hea näoga ütlemä); *nägu venib pikaks* – *pika näoga* ‘pettunud, pettunult’; *suuri silmi tege-ma* – *suurte silmadega*; *kõrvu kikki ajama* – *kikkis kõrvadega*; *keelt kandma* – *keelekandja*; *tiiba ripsutama* – *tiivaripsutamine* – *tiivarip-sutaja*; *tühja tuult tallama* – *tuuletallaja*; *helde käega olema* – *heldel käel* (*jagama* ~ *vastu võtma* ~ *kostitama* jne).

Eesti fraseoloogia tunnusjooni on seegi, et väljendi komponenti-de järjekord ei ole alati püsiv. Fraseologismi koostisosad võivad olla pöördjärjestuses: *taevale tänu* – *tänu taevale*; *pagan võtaks* – *võtaks pagan*; *kepp ja kott* – *kott ja kepp* ‘kodutu olemine, hulkuri, kerjuse elu’; *nõu ja jõuga* – *jõu ja nõuga*; *pealaest jalatallani* – *jalatallast pea-laeni*; *ei puus ega maas* – *ei maas ega puus*. Järjestust mõjutab ka rekt-sioon ehk sõltumus. Kui väljendil on mitu rektsooni, on järjestuski

¹ Ю. П. Солодуб, К вопросу о совпадении фразеологических оборотов в различных языках. – Вопросы языкознания 1982, nr 2, lk 106–114.

erinev: *kellegi pea on pulki täis – kellelgi on pea pulki täis; kellegi pidurid on korrast ära ~ on nõrgad – kellelgi on pidurid korrast ära ~ on nõrgad.*

Soovitusi edasilugemiseks

Abiks fraseologismide kasutamisel on A. Õim, Väljendiraamat. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, 1998. Põhjaliku käsitluse kehaosadega seotud fraseologismidest annab F. Vakk, Suured ninad murdsid päid. Tallinn, 1970. Võrdlustest kui ühest fraseologismide alaliigist on andnud ülevaate K. Õim, Eesti võrdluste vormist ja sisust. – Keel ja Kirjandus 2000, nr 8, lk 558–566; nr 9, lk 646–653. Fraseologismide metafoorsusest, metonüümilisusest, süntaktilisest struktuurist kirjutavad noored kõnekäänuurijad peatselt ilmuvast Eesti Kirjandusmuuseumi noorte folkloristide konverentsi kogumikus (konverents peeti 2001. a aprillis).

Kas elektrooniline õigekirjareform?

Inga Kukk

Tartu ülikooli doktorant

- *Noni- lepisin just kodus koku, et rede ohta lahkun talinase.tulen sinu jure sis kui aeg*
- *doredore :) näume*
- *PetsMtlesRingi-PljuTödTeha.MinaTlexIkkagiØhtuseBussiga. Muusjas, LiinaElistasEile, tahtisSuKaYleVadata.Ok?*
- *ise teab.sina-liina teretuld. milla laekute?*

Düsgraafikud? Vana kirjaviisi värskem variant? Eesti keel araabia moodi? Ei ühte, teist ega kolmandat, tegu on väljavõtetega täiesti kirjaoskajate ja terve mõistuse juures olevate eestlaste suhtlusest. Eriline ei ole ka formaat – mobiilsidefirmade pakutav lühisõnumiteenus (Short Message Service, edaspidi SMS). Esitatud kirjaviis paneb ehk ontliku sulesepa esimese hooga õhku ahmima, aga tegu on ka radikaalsema serva näidetega. Ometi on selliselgi väljendusviisil oma eeldused, funktsioonid ja seaduspärad.

Eesti mobiilsidefirmad ei soovi avaldada, kui palju lühisõnumeid nende kaudu saadetakse. Põhjuseks ei ole oletatavasti mitte liiga väikesed, vaid vastupidi, päris korralikud ja kasvavad müüginumbrid, mille valguses oleks raske põhjendada lühisõnumite krõbedat tükihinda (1,5–2,5 krooni). Koos lühisõnumikasutajate arvuga kasvab ka SMS-keele kasutusala ja võimalik mõju eesti kirjakeelele. Selles kirjatuukis jõuan vaid põgusalt valgustada SMS-keele tausta ja väikese rühma paadunud „essemessijate” revolutsioonilist lähenemist õigekirjale. Põhjalikum käsitus nõuaks suuremat SMS-tekstide korpust ja süstemaatilist analüüsi.

Pilguheit ajalukku

SMSi algus ei olnud paljutõotav. Mobiilsidefirmad võtsid lühisõnumid esialgu kasutusele turundusnipina, mille abil saata reklaami oma sooduspakkumiste kohta otse klientide telefonidesse. Kui aga ka telefonikasutajatele pakuti võimalust üksteisele tekstisõnumeid saata, põlgasid need uue suhtlusvahendi liiga aeganõudva ja tülikana ära. Lühisõnumi sisestamiseks peab telefoniomanik klõbistama oma telefoni klaviatuuril. Iga numbriklahvi all on 3-4 tähte, et kogu tähestik ära mahuks. Nii on sõnumi kirjutamine üsna vaevaline ja ka maht on piiratud – 160 täheruumi.

1990. aastate lõpus toimunud seletamatu murrangu järel on SMSi kasutamine hakanud tormiliselt kasvama. 2001. aasta esimeses kvartalis saadeti maailmas GSM-võrgu kaudu üle 50 miljardi SMSi.¹ Aгарaimad „essemessijad” elavad Suurbritannias ja Skandinaavias, eriti mobiiltelefoni- ja Interneti-lembose poolest tuntud Soomes.²

SMS turvalise suhtluskanalina

Mis võiksid olla SMSi populaarsuse põhjused? Eelkõige kindlasti võlusõna, mis tänapäeval käivitab tarbija refleksid – uudsus. Kuigi SMS on tehniliselt seotud telefoniga, on tal ühisjooni Hea Uue Võrgustuva Ilma teiste leiutiste – arvutipõhiste elektronposti, jututubade ja Interneti-portaalidega. Sarnaselt viimastega on tegu kirjaliku suhtlusviisiga. Telefonisuhtlusele lähendab SMSi elutruudus. Arvutipõhistes suhtlussüsteemides liiguvad virtuaalsed kujud, kes on loonud oma kollektiivse reaalsuse üksnes klaviatuurikasutuse abil. Virtuaalsuhtlejaid ei kammitse sotsiaalseid piirangud ja eelarvamused, mida mõjutavad füüsiline kohalolek, iga, sugu, rass, nahavärv, kehakeel, näoilmed, riietus jne. SMSi kasutajad seevastu on tegeliku maailma inimesed, kes tunnevad üksteist ning jagavad enam-vähem ühist tausta. SMSid enamasti täiendavad, mitte ei asenda vahetut suhtlust.³

Algse ärapälgamise põhjuste, s.o kohmakuse ja suhtelise aegluse kõrval on SMSil ka arvestatavaid voorusi. Telefonisuhtlusega võrreldes on SMS diskreetne. See ei häiri ümbritsevaid ja on märkamatu

¹ <http://www.idg.net/idgns/2001/07/12/DictionaryRecognisesSMSAsPartOf.shtml>

² <http://www.mori.com/polls/2000/lycos.shtml>

³ <http://www.netting-it.com>

kasutatav ka näiteks ühissõidukis või koosolekul. SMS on vahetust või telefonisuhtlusest ka ökonoomsem ja tihedam. Piiratud mahu tõttu ei ole tingimata vaja kasutada muus suhtluses kohustuslikke algus- ja lõpuvormeleid (nt *Lp kolleeg, hommikust, Tiina-kallis, no kuule okei, mis siis ikka, nägemist* jms). SMSi saatjal ei tarvitse kirjutada isegi oma nime, sest sellegi näitab telefon enamasti omal algatusel ära. SMS on hõivanud koha suhtlustüüpides, mis olid olemas ka enne seda (nt kohtumiste kokkuleppimine), aga on loonud ka uusi suhtlustüüpe – silmast silma kohtumisi ennetavad või neile järgnevad sõnumid (nt *Oli hea rääki. Head ööd!* pärast väikest suhete klaarimist).

SMS kuulub kindlalt mitteametlike suhtlusviiside hulka. Elektronpost on levinud juba ka ametlikku suhtluse, digitaalallkirja kehtima hakkamine laiendab tema kasutusala veelgi ametlikumas suunas. SMSi puhul võib aga oletada, et oma lühiduse tõttu jääb ta ka edaspidi rühmasisese mitteametliku suhtlemise vahendiks.⁴ Ühelt poolt on üsna lootusetu ajada tööasju kohmaka klaviatuuriga ja 160 täheruumi piires, teisalt saavad SMSile iseloomulikku napisõnalisust endale suhtluses lubada vaid partnerid, kes ühisele taustale toetudes oskavad kontsentreeritud sõnumi õigesti lahjendada või üliaukliku teksti arusaadavaks paigata.

Rahvusstereotüüpidele tuginedes võib väita, et SMSi sattumine reserveeritud ja isiklikku ruumi hindavate brittide ja skandinaavlaste soosingusse ei ole üllatav. Telefonisuhtlus tagab visuaalse privaatsuse, SMS-suhtlus lisab sellele verbaalse privaatsuse. SMS-suhtluse algataja eeldab, et talle ka vastatakse SMSi teel, ning loob endale nõnda turvalise suhtluskanali. SMSile ei pea vastama otsekohe, sõnumi saab põhjalikult läbi komponeerida ning soovi korral võib jätta lihtsalt vastamata – ka null-vastus on vastus. Piisava mõtlemisaja eelis on seegi, et kui vahetus vestluses tuleb alatasa kümme sekundit pärast õiget aega pähe just see õige lause, siis SMS jätab kasutajale need kümme vajaliku sekundit.

SMS on otsekui telegrammi lapselaps. Mõlemat kasutatakse hetkevajadustest sündinud lühisõnumite edastamiseks, mõlema maht on piiratud ja stiil lakooniline. Asjalik-tõsiste telegrammidega võrreldes keerleb SMS-maailm hoopis kergemate ja leebemate teemade ümber.

⁴ J. Androtsoupoulos, G. Schmidt, SMS-Kommunikation: Ethnographische Gattungsanalyse am Beispiel einer Kleingruppe. (Ilmub 2002. a ajakirjas Zeitschrift für Angewandte Linguistik.)

Jõukamates mobiilimaades on suurimad lühisõnumiteenuse tarbijad kümne-üheteistaastased, kellest võib arvata, et nad ei lepi tekstisõnumite teel kokku ärikohtumisi. 37% Briti SMSi kasutajatest on saatnud kellelegi tekstisõnumi armastusavaldusega, 24% tunnistab, et on kasutanud SMSi flirtimiseks ja 1% on SMSi teel teinud abieluettepaneku. EMT klientidest SMSi kasutajate küsitluse põhjal eelistab 46% neist tekstisõnumit telefonikõnele tähtpäevaõnnitluste puhul.⁵

SMS-revolutsioon ortograafias

SMS-formaat (nagu juba öeldud, 160 täheruumi) tundub nõudvat lühidat, lihtsat ja kokkuhoidlikku keelekasutust. Kirjutamine ei tohi võtta kaua aega. Pisikeste klahvide vajutamine on tüütu ja aeganõudev, arvutiklaviatuurile edeneb kirjutamine mitu korda kiiremini. Sõnum peab olema ka täpselt läbimõeldud, et ruum ei saaks enneaegu otsa.

Kiirus-, lühidus- ning aja- ja ruumisäästunõude järgimine toob õigekirjas kaasa omapäraseid muutusi. Pikad ja ülipikad häälikud märgitakse sageli ühe tähega, nt *se, kül, ni, kule, vata, omik*. Vahel on sõnadest kadunud ka üksikvokaalid, nii et näib, nagu oleks telefonimaniik tellinud sidefirmalt kaashäälikupaketi (nt *trt* 'Tartu', *tln* 'Tallinn', *krt!* 'kurat!', *rmtk* 'raamatukogu', *kindl* 'kindel'). Häälikuühendeid, mida annab märkida ühe tähega, nii ka märgitakse, nt *rafa* 'rahva' *tahe, wafa* 'vahva', *märxa* 'märksa', *tulex* 'tuleks', *näidataxe* 'näidatakse'; sõna alguse *h* kipub kaduma, nt *omme, elistame*. Puuduvad või raskesti kättesaadavad täppide ja katustega tähed asendatakse, nt *2kki lykkan tartu-sõidu reedele, v2gev zhest*.

Avavõtte keeleuudenduse pooldajad on SMSi tulekuga saanud võimaluse oma registrid valla päästa. *i*-mitmuse, *i*-ülivõrde, lühikese sisseütleva, infinitiivide ja kesksõnade kasutamine on lühisõnumites omal kohal, seda ka juhul, kui kirjakeele norm näeb ette teisiti (nt *keni, kalleim, tartu* 'tartusse', *rääki, oln, kokku lepit, m6eld-teht* 'mõeldud-tehtud').

SMS-keel kubiseb lühenditest. Osa neist on kirjakeelest tuttavad (nt *E, T, K* jne nädalapäevade märkimiseks), osa tekib lihtsalt sõnalõpu ärajätmisega. Eriti alati sellisele lühenemisele on iseloomuliku algusega mitmesilbilised võõrsõnad, nt *presidendi fig* 'figuur', *dem* 'demonstratsioon'.

⁵ <http://www.emt.ee/est/html4/?smg=gallup&schg=arhiiv>

Inglise SMS-keelega võrreldes on eesti SMS-lühendite kasutus siiski napp ja juhuslik. Inglise keeles märgitakse häälikuühendeid osavalt numbrite (2MORO 'tomorrow', L8R 'later', GR8 'great') ja üksiktähtedega (THNKQ 'thank you', N2 'into'). Peale selle on inglise SMS-keeles käibel hulk terveid väljendeid või lauseid tähistavaid suur- ja väikekirjeldisi lühendeid (vt lisatud sõnastikku). Bestselleris „WANT2TLK? Little bk of txt msgs” (Want to Talk? Little Book of Text Messages) on üle 1000 lühendi ja emotikoni⁶ (emotsioone tähistavad sümbolid) koos tähendustega. Tegelikus tarvituses on neist siiski vaid vähesed. Kõigi kasutamiseks oleks nii SMSi saatjal kui ka saajal kardetavasti vaja peale telefoni kaasas kanda ka käsiraamatut.⁷

Kuna SMSis ei ole ruum raisata, kasutatakse kõiki võimalusi sõnade kokkukirjutamiseks. Vokaalidega koonerdamine lähendab eesti SMS-kirjaviisi tšehhi, araabia ja heebrea keelele, sõnumipikkused sõnalauseid (nt *tunnekuimaaajataevavahel*, *poleaimugi*, *eiteamis*, *oimaolenniväsind*) meenutavad aga pigem samojeedi või indiaani keeli. Vältimaks probleeme serveritega, mis ei tunnista failinimeses tühi- kuid, kasutavad arvutiinimesed ammu võtet kirjutada kõik sõnad kokku, eristades sõnaalgusi suurtähega. Nende eeskujul või sõltumatu arengu tagajärjena võib ka SMSides kohata *AnnaM2rkuKuiReedelKohal* ja *Maj2taxT2naL6unaVahale* tüüpi sõnumeid. SMSi lahkukirjutamis- tõvest vaba iseloom annab lootust, et sõnade kokkukirjutamise komme säilib eesti SMS-teismelistel ka suureks saades ning nad ei hakka erinevalt paljudest praegustest täiskasvanutest kunagi kirjutama *viina pood* ega *mobiili kott*.

Enamasti mõjub SMSi kasutamine keeletaju ergutavalt. 160 täherruumiga piiratud maht pigem kannustab, kui kammitseb, ning keelekasutaja on tahes-tahtmata sunnitud oma keeleloomet tavalisest enam teadvustama. Valdkond, millele ei SMS ega arvutipõhised suhtlusviisidki tõenäoliselt kuigi hästi ei mõju, on kirjavahemärkide kasutami-

⁶ Emotikonide kohta vt Keel ja Kirjandus 1998, nr 10: I. Põllu, See on väga tõsine lugu :-) (lk 724–726); J. Habicht, *Smiley*, ja mitte le Carré oma (lk 726–727).

⁷ „Oxford English Dictionary” koostajad on pidanud SMSi levikut ja mõju piisavaks, et käsitleda SMS-keelt inglise keele osana, mis väärrib sõnaraamatus kajastamist. Peale termini SMS enda on „Oxford English Dictionary” viimases trükis esitatud väljendid GR8 'great', BBLR 'be back later', HAND 'have a nice day' ning mõned levinumad emotikonid (nt naeratusmärk ☺).

ne. Nii „esmessijate” kui ka „emailijate” hulgas on neid, kes panevad komasid ja punkte ortograafiareeglite kohaselt. Enamasti kasutatakse kirjavahemärke siiski vaid juhul, kui teksti ei saa arvuti- või telefoniekraanil liigendada lihtsamalt, paigutades laused eri ridadele või eraldades tühikutega. Tehnilistel põhjustel ei saa SMSis teha vahet side- ja mõttekriipsu vahel, kooloni, sulgude või kaldkriipsu tarvõtamine on tülikas, semikoolon esineb pigem silma pilgutavas emotikonis ;) kui omavahel lõdvalt seotud lauseosade vahel.

Ingliskeelse arvutisuhtluse (e-post, jututoad jms) keelekasutuse uurimisel on märgatud, et vestlejad kasutavad küll mitut strateegiat, et vähendada klahvilevajutuste arvu, aga teevad samas lisavajutusi, et jäljendada suulist suhtlust.⁸ Sama seaduspära tundub kehtivat SMSi puhul. Kõnekeelsuse mulje loovad silmatorkavalt mittekirjakeelsed sõnad ja väljendid (nt *esmasba, teisiba ... lauba, pühaha, 6hta, eila, piindlik, midagist*), kõikvõimalikud häämitsused ja hüüatused (nt *oeh, br, ähh, hm, khm khm, pst!*) ning ülifoneetiline kirjaviis, mida võib tavaliselt kohata vaid suulise kõne uurijate analüüsimaterjalis (nt *eijole, maitia, piaks, muusjas, teatsa*). Läbiv suurtäht on saanud uue, kirja-keelest erineva funktsiooni rõhu või n-ö valju kõne märkijana (nt *4 silma kuluvad VÄGA ära, ÄRA M6TLEGI j2tta tlemata!*). Võib oletada, et ka kõnekeelest jõuavad SMS-keelde ennekõike aja- ja ruumisäästunõuetele vastavad jooned – pigem hääldusmugandid, lühemad slängisõnad ja toorlaenuid kui näiteks järelsõnatarindid või ühendverbid. SMS-keeles tuleb otsida kompromissi kõnekeelse ja mitteformaalse suhtluse ning ökonoomse ja kokkusurutud väljenduslaadi vahel.

Whazabumba nitakupenda?

Kuigi SMS võimaldab üsna operatiivselt, turvaliselt ja paindlikult infot edastada – on ju mobiiltelefon erinevalt arvutist alati käepärast –, on siiski kahtlane, et järgmise suhtluskatkendi keelekuju saaks põhjendada kiire info vahetamise vajadusega:

- *GAZZA OLED JUBA OLEMAZ? tagasi pehmes ümaras ja soojas tartus? VIRMALIST NÄED?*
- *olemazjah! trtu kylmjakandiline, br. wazzup sinuga? riga? tln? roma?*

⁸ <http://www.netting-it.com>

SMSi olulisimaks funktsiooniks võib olla suhete loomine ja ülalhooldmine. Juba SMSi kasutamine suhtluskanalina on märk sellest, et partnerid aktsepteerivad mitteformaalset läbikäimist. Kui aga saatja lisaks vilistab õigekeelsusnormidele viisil, mida ei saa enam kuidagi seletada aja- ja ruumikokkuhoiuga, läheb SMSiga peale selle tähendussisu varjatult kaasa mitugi lisaõnumit – „pean sind nii heaks tuttavaks, et kasutan SMSi” ja „oleme head sõbrad, meil on ühine taust, nii et võin endale lubada olla oma väljenduses sinuga vaba ja mänguline”. Niisiis, mida pöörasemad on kirjaviisikurvid, seda lähedasemat suhet sõnumi saatja ja adreassaadi vahel võib oletada.

Kui keelereegleid on rikutud mängulustist, võib oletada, et need reeglid on rikkujale tegelikult üsna tuttavad. Eesti õigekirja sellised sõnumid kindlasti ei ähvarda. Ja vahel piisab asjakohase sõnumi edastamiseks puhtast vormist. Alapealkirjas esitatud sõnum saabus ühele mobiiltelefonile laupäeva õhtul. Mobiili omanik naeris ja helistas pikemata sõnumi saatnud sõbrale. Kohtumine sai kokku lepitud ja õhtu oli lõbus. ☺

Väike valik ingliskeelseid SMS-lühendeid

ATB – all the best	kõike head
B4 – before	enne
CUL8R – see you later	nägemiseni
GR8 – great	tore, lahe
H – hug	kalli
HB – hug back	kalli sulle ka
HHOJ – ha ha only joking	haha – nali
HHOS – ha ha only serious	haha – tõsiselt
IDK – I don't know	ma ei tea
IMHO – in my humble opinion	minu tagasihoidliku arvamuse kohaselt
IOW – in other words	teisisõnu
K – kiss	musi
LMAO – laughing my ass off	naera puruks
NE1 – anyone	keegi
PCM – please call me	helista mulle
RUOK – are you OK?	kas sinuga on OK?
SOS – same old shit	sama vana jama
TGIF – thank god its Friday	jumal tänatud, reede
WRUD – what are you doing	mida sa teed
2MORO – tomorrow	homme

Bürokraadi tähestik

A

Avalikkus. Põhimõte, mis käib dokumentide, mitte nende sisu kättesaadavuse kohta. Peab kindlustama inimpotentsiaali ehk inimkapitali ehk inimressursi arendamise teostamise.

B

Bürokraatia keel. Erikeel, milles bürokraatia toodab määrusi, juhendeid, juhiseid, eeskirju, instruksioone, korraldusi, käskkirju, kirju, aruandeid, kokkuvõtteid, protokolle, akte, analüüse, arvamusi, avaldusi, esildisi, märgukirju, koondeid, selgitusi, tõendeid, õiendeid, teatiseid, memosid jne.

C

CV [sii-vii] ja WC [dablju-sii]

D

Dokument. Mis tahes paber, millele on jäädvustatud asutuse või isiku tegevuse käigus tekkinud teave. Peab omama vormi ja struktuuri ning olema registreeritud tähtsa paberina. Võib omada ka sisu.

E

Efektiivsus. Mingi seos seatud eesmärkide, kasutatud vahendite ja saadud tulemuste vahel. Efektiivsus on seda suurem, mida rohkem suudetakse antud vahendite kõrval ära kasutada ka andmata jäetud vahendeid.

F

Funktsionaalsus. Omadus, mis iseloomustab töötajale teatud institutsiooni teatud menetluse tasandil kinnistatud regulatiiv-administratiivsete ja struktuuraal-operatsioonaalsete ülesannete täidetust. Bürokraat omab reeglina kõrget funktsionaalsust.

G

Gigabitt. Ühik, mis sobib ühiskonnas liikuvate infohulkade mõõtmiseks.

H

Haldussuutlikkus. Vaimne ja kehaline võime rohkesti pabereid toota või neid oma paigandist läbi lasta.

I

Infoühiskond. Kasutajasõbralik teadmispõhine ühiskond, kus valgekraesid on rohkem kui sinikraesid.

J

Juhendmaterjal. Üld-, eri-, kasutus-, tarvitus-, käsitsus-, käsitus-, käsitus-, tegevus-, toimingu-, töö-, tootlus-, teavitus-, kindlaksmääramis-, määratlus-, edastamis- ja tagastamisjuhiste kogum.

K

Kirjaoskus. Endisaegne komme paberite koostamisel mingeid keelepiiranguid silmas pidada.

L

Lühis. Bürokratiidevaheline kahe bürokraadi poolse konstruktiivse tegevusakti tulemuse tagajärjel tekkinud, arenenud, kinnistunud ja seoses lühiühendusega tugevnenud strateegilis-taktikaline lühiühendus.

M

Memo. Uusim kirjaliku meeldetuletuse vorm, sooritamaks kiirendatud korras efektiivseid ja konstruktiivseid tegevusvorme.

N

Nägemus ehk visioon. Kaasaegse arendustegevuse põhivorm. Tekib bürokraatidel ja poliitikutel ning on üldiselt kõigil ühesugune: nägemus sisaldab nende tegevuse tulemuste ülekandumise innovaatilisteks toodeteks ja teenusteks.

O

Optimaalne. Kasutatakse sõnaühendis *kõige optimaalsem lahendusvariant*. Sobib mis tahes kohas ja ajal mis tahes tähenduses.

P

Paber. Materjal, jõud ja abinõu, mille varal käivad bürood, kontorid, osakonnad, toimetused, talitused, kantseleid, keskused, ühtlasi nende eesmärk ja otstarve.

Q

*Quod licet Jovi, non licet bovi** ehk tea oma kohta hierarhias.

R

Register. Kui sind või sinu asja ei ole registris, siis sind ja sinu asja ei ole olemas.

S

Strateegia. Olemasolevate ja taotletavate vahendite maksimeerimine, saavutamaks visiooni teostumine. Kindlustab integreeritud innovatsioonisüsteemi funktsioneerimise, efektiivsuse tõstmise ja bürokraatia igikestmise.

* Sõna-sõnalt: Mis on lubatud Jupiterile, pole lubatud härjale.

T

Tulemuspalk. Kaasajastatud vorm paberitsirkulatsiooni innovatsiooni kindlustamiseks ja turupõhiste sidemete käivitamiseks.

U

Utiil. Paberite liikumise lõpppunkt.

V

Võrdõiguslikkus. Naise võrdne õigus mehega võrdses koguses pabeleid toota ja liigutada ning selle eest võrdset tulemuspalka saada. Naine ei vaja funktsioneerivate tugistruktuuride eksisteerimist vastavate tugiteenuste näol.

Õ

Õiendama. Õiendab [mida?] formaalsusi. Ei õienda oma vigu. Õiendab [millega?] oma paberitega. Ei õienda klientidega.

Ä

Ära muutma. Saab ära muuta küllakutseid, kuupäevi, määrusi, juhi-seid, minekuid, tulekuid, ettepanekuid, tagajärgi, ei saa ära muuta ettenähtud ametnike arvu, nende tulemuspalku, erastamist, ärastamist, ärategemist, äramuutmist.

Ö

Ökopaber. Paber, mis võimaldab dokumentide retsirkulatsiooni optimeeritud kujul.

Ü

Üneem ehk vahehääliitsus, aga mitte *üü-üü*, vaid *ee-ee, ää-ää, öö-öö*. Sobib lihtsurelikule, mitte bürokraadile, kes ei vaja mõtlemispause.

*Idee Pirjo Hiidenmaalt
(Hiidenkivi 1998, nr 5, lk 12-13).
Tiiu Erehti teostus.*

Keelenõuanne

Need rasked võõrsõnad

Tiiu Erelt

eesti keele instituudi vanemteadur

Eesti keele instituudi keelenõuande päevikus on läbi aastate olnud palju küsimusi võõrsõnade õigekirja kohta. Viimastelgi aastatel ei ole need kahanenud, vaid pigem kasvanud. Küsimustest-vastustest paistavad üsna selgesti niihästi rasked piirkonnad kui ka laenude eesti keeles kohanemise kulg.

Tsitaatsõnad ja võõrsõnad

Keelendid jagunevad võõruse järgi tsitaatsõnadeks (-väljendeiks), võõrsõnadeks ja omasõnadeks. Tsitaatsõnad on puhtvõõrkeelsed sõnad eestikeelse teksti sees ja neid kirjutatakse nagu võõrkeeles, kust nad on võetud. Hääldus võiks olla originaalkeele lähedane. Muust eesti tekstist eristamiseks tuleb inglise, prantsuse, ladina või mis tahes muu keele sõnad kirjutada teises, nt kursiivkirjas, ning käänta saab neid ülakoma abil, kusjuures eesti käändelõpp ei ole kursiivis, nt *homo sapiens*'ist, töötab *au pair*'ina, arvestage *tax free*'d. See on üsna raskepärane ja seetõttu küsitakse mõnegi sõna kohta, kas poleks juba aeg seda häälduspärastada, s.o võõrsõnaks vastu võtta.

Suur hulk inglise laene ongi kodunenud, nagu küsitud *dipp* (*dip* 'külm kaste'), *disko* (*disco*), *faks* (*fax*), *fänn* (*fan*), *gei* (*gay*), *hitt* (*hit*), *karri* (*curry*), *liising* (*leasing*), *lobi* (*lobby*), *meil* (*e-mail*), *mänedžer* (*manager*), *pikap* (*pick-up*), *rokk* (*rock*), *veeb* (*web*). Isegi lühendeist AIDS ja VIP on saanud sõnad *aids* ja *vipp* (omastav *vipi*). Võõrsõnade hulka on paigutunud ka saksa *Rottweiler* – meil *rotveiler*, hispaania

flamenco → *flamenko*, itaalia *pizza* → *pitsa* ja *spaghetti* → *spagetid*, prantsuse *petanque* → *petank*, rootsi *glögg*, soome *glögi* → *glögi*. Nii on lihtsam moodustada liitsõnu (vrd *lobby*-töö ja *lobitöö*, *fan*-klubi ja *fänniklubi*) ning järgmise sammuna ka tuletisi (nt *diskotama*, *faksima*, *lobima*, *meilima*, *rokkima*). Hiina päritolu ja inglise keele kaudu levinud sõna *wok* on juba andnud tuletise *vokkima*, mis nähtavasti nõuab seda liiki panni kohta mugandust *vokk*. Homonüümid pole paraku uudis (vrd *lobi* ja *rokk*).

Samas on hulk sõnu, mida küsijaile tuleb soovitada lähtekeelsel kujul, s.o tsitaatsõnana. Neist enim küsitakse järgmisi: prantsuse *boutique* [butiik], *brasserie*, *fourchette*-laud [furšett-] ja *à la carte* [kart]; itaalia *cappuccino* [kaputšiino] ja *a cappella*; inglise *ecstasy* [ekstösi], *groupie* [gruupi], *halloween* [hälouiin], *hot dog*, *performance* [pöfoomöns] ja *ragtime* [rägtaim].

Mõnel tsitaatsõnal on vedanud, kui talle on leitud sobiv eesti-keelne vaste, eriti sõnal *yuppie* [japi], millest sai *pintsaklipslane*. Aga miks mitte kasutada ka *vabakäeseade* või *vabakäetelefon* (ingl *hands free facility*), *õpikoda* (ingl *workshop*) ja *esikümme* (ingl *top ten*) ning saada lahti võõrsõnamuredest. Prantsuse *buffet* [büfee] tavapärase nimetus on *Rootsi laud*. *Show* paraku ei ole väärilist eesti vastet leidnud (*vaadend*, *etendus* või *šou* tunduvad sobivat ainult kohati). Kui jääb tsitaatsõna, siis tuleb tähele panna veel üht konksu: temasse ei tohi istutada eesti astmevaheldust. Näiteks kuigi võõrsõnas *drink* : *dringi* on astmevaheldus, ei ole seda tsitaatsõnal *long drink*, ains om *long drink*'i, mitm nim *long drink*'id.

Tihti küsitakse peente söökide nimetusi, mis võiksidki jääda originaalkujul. Meil ammuilma juurdunud roanimetusi pole aga mõtet tagasi võõrapärastada: *biifsteek*, *hakkbiifsteek*, *rostbiif*, *böfstrooganov* ehk *strooganov* (vrd ingl *beefsteak*, *roastbeef* ja prantsuse *bœuf à la Stroganof*).

Võõrnimetuletiste kohta on küsimusi oodatust vähem. Põhireegel ütleb, et tuletised kirjutatakse nime ortograafiat säilitades. Näiteid nõuannete hulgast: *waleslane* (sagedaim küsimus), *newyorklane*, *hollywoodlik*, *thatcherism*. Lähemalt on kirjutust seletatud raamatus „Eesti ortograafia” (3. tr 1999, lk 18–19).

Mis kuju võõrsõna saab

On laene, mis tulevad mingist keelest otse eesti keelde ja võtavad siin oma reeglipärase kuju sisse. On aga ka palju laene, mis jõuavad meile mitme keele kaudu, varasematel aegadel oli vahenduskeeleks saksa keel, vahepeal vene keel, nüüd inglise ja soome keel. Tulekuteid ja keelte mitut pidi mõjutusi tuleb tähelepanelikult jälgida.

Mõnel laenul on päris raske oma mugandkuju leida. Näiteks itaalia *tarocco*, prantsuse *tarot* [taroo], inglise *tarot* (üks kaardimänge) on eesti keeles „Võõrsõnade leksikoni” järgi *tarokk* ehk *taro* ehk *tarot*, „Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999” on valinud kuju *tarokk* ja selle kaardid on *tarokikaardid*.

Mõne sageli küsitud võõrsõna kuju valik vajab siinjuures veel selgitust. Sage küsimisobjekt oli inglise ja prantsuse *image*, mis nende keelte häälduse järgi annaks meil kas *imidž* või *imaaž*. Soovitasime lähtuda hoopis ladina keelest ning kasutada sõna *imago*. Nüüd ongi küsimused lakanud ja soovitus vastu võetud. Naljatamisi öeldakse ka *immits* (omastavas *immitsa*).

Tihtipeale küsitakse, miks eesti keeles on *baarmen*, kui inglise keele järgi näitaks *men* mitmusest ‘mehed’ ja ainsus oleks *man* ‘mees’. Inglise keeles on tõesti nii, kuid meie lähtume muust: inglise sõna *barman* hääldusest ja sarjalisest kokkukuuluvusest varasemate laenu-dega *gentleman* → *džentelmen*, *congressman* → *kongresmen*, *businessman* → *bisnismen*.

Kas *skaneerima* või *skanneerima*? Õige on esimene, aga parem oleks kasutada lühemat verbi *skannima*, kus on tõepoolest kaks *n*-i, niisamuti seadmenimetuses *skanner*. *ä*-lisi kujusid ei soovita – inglise sõnadel *to scan*, *scanning*, *scanner* näitavad sõnaraamatud nii *a*-list kui ka *ä*-list hääldust, kuid ortograafilised rööpkujud oleksid meil tülikad.

Inglise *pub* on eesti keeles kohanenud kujul *pubi*. Vahel küsitakse, miks me siin soome keele ja mitte oma reeglite järgi käime. Kuid häälduse järgi kirjapanek andnuks *pab*, sobitamine *paab*, *pabb* või *papp* – kas need oleksid paremad olnud? Ärgem unustagem, et ka inglise sõna *job* loomulik kodunemine eesti keeles andis tulemuseks *jobi*.

Paaril juhul on rööpkujusid tekitanud vene keel. Eriti küsitakse sõna *duplikaat*, mis vene keeles on *дубликат*, kuid meil siiski oleks

ladina keele järgi (*duplicatus*) õigem *duplikaat*. Vene laenudes *sovetid*, *sovetlik*, *sovetiseerima*, *desovetiseerima*, *sovetiseeruma*, *sovetism*, *sovetoloogia*, *sovetoloog* tuleb järgida transkriptsioonireeglit, mis vene *e* annab kaashäälikute vahel edasi eesti *e*-ga (mitte *je* ega *ie*).

1993. a võeti kraadiõppes kasutusele normivatest sõnaraamatutest puudunud sõna *magistrant*. Tekkis vaidlus, kas ainsuse nimetava lõpus peab olema *-nt* või *-nd*. 1994. a otsustas Emakeele Seltsi keeletoimkond küsimuse *-nt* kasuks (vt „Kirjakeele teataja” II, lk 24–26). Soovitusel *-nt* on kaks alust. Esiteks märgivad *nt*-sõnad aktiivset tegetsetjat, nad on pärit ladina aktiivsest kesksõnast, nt *agens*, omastavas *agentis* – eesti *agent* : *agendi*; *simulans*, om *simulantis* (simuleeriv) – eesti *simulant* : *simulandi*; *referens* om *referentis* (refereeriv) – eesti *referent* : *referendi*; niisamuti *deklarant*, *dissertant*, *dotsent*, *konsultant*, *korrespondent*, *oponent*, *praktikant*, *retsensent*, *revident* jne. Ka *nd*-tuletised lähtuvad ladina keelest, kuid passiivsest vormist: *examinandus* ‘see, keda tuleb eksamineerida’; *dividendus* ‘see, mida tuleb jagada’; niisamuti *diplomand*, *promovend*. Pole kahtlust, et doktorikraadi ja magistrakraadi taotlejail tuleb olla aktiivne, selle järgi siis *doktorant* (nagu on esitatud ÕSides 1960, 1976, 1999) ja *magistrant* (nagu on ÕS 1999-s). Teiseks on *nt*-lõpuliste võõrnimisõnade arv eesti keeles suur (tublisti üle kahesaja), neis on vältevaheldus *t* : *d* nagu eesti oma sõnadeski: *kont* : *kondi*, *sant* : *sandi* – *oponent* : *oponendi*, *konsultant* : *konsultandi*. Sõna *magistrant* : *magistrandi* ühineb nendega hõlpsasti. *nd*-lõpulise nimetavaga sõnu on mõni üksik: eelnimetatud *diplomand*, *examinand*, *promovend*, *dividend*. Viimast küsitakse sageli.

Häälikute õigekiri

Vaadelgem päeviku materjali ka raskete häälikute kaupa, et kahtlusi ja vigu oleks kergem ära hoida.

b, d, g – p, t, k

Piir „vanemate” laenude *p, t, k* ja „uuemate” *b, d, g* vahel sõna algul on olnud üsna meelevaldne ja liikuv. Tava kohaselt korrigeeris iga uus õigekeelsussõnaraamat mõnes vanemas laenus *b, d* või *g* *p*-ks, *t*-ks või *k*-ks. 1976. a ÕS tegi parandused *piisam*, *plokk*, *klint*, *trell* (*trellpuur*,

elektritrell). Vana laen *palsam* on *p*-ga esimesest, 1918. a õigekirjutussõnaraamatust alates, kuid viimasel ajal küsitakse seda sõna sageli – ilmselt ajab segadusse toodete juures nähtav saksa, inglise jt keelte *balsam*, aga ka mõnes kakskeelses sõnaraamatus siiani pakutavad tugeva ja nõrga klusiiliga rööpkujud. 1999. a ÕS on uutest muutustest hoidunud, kuigi keelenõuküsijad on oodanud näiteks *kreipi* (ÕSis *greip*). Sõna *bartertehing* (inglise *to barter* ‘kaupu vahetama’) ei ole sugulane vana laenuga *parter* (prantsuse *parterre*) ning seda ei saa kirjutada *p*-ga. Ka garaaži- või näituseboks tuleb hoida lahus teisest tüvest *poks*, *poksima*.

Vanade laenude hulgas on menukaim küsimisobjekt *plank* : *plangi*, mis juba kaua kirjutatakse *p*-ga, aga tema sünonüüm *blankett* on *b*-ga. Küllap see tekitabki kõhklust. Peenema ja *b*-ga kirjutatava sõna *bordüür* (pr *bordure*) kirjakeelne sünonüüm on *poort* : *poordi*. Huvitav, et saksa sõnadele *Borte* ja *Borde* lähemad *porte* ja *porde* on meil argikeelsed. Rasked sõnad on *plokk* ja *blokk*. Esimese taga on inglise ja prantsuse *block* ning eesti *ploki* tähendused on: ühtne risttahuka kujuline tervik, nt ehitusplokk; märkmik; otstarbalt kokkukuuluv kogum, nt reklaamplokk, uudisteplokk; hoonete või ruumide rühm, nt haigla kõõgiplokk, operatsiooniplokk; tösteseadme osa; konstruktsioonilt terviklik seadiste, detailide vm kogum, nt toiteplokk. *Bloki* taga on prantsuse ja inglise sõna *bloc* ja tema tähendus on riikide, parteide, ühenduste liit.

t ja *d*

On üksikud sõnad, kus *t* ja *d* kasutus käib mõnelegi inimesele üle jõu ka sõna sees, eelkõige on need *kandidaat* : *kandidaadi*, *atentaat* : *atentaadi* ja *tendentsid* – kus on *t* ja kus *d*. Peale selle on kimbuke sõnu, kus konsonandikuhjumit kiputakse lihtsustama *t* ärajätmisega nii kõnes kui ka kirjas: *aktsept*, *aktsepteerima*, *ekstsellents*, *kontseptsioon*, *kontseptuaalne*, *kontsentraat* (neis sõnus on ladina tüves *c*, mis eesti keeles hääldub *ts*), *litsentseerima*, *potentsiaal*. Tuletise *litsentseerima* tüvi on *litsents* < ladina *licentia*, nii et *ts*-ina häälduv ladina *t* ei tohi kaduma minna. Kui see sõna liiga raske on, siis oleme õpetanud kasutama otsetuletist *litsentsima*. Aga tuletiste *potentsiaal* ja *potentsiaalne* (tüvi *potents* < ladina *potentia*) kirjutamine annab vahel põhjust isegi kihlvedudeks, kus keelenõuandja otsustajaks palutakse.

On veel ainult üks konsonant, mis samal viisil konsonantühendist kaduma kipub – nimelt *n*, nt sõnust *konjunktuur*, *demonstreerima*.

s

Probleemitu pole keelekasutajale ka konsonantühendi reegli erand: *l*, *m*, *n*, *r* järel olev pikk *s* kirjutatakse kahe tähega, kui ei järgne kaashäälikut. Nt *lansseerima* : *lansseerin*, *allianss* : *alliansi*, *ekstrasenss* : *ekstrasensi*, *konkurss* : *konkursi*, *renessanss* : *renessansi*, *ressurss* : *ressursi* (aga *farslik*, *marslane*).

h

Endiselt on palju neid, kes küsivad sõnade *mehaanik*, *mehaanika* ja *mehaaniline* õigekirja. Normikohased on nii ühe kui ka kahe *h*-ga kirjakujud, viimased õigekeelsussõnaraamatud on eelistanud ühte *h*-d. Kuid *mehhanism* ja *mehhaniseerima* on õiged ainult kahe *h*-ga. Kreeka lähtekujule vastab täpsemalt *arabhis*, mitte *arahiis*. Veel lihtsam on kasutada eesti sõna *maapähhel*. Küsitakse ka sõna *nahaalne*, mis õigupoolest on ju venekeelne sõna, eesti keeli *hábematu*, *jultunud*.

š ja ž

Endiselt on suured raskused *š* ja *ž* tähega, mille asemel ei tohi kasutada tähekombinatsioone *sh* ja *zh*. Küsitakse nii nende tähtede kohta üldiselt kui ka üksiksõnu: *atašee*, *borš*, *brošüür*, *kušett*, *pontšo*, *šariaat*, *šifreerima*, *aažio*, *beež*, *drenaaž*, *garaaž*, *kolledž*, *oranž*, *režiim*, *staaž*, *žele*, *žetoon*. Need kaks võõrsõnatähte ei ole mingid nõukogude tähed, nagu kahtlustatakse, vaid eesti keeles juba XX sajandi algusest, kui meil võõrsõnade vastuvõtmine hoogu sai. Nii saksa *sch*, prantsuse *ch* kui ka inglise *sh* annavad eesti võõrsõnades *š*: *Schlager* > *šlaager*, *chanson* > *šansoon*, *shampoo* > *šampoon*. Champagne'i maakonnast on pärit *šampanja*, argikeeles *sampus*. Joogikaardile sobib neist esimene. Sageli küsitakse ka astmevahelduslike sõnade *š* õigekirja: *dušš* : *duši*, *duširuum*, *dušigeel*; *guljašš* : *guljaši*; *nišš* : *niši*, *nišis*; *tušš* : *tuši*, kirjutati *tušiga*, *tušisulg*, *tušijoonis*.

Tagaplaanile on jäänud *š*, *ž* ja *z*-i *s*-iks kohanemise küsimused, nt kas *maršruut* (vrd saksa *Marschrute*, vene *маршрут*) või *marsruut*,

plüüš (vrd saksa *Plüsch*, vene *плюш*) või *plüüs*, *maneež* (vrd prantsuse *manège*) või *manees*, *mazurka* (vrd poola *mazurek*, vene *мазурка*) või *masurka*. Neist sõnadest on *marsruut*, *plüüs* ja *masurka* kohanemistee juba läbinud; *manees* on ÕS 1999-s esimest korda *maneeži* rööpkujuks.

f

f-i õigekirjas on raske pigem astmevaheldusest puutumata kui astmevahelduslik *f*: kaheldakse, kas sõnades *efekt*, *efektiivne*, *defekt*, *professionaalne*, *professor*, *trafo* ei peaks olema kaks *f*-i. Kahe *f*-iga *efekti* või *efektiivse* kuskil tekstis nägemine pole sugugi haruldane, sest silma ees on ilmselt ka inglise *effect*, *effective*.

Kas *trüffel* või *trühvel*, on mineviku küsimus. Saksa sõnast *Trüffel* on eesti keeles ammu saanud *trühvel*, vrd muudki vanad laenud *kahvel*, *kohv*, *kohver*, *muhv*, *paragrahv* jt. Uutes laenudes enam nii ei toimita.

Lõppsilbi kirjutamine

Keeruline olukord on kujunenud kolmesilbilise nimetavaga sõnade lõppsilbi täishääliku kirjutamisel. Kirjutus ei olene rõhust, sest eri isikud rõhutavad erinevalt. Kui võõrsõna lõpeb helitu kaashäälikuga, siis kirjutatakse lõppsilbi täishäälik kahe tähega (on küsitud nt sõnu *antrekoot*, *marmelaad*, *sünagoog*). Kui aga lõpus on heliline kaashäälik *l*, *m*, *n*, *r*, *v*, siis on võõrsõnad jagunenud talle eelneva täishääliku kirjaipildi järgi kaheks – *mandariin* ja *apelsin*. Paraku pole siin näha head korrapäramise võimalust ning sõnade kirjaipilt tuleb lihtsalt ära õppida, nt *aperitiiv*, *dermatiin*, *kemikaal*, *kommentaar*, *metronoom*, *parafiin*, *polügoon*, *poroloon*, *silikoon*, *simultaantõlge* – *etalon*, *formular*, *mahagon*, *terminal*, *tärpentin*. Kõige sagedasem seesuguste küsitute hulgas on *terminal* – küllap on see üleüldse sagedaim keeleküsimus juba mitu aastat. Vastus on: kirjaipilt on alati sama – olgu see lennujaama terminal, reisiterminal, kaubaterminal, tolliterminal, arvutiterminal või makseterminal. Küllap tekitavad segadust ka TEA „Password” ja „Võõrsõnastik”, mis ajavad ühtse põhitähendusega (otspunkt) sõna kaheks sõnaks lahku (*terminaal* ‘lõppjaam’ ja *terminal* ‘lõppseade’).

Niisama raske ja korrapäratu on kahe- või kolmesilbilise nimetavaga võõrsõnade lõppsulghäälik: *kastanjett, trafarett, vinegrett, šašlõkk, tualett, aga overlok, sigaret, taburet, kotlet, pankrot.*

Kahesilbilise nimetavaga sõnade lõppsilbi täishääliku kirjutamine on enamasti rõhust. Küsitakse üle, kas on lubatud mõlemad: *kefir ja keefir, sümptoom ja sümptom*, ning kas juba ka *profiil ja proofil*. Viimast pole kirjakeele normina siiski tunnustatud.

Eelnimetatud kolme võõrsõnarühma kohta on näpunäiteid ka raamatus „Eesti ortograafia” (3. tr 1999, lk 13–15).

Tuletised

Väga raske on mõne *ne*-liitelise võõrsõnatuletise ja tema käändevormide kirjutamine. Ennekõike on seesugused:

modernne – kaks *n*-i, sest tüvi *modern* + liide *-ne*

standardne – *d*, sest *standard* + *ne*; *d* jääb alles ka muudes käänetes, nagu *standardsed, standardsetele*

kompleksne – omastavas jm käänetes kaks *s*-i, sest *kompleks* + *se*, ka *komplekssed, kompleksseim*

viskoosne – omastavas jm käänetes kaks *s*-i, sest *viskoos* + *se*, ka tuletises *viskoosus*

prestiižne – omastavas jm käänetes žs, sest *prestiiž* + *se*, ka *prestiižeid, prestiižseks*

Tuletiste puhul tuleb arvestada sedagi, et juurdetulnud liited võivad tüves nii kaashääliku kui ka täishääliku pikkust lühendada, nt *grimm*, aga *grimeerija*; *stjuuard*, aga *stjuardess*; *aadress*, aga *adressaat*.

Lõpuks veel väike loetelu tuntud võõrsõnadest, mille puhul ometi väga paljud kõhklevad:

abonement

akrediteerima

annulleerima

bruto

elimineerima

evalveerima (vrd *devalveerima, revalveerima*)

kissell

kombinesoon (segab nähtavasti argikeelne *kombe*, *kombekas*)

koordinaadid, *koordineerima*

materiaalne (kuigi *materjal*)

millennium (ladina *mille* 'tuhat' + *annus* 'aasta')

neto

sümposiõn (eesti keeles just kreeka *-on*, mitte ladina *-um*)

terrass

Kõige üldisem ja parem soovitus võõrsõnade kirjutamiseks on muidugi: kasutage „Eesti keele sõnaraamatut ÕS 1999” ja „Võõrsõnade leksikoni” 2000.

Pubist ja glögist

Reet Kasik

Tartu ülikooli dotsent

Kirjutan seda lugu novembri keskel. Jõulud on jälle tulemas ja kohekohe täituvad kõik poed alkoholi- ja mahlafirmade arvukate glögisortidega, lehed aga vastavate reklaamidega. Veel möödunud aastal oli osale väärt kraami sisaldavatele pappkarpidele ja pudelisiltidele trükitud *glögi* (nagu on ka näiteks soome keeles), teistele aga *glögg* (nagu on rootsi keeles).

Suuremad linnad on täis inglise ja iiri stiilis kõrtse, mis nimetavad ennast pubideks. Nimetavas käändes ütlevad nad *pub* või *pubi*. „Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999” annab *pubi* ja *glögi*, ka „Eesti keele käsiraamat” soovitab *pubi*. Miks siis ainus võimalus neid lähtekeeles ühesilbilisi sõnu eesti keeles kasutada on teha neist kahesilbilised?

Eesti keel on niisugune keel, et siin on kõik ühesilbilised sõnad kolmandas vältes. Kolmas välde aga tähendab, et sõnas peab olema üks rõhuline häälik, mis seda kolmandat välde kannab. See pikk häälik võib olla kas täis- või kaashäälik ja eesti keele õigekirjareeglite järgi kirjutatakse ta kahe tähega: *seep* ja *sepp*, *taat* ja *tatt*, *tiik* ja *tikk*, *lööp* ja *löpp*, *vaat* ja *vatt*, *kuut* ja *kutt*, *piik* ja *pikk*.

Kui me siis tahame eesti ortograafia reeglite järgi hääldada või kirjutada *pub* ja *glög*, tuleb meil üht sõnatüve häälikutest pikana hääldada ja kahe tähega kirjutada. Vokaali rõhutades saaksime puub ja glöög, mis eriti ei meenuta seda, mida me tegelikult ütelda tahtsime. Nõrgal sulghäälikul *b*, *d* ja *g* ei saa olla pikkusi ega välteid, mistõttu *pubb* või *glögg* on häälduses võimatu ja kirjutatult nonsenss. Pika sulghäälikuga sõnakujud oleksid *pupp* ja *glökk*, mis ka pole eriti selle moodi, mida me tahtsime. Tähendab, ühesilbilisena meil neid sõnu eesti keeles kasutusele võtta ei õnnestu, ilma et sõnakuju naljakaks ei moonduks.

Ainus veel jäänud võimalus ongi võtta sõna eesti keelde kahesilbilisena. Siis läheb ta üle teise, nimelt kahesilbilisse *pesa*-tüüpi, kus mingeid pikki häälikuid vaja ei ole. Ka sõna käänamine on lihtne ning astmevahelduseta: see publi : selle publi : seda publi; maitsev glögi : maitstva glögi : maitsvat glögi. Et teise silbi täishäälikuks sobib seejuures just *i*, seda tõendab varasemast ajast inglise sõnade *job* ja *club* kodunemine eesti keeles kujul *jobi* ja *klubi*, mitte *joob*, *jopp* või *jobb* ega *kluub*, *klupp* või *klubb*. Soome sõnakujud *pubi* ja *glögi* on siin veel omakorda asjakohaseks toeks.

Afganistan keelel

Peeter Päll

eesti keele instituudi sektorijuhataja

Sõnad tulevad ja lähevad, on sageli öeldud, lohutamaks neid, kes näevad võõrkeelsete sõnade tulvas kasvavat ohtu eesti keelele. Nii on tõesti päevakajaliste sõnade ja nimedega. Siinsete ridade kirjutamise ajal on ajakirjanduse lemmiksõnad *Afganistan*, *Taliban*, *Osama bin Laden*, *Al Qaeda* ja muud, millest üksnes esimene ei põhjusta ehk peavalu. Kõigist muudest käibib mitmeid variante.

Toodud näidetes segunevad nii Afganistani oma keelte kui ka araabia sõnad ja tunnused. Afganistani ametikeeled on **puštu** ja **dari**. Esimest räägib riigi kõige suurem rahvusrühm puštud, keda vahel ebatäpselt ka puštuniteks nimetatakse. Dari keeleks (ka farsi-kabuli ehk Kabuli pärsia keeleks) nimetatakse aga pärsia keelest edasi arenenud teisendit, mis oli pikka aega Afganistani ainus riigikeel ja mida tänini muud rahvad peale puštude eelistavad.

Afganistanis võimul olnud liikumist on nimetatud nii Talibaniks kui ka Talebaniks – kumb on siis õige? Seda ei olegi kerge öelda, sest nimetatud keeled kasutavad araabia tähestikku, mis teatavasti kõiki täishäälikuid ei märgi. Seepärast võib kõnes kuulda nii *i*-ga kui ka *e*-ga vorme. Puštu-vene sõnaraamat aastast 1976 (lk 579) esitab lähtesõna järgmiselt:

ṭalīb (araabia sõna, rõhk teisel silbil) ‘1. õppija; 2. otsija, püüdleja, januneja, nõudleja’. Mõeldud on araabia traditsioonilises koolis õppijat.

ṭalībān on sama sõna pärsiapärane mitmuslik vorm, st ‘õppijad; otsijad, püüdlejad’ jne.

Puštu *i*-line vorm on kooskõlas lähtekeele araabia kõrgkeele *i*-ga (kõnekeeles võib olla ka *e*). Kriips täishääliku peal märgib pikkust, väike komake *t* all nn emfaatilist hääldust, mis on omane eeskätt araa-

bia keelele. Imelik võib tunduda mitmusliku vormi *Taliban* kasutamine nimena, ent liikumise või valitsuse kohta on see mõeldav. Soovitatav nimekuju on seega **Taliban** (*i*-ga, rõhk kolmandal silbil), mida ka maailma uudiste agentuurid sagedamini kasutavad.

Kui tahetakse viidata üksiku(te)le inimes(t)ele, siis ei ole õige kirjutada „taliib(id)”, nagu on vahel näha ja kuulda olnud venekeelse *талибы* mõjul, ega hoopiski mitte „talibanid”, vaid **talib(id)**, sest *i* sõnas ei ole pikk.¹

Organisatsiooni **Al Qaeda** (vigaselt ka Al-Quaida) ja **Osama bin Ladeni** enda nime puhul on tegemist juba puhtalt araabia nimedega. Täpselt latinisatsioonis, mida kohanimedes kasutame, on esimese kirjapilt *Al-Qā'idah* (täendus: baas; pjedestaal; padrun; alus, vundament; põhi; põhimõte; näidis) ja teisel *Usāmah ibn Lādin*. Kuid isikunimede ja muude nimede kirjutus jälgib olude sunnil enamasti seda, mida muu maailm kasutab, sest erinevalt püsivamate kohanimedest puudub meil sageli võimalus täpsustada kõigi nimede algkuju. Araablased ei ole ka ise oma nimede kirjutamise suhtes päris üksmeelel, pildi teeb kirjuks nii eri riikides räägitavate kõnekeelte märgatav erinevus kirjakeelest kui ka inglise ja prantsuse keele ajalooline mõju. Seetõttu on paratamatu kasutada siin vahenduskeelte nimekujusid, mis sageli ebatäpsed.

Araabia sõnu tuleks siiski kasutada võimalikult algupärasel kujul, näiteks on Ain Kaalep propageerinud vormi **muslim** varasema „moslemi” asemel, siia ritta tuleks lisada **mudžahiid** (mitte „modžaheed”) jpm.

¹ Talibani sõna kuju ja tähendusi on aidanud selgitada Haljand Udam.

Emakeel koolis

Rõõm keelest

Martin Ehala

Tallinna pedagoogikaülikooli professor

Emakeel on olnud ja ilmselt on ka praegu selline õppeaine, mis jätab õpilased suhteliselt ükskõikseks: neid, kes emakeelt oma lemmikaineks peavad, on vähe, nagu neidki, kes seda üldse ei salli. Võib-olla on sellises suhtumises osalt süüdi arvamus, nagu oleks emakeel meile nii lähedane ja oma, et seal midagi õppida ega uurida ei ole. Paljud õpilased väidavad, et saavad emakeeletunnis hakkama oma keelevaistu abil. Üks mu üliõpilaste hiljutine uurimistöo näitas, et emakeeletunnis tegeleb 2/3 õpilastest kõrvaliste asjadega, kõige sagedamini lahendab teistes ainetes antud koduülesandeid. Aga kindlasti pole emakeele tuttavlikkus vähese huvi ainuke põhjus. Küllap on emakeeletund sageli ka suhteliselt kuiv keelereeglite õppimine. Ometi ei pea emakeele õpetus selline olema. Veelgi enam, minu arvates ei tohikski emakeeleõpetus selline olla.

Emakeeletunni kesine maine õpilaste seas on minu arvates tingitud emakeeleõpetuse väärast eesmärgisest, mille võib kokku võtta kahe sõnaga: grammatika ja õigekeelsus. Kui emakeeleõpetuse eesmärgiks oleks grammatika ja õigekeelsuse õpetamine, siis oleks see sama, kui näiteks klaverimängimisõpetuse eesmärgiks oleks klaveri ehitus ja heliredelid. Vaevalt et sellise eesmärgistusega palju klaverimänguhuvilisi leiduks. Miks peaks siis emakeelehuvilisi rohkem olema?

Klaverimängu võrdlus aitab ka paremini mõista emakeeleõpetuse tegelikku eesmärki. Keel nii nagu klaverigi on vahend. Mõlemad võimaldavad inimesel ennast väljendada, klaver muusikaliselt, keel

sõnaliselt. Sellest tulenevalt on klaverimänguõpetuse eesmärk õpetada inimest ennast klaveri abil muusikaliselt väljendama. Loomulikult tuleb selleks harjutada ka heliredeleid ja teada üht-teist klaveri ehitusest, kuid need on vaid eesmärgi saavutamise eelduseks. Samamoodi on ka emakeeleõpetusega. Selle eesmärk on arendada õpilaste oskust ennast keele abil väljendada, et nad valdaksid keelt, nagu pianist valdab klaverimängu.

Siinkohal võib ju vaielda, et kõik me valdame keelt juba lapsepõlves, aga klaverit mitte, seega on keeleoskus juba enne kooli käes, jääb üle vaid õpetada grammatikat ja õigekeelsusreegleid. Selline arvamus ei pea paika. Ka laulda oskab inimene enamasti ilma erilise koolituseeta, samas ei suuda harilik inimene laulmises elukutselise lauljaga võistelda. Sama on ka keelekasutusega: kõnelda-kirjutada oskame küll kõik, kuid õppinutel tuleb see paremini välja kui ülejäänutel.

On selge, et inimesed erinevad oma keelelistelt võimetelt, nagu nad erinevad ka oma muusikalistelt võimetelt. Kui see nii poleks, oleksime kõik suured kirjanikud või mõjukad kõnemehed. Samas on keele ja muusika vahel oluline erinevus. Kui muusikaliselt keskpärased inimesed võivad rahumeeli oma võimete arendamise soiku jätta, ilma et nende karjäär selle all oluliselt kannataks, siis keelega on teisiti. Keel on meie kõigi tööriist, ükspuha mis erialal me ka ei töötaks. Kes valdab keelt paremini, see võtab informatsiooni kiiremini vastu ja leiab sealt olulise ruttu. Kes valdab keelt paremini, sõnastab probleemid ja eesmärgid selgemalt. Kes valdab keelt paremini, selle argumendid on mõjuvamad ja selle ideed võetakse kiiremini omaks. Ühesõnaga, kes valdab keelt paremini, saab elus paremini hakkama.

Kõike seda arvestades on kahju, et emakeeleõpetus nii sageli on jäänud pelgalt heliredeli harjutamise tasandile. Pole siis ime, et õpilased tüdinevad ja püüavad tegelda millegi muuga.

Kõik eelöeldu ei tähenda sugugi, nagu soovitaksin ma õigekeelsuse ja grammatika õpetamisest emakeeleõpetuses loobuda. Kaugel sellest. Mõlemad on vajalikud, kuid emakeeleõpetuse eesmärk olgu keele valdamine terviklikult, mitte pelgalt õigekeelsus- ja grammatikareeglite tundmine. Kuidas seda saavutada?

Emakeeleõpetus peaks muutuma elava keele keskseks, see tähendab, et tuleks keskenduda tekstide analüüsile, nende mõistmisele ja loomisele. Isegi kui on tegu näiteks kaashäälikuühendi harjutamisega,

kas peab siis ülesande tekst koosnema üksikutest, omavahel seostamata lausetest? Mitte keegi ju keelt niimoodi ei kasuta. Muidugi on harjutust kergem koostada üksikutest lausetest, sest nii saab väiksema vaevaga kokku kriitilised keelendid. Harjutajale on aga sellise mõtetu lausejadaga töötamine iseäranis nüristav. Kujutage ette, kui klaverimängu õppimiseks kirjutatud etüüdid ei oleks muusikapalad, vaid koosneksid igasuguse loogikata üksteisele järgnevatest nootidest. Selline klimberdamine viiks õpilasel kindlasti viimasegi soovi klaverit harjutada. Just seepärast on ka mingi üksiku tehnilise oskuse (nagu näiteks *staccato*) harjutamiseks kirjutatud etüüdid muusikaliselt kaunid ja nende harjutamine pakub peale tehnika omandamise ka lihtsalt rõõmu muusikast. Millegipärast arvatakse, et emakeele harjutamisel ei ole vaja keelest mingisugust rõõmu tunda. Millest muidu nii palju nüridaid emakeeleharjutusi.

Kasutasin meelega *nüridaid*, et natuke õrritada neid, kellele normitud kirjakeel on ainus õige keelevariant. Kas mu tekst muutub mõtetuks, kui ma kasutan *nürisid* asemel *nüridaid*? Kas selle keeleveaga koos hävib päästmatult ka minu kui haritud inimese renomee? Kui nii, siis oleks see üsna ebaõiglane. Inimene on rumal ja harimatu siis, kui tema mõtte- ja tundeelu on tuim. Kui inimese mõtte- ja tundeelu on rikas, on ta haritud ka siis, kui ta ei oska kirjakeelt. Mainin seda sellepärast, et rõhutada – haritud inimese kasvatamine on olulisem kui kirjakeele normide selgeksõpetamine. Nüristava kirjakeeledrilliga võib tappa rõõmu keelest ja see on kaugel hüllem kui koma- jms keelevead. Keel on ju see, mille vahendusel me tunneme ja mõtleme. Kui ei arene keel, jäävad kängu ka mõtte- ja tundeelu. Ja keel ei saa areneda, kui puudub rõõm keelest.

Sama tuleks öelda ka grammatikaõpetuse kohta. Mis kasu on sellest, kui noor inimene oskab eristada kolme välde ja ära tunda astmehalduse liike, kui ta ei saa aru keerukama sõna- ja lausekasutusega tekstidest ja näeb kurja vaeva, et oma mõtteid kuidagi paberile saada. Grammatikaõpetus peab teenima eneseväljenduse huve ja grammatikat tuleb õpetada nii, et temast oleks elava keele õpetusele kasu. Peab küll tunnistama, et niisugust grammatikakäsitlust kooliõpikutest veel naljalt leida ei õnnestu, selle loomine on aga vältimatu, kui soovi me teha emakeeleõpetust huvitavamaks ja kasulikumaks.

Nii tuleks grammatika eri tahke käsitleda sellest seisukohast, mida nende abil väljendada saab. See tähendab, et õppides näiteks tegusõ-

na käändelisi vorme (nagu näiteks *jooksma, jooksmas, jooksmast, jooksmata, joostes, jooksnud*), ei piisa sellest, et tunda nende vormide nimetid ja teada, et tegu on tegevusnimede ja kesksõnadega, mis on tegusõna käändelised vormid. Oluline on osata nende abil oma mõtet tihendatult väljendada. Teada, et näiteks lause *Ta lahkus, nii et ei pilgutanud silmagi* asemel võib öelda *Ta lahkus silmagi pilgutamata*. Eneseväljenduskeskne grammatikaõpetus peab õpilasele andma vahendid, mille abil teha oma keelekasutus ilmekamaks ja paindlikumaks. Nii näiteks ei pea sõnaliike tundma üksnes sellepärast, et keeles on olemas selline nähtus, vaid seepärast, et sõnade omadusi sügavamalt tundes saaks end paremini väljendada.

Samas tuleb tunnistada, et mitte kõik grammatikanähtused ei paku võimalusi oma keelekasutust viimistleda. Näiteks astmevaheldust, mis on eesti keeles üsna keeruline ja mitmekesine, pole võimalik rakendada eneseväljenduse teenistusse. Sõna kas on või ei ole astmevahelduslik, aga valida ei saa, kas kasutada astmevahelduslikult või mitte. See ei ole erilist võimalust tema abil oma väljendust rikastada ning pole ka põhjust seda üksikasjalikult õppida, iseäranis põhikoolis – piisaks lühikesest ülevaatest. Sama lugu on ka vältetega. Välte määramine on ülesanne, mis on peavalu teinud paljudele õpilastele, sealjuures omal ajal ka mulle endale. Nõuab palju aega ja harjutamist, et välteanalüüsiga hakkama saada. Ja mis sellest kõigest kasu on? Eestlase vältetunnetus on paigas ka ilma määramiseta, see tuleb intuitsivselt. Ja see, kas oskad eri välteid keeles ära tunda, ei anna elava keele omandamisele midagi juurde.

Nõnda ei tohiks grammatika õpetamisel unustada peamist: keel on väljendusvahend ja grammatika seisab väljenduse teenistuses, seega peab väljenduse teenistuses seisma ka grammatikaõpetus. Grammatikat tuleb õpetada nii, et ta ei hävitaks peamist – röömu keelest.

Olen nüüd nii mitu korda maininud röömu keelest, kuid pole seletanud, mida ma sellega mõtlen. Rõõm keelest on rõõm selle kasutamisele. Näiteks rõõm jutustamisest, või rõõm vaidlemisest, või rõõm sõnade kõlast lauses. See on rõõm omaenese ja teiste mõtetest, mis keele abil esile tulevad. Rõõm keelest on olemuselt sama mis rõõm muusikast.

Ei üks ega teine tule niisama. Et tunda keelest röömu, tuleb sellest rõõmu tundma õppida: kuulata, kuidas teised on keelt kasuta-

nud, ja püüda ise järele teha. Lugeda raamatut nagu kuulata muusikat. Õppida kirjandust mõistma samamoodi, nagu õpitakse muusikat mõistma. Ja see on koht, kus emakeeleõpetus ja kirjandusõpetus kohtuvad: mõtted, mida ilukirjandusteosed väljendavad, on edasi antud keele abil. Ja seepärast ei tegele kirjandusõpetus kunagi pelgalt teose sisuga: keelekasutus on ilukirjanduses sama oluline kui tegevustik. Kes ei tunneks Tammsaare mitmekihiliselt voogavaid liitlauseid? Milline oleks tema teoste õhustik, kui samad mõtted oleks väljendatud lühilausetega nagu Kaur Kenderil „Iseseisvuspäevas”? Ilukirjandus on aines, mis peaks pakkuma eeskju selle kohta, kuidas panna oma keel tööle. Et õppida tasapisi kasutama oma keelt nagu instrumenti ja tunda selle kasutamisest mõnu. Ja see, kas noor inimene õpib tundma rõõmu keelest, oleneb kindlasti paljuski emakeeleõpetajast: kas ta eesmärk on grammatika ja õigekeelsus või elav keelekasutus, mis ammutab materjali niihästi ilukirjandusest, kodumurdest kui ka ümbritsevast kõnekeelest. Emakeel võiks ju olla põnev õppeaine.

*Kirjutise aluseks on olnud Eesti Raadio
15.10.2001 „Keelekõrva” saate tekst.*

„Mis seal rääkida ...” ehk Tähelepanekuid Ülem-Suetuki koolist

Piret Toomet

*eesti keele õpetaja Ülem-Suetukis 2000.–2001. õppeaastal
haridusministeeriumi eesti keele välisõppe ekspert*

Ei tea, kas koolilapsi huvitaks (rõõmustaks, lohutaks) teadmine, et eesti keele tundi ei helise kell mitte ainult Eesti ligi seitsmesajast koolis, vaid ka mõnes Soome, Siberi ja Ameerika koolis?

Eesti keel on nimelt tunniplaanis ka Soomes Helsingi Roihuvuori koolis, Rootsis Stockholmi Eesti koolis, Lätis Riia Eesti koolis, Venemaal Petseri 2. keskkoolis, Abhaasias Salme küla keskkoolis ja Sulevi küla algkoolis, Siberis Ülem-Suetuki põhikoolis, Kanadas Toronto Eesti Seltsi täienduskoolides ja Ameerika Ühendriikide Eesti täienduskoolides. Nendes koolides õpitakse Eesti eakaaslastega enam-vähem samadest õpikutest enam-vähem samu asju, aga eluolu ja keelekeskkond, ka kooliseinte vahel, on teistsugune kui Eestis.

Venemaal Siberis asuva Ülem-Suetuki põhikooli poiss, 16-aastane Aleksei Linder, kirjutas aasta tagasi, novembris 2000, oma kooli eesti keele tunnis nii:

„Mina käisin sõjakomisjonis kontrollil. Karatuzi ma läksin hommi-
kul kell 8 bussiga. Siis, kui ma sain Karatuzi, ma hakkasin käima
mööda haiglat. Siis, kui ma sain lahti, läksin turule, jõin limonaadi ja
õlut. Siis leidsin poisid ülesse ja läksime ja käisime ühes. Suetuki
mehed räägivad, et sõjaväes põle miski teha, et seal on vilets. Mina
arvan sõjaväest, et on head kohad ja viletsad. Mis seal rääkida, pead
käima.”

Targasti öeldud: kui ise ära käid, saad teada, ja pärast võib juhtuda, et on, millest rääkida. Mina oskan nüüd lähemalt rääkida eesti keele õpetamisest ja eesti keelest Ülem-Suetuki põhikoolis, töötasin seal 2000.–2001. õppeaastal eesti keele õpetajana.

Ülem-Suetuk

Ülem-Suetuk on arvatavasti kõige suurem kompaktne eesti asundus väljaspool Eestit. Suetukis elab 310 inimest ja külavanema väitel peavad 285 neist end eestlaseks, 25 mõne teise rahvuse esindajaks.

Küla asub Lõuna-Siberis Krasnojarski kraisi Karatuzi rajoonis. Karatuzi on külast 30 kilomeetrit, Krasnojarskisse 500 kilomeetrit. Ülem-Suetuki asutasid 1850 soomlased, külast kujunes soome-eesti segaküla. Paljud soomlased läksid pärast 1917. aastat Soome tagasi, eestlased jäid, vähesed Suetukki jäänud soomlased eestistusid. Algul elasid külas sunnitööle saadetud kurjategijad, hiljem lisandusid need, kes olid Eestist vabatahtlikult välja rännanud – vaba maad ja paremat elu otsima.

Eestiga on sidemed praegu peaaegu igal perel, pärast sõda tulid külast paljud Eestisse. Neist omakorda pöördus mitu küll hiljem tagasi: Eesti kliima ja elulaad ei sobinud, koduigatsus tuli peale, Siberisse jäänud kodused jäid vanaks ja vajasid abi. Et aga pered on suured, siis jäi suetuklasi ka Eestisse mitusada. Kirjad liiguvad aeglaselt, helistamine ja reisimine on kallis, nii suhtlevad Eesti ja Siberi sugulased harva. Kodudes on mõned eestikeelsed raamatud ja ajakirjad. Eesti keelest saavad aru kõik külaelanikud, iga päev räägib eesti keelt praegugi ehk 90% suetuklastest.

Koole on Ülem-Suetukis olnud kaks, eesti kool ja soome kool. Praegu pole alles kumbagi, on venekeelne kool, mis töötab kunagises soome kooli majas. Eestikeelne õpetus lõppes Suetukis aastal 1937. Nii on Suetukis koolis käinud kolm põlvkonda lapsi, kes kodus on rääkinud ainult eesti keelt ja koolis ainult vene keelt. Mitmed neist tunnistavad, et ei oska korralikult kumbagi.

2000.–2001. õppeaastal õppis Ülem-Suetuki põhikooli üheksas klassis 42 last. Kõige väiksemas, seitsmendas klassis, käis üks laps, kõige suurem klass oli teine klass, seal õppis kümme last. Liitklasse ei olnud, õpetajaid oli 14. Koolitöö toimus Vene kooliprogrammide alusel, lisaks õppisid kõik lapsed, esimene klass välja arvatud, kaks tundi nädalas eesti keelt, millel on emakeele (*родной язык*) staatus.

Lastele on keele ja kodumaa küsimus keerulised. Nemad on sealsete eestlaste viies ja kuues põlv. Nad oskavad nii eesti kui ka vene keelt, aga kodumaaks ei pea õieti ei Venemaad ega Eestit. Lõpuks jõutakse ikka sinna, et kodumaa on Ülem-Suetuk („me küla”) ja kõige kergem on rääkida Ülem-Suetuki keelt („me kielt”).

Ülem-Suetuki keel

Keel, mida Ülem-Suetukis räägitakse, on siberieesti keel. Selles on se-
gunenud mitmete murrete jooned, vene, soome ja (palju vähemal
määral) saksa keele mõjud. Esimene asi, mis kõrva jääb, on Ülem-
Suetuki keele intonatsioon, edasi sõnakasutus ja seejärel grammatilise-
sed vormid ja lauseehitus. Oma intonatsiooni poolest on Suetuki keel
sama mõnus kuulata kui Võru keel või Saaremaa inimeste jutt – aegla-
ne, meloodiline ja muhe.

On rohkesti tugevaastmelist seesütlevat (seisundivorme): *aedas*,
metsas, *kuolis* 'koolis', *kappis*, *aukus*, *nurkas*, *puodis* 'poes', *saunas*.
Ja *Iestis* 'Eestis'. See *Iesti* ei ole aga mitte *Jeesti*. Pika täishääliku ase-
mel on Suetukis täishäälikuühend: *mies*, *tüö*, *tie*, *viel*, *pial*, *sial*,
iestlased, *puolakad*, *ruotslased*. „Kuuliõpetaja, tulget iest!” hüüab klass,
kui juhtub, et tahvlile kirjutatut varjan. Käskiv kõneviis niimoodi kõ-
labki: *tulget*, *tehket*, *andket*, ja umbisikulises tegumoes: *tulgut*, *tehkut*,
andkut. *nud*-kesksõna moodustatakse nii: *tuldand*, *tehtand*, *andand*,
võttand. Mitmuse osastav on aga *si*-lõpuline: *lapsesi*, *õpetajasi*, *kuolisi*
'koole', aga ka *meisi* 'meid' ja *neisi* 'neid'.

Suetuki lapsed kuulavad ja jäljendavad Eestist tulnud õpetaja kõ-
nepruuki ja vastupidi.

Niisama muhe kui kõnemeloodia on Eestist tulnule kuulata
suetuklaste sõnavara. „Aa, lähete lõõskadega liuguma,” noogutatakse
teadvalt, kui olen suusad alla saanud. Ja pärast säiulauas 'teelauas':
„Süö nüid süö, süö liha luudele, võta vaikka üks sangigi 'väike sai'.“
Sportimisel on vaja veel tritsusid 'uisud' ja ketasid 'spordijalanõud',
kui jalg on viga saanud, tuleb see kinni pintida 'siduda' ja pimmid
'vildid' jalga tõmmata. Jälgida, et keegi ei paneks kargu 'ei põgeneks'.
Plikad värvivad ära oma mokad ja paled, kui tantsudele lähevad. Tant-
suõhtul on näha, kellele sa passid 'meeldid', ja kes keda sallib 'armas-
tab' või kes kellega plaanitab 'kurameerib'. Kesknädalal 'kolmapäe-
val' saab bussiga bolnitsa 'haiglasse' nõelu panema 'süstima'. Pärast
on jälle vaja lautas toimetada 'loomi talitada' ja kambrisi korjata 'tube
koristada', et kõik oleks juttis 'korras'. Meestel on käes kerves 'kirves'
ja naistel niidivender 'niidirull'.

Vandumisel on leitud mõjus kombinatsioon vene roppustest, mis on
väga ropud, kuid kus pole *r*-tähte, ja eesti roppustest, mis nii ropud ei
ole, aga kus on *r*-täht sees. Suetuki mees vannub: „Sa kurrrrradi***

rrraissk!” (***) = vene roppus). See kokku on nii vägev, et avaldab sügavat muljet ka vene keele kõnelejatele nii lähemal kui ka kaugemal.

Sõnadega võiks pikalt jätkata, rääkida, kuidas Suetuki mees nõudis linnas, et talle müüdaks nagaa kalessoo ‘jalgratas’, või kuidas keelega on nalja saanud sõjaväes.

„Me kiel”

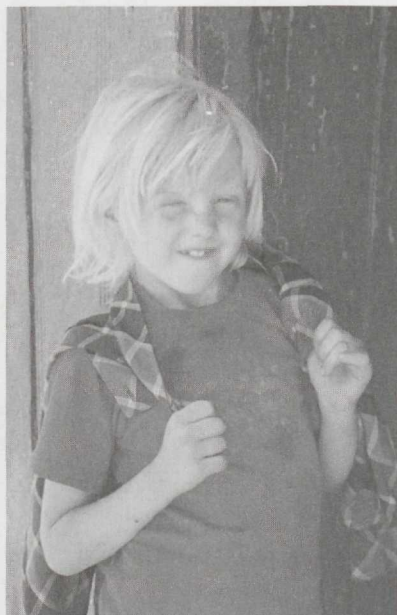
Seda, kuidas viies ja kuues põlvkond on oma keele säilitanud, võib oletada. On elatud maal, ühtse kogukonnana, teistest isoleeritult, ümberkaudsete venekeelsete kogukondade inimesed ja nende elulaad pole olnud moodsam, jõukam, parem, vaid vastupidi, on tunnetatud, et „me küla” ja „me küla inimesed” on tublid ja kodu- ning külaasju tuleb ajada ikka „me kieles”.

Praeguste koolilaste vanemad rääkisid eesti keelt nii kodus kui ka koolis ja abiellusid eestlasega. Lapsed räägivad eesti keelt kodus, harvem koolis, ega leia endale enam külast elukaaslast – kas pole sobivas vanuses tüdrukuid-poisse või kui on, siis lähedalt sugulased. Kaaslast tuleb otsida mujalt, edasi õppima tuleb minna linna, igas kodus on televiisor, mis näitab venekeelset programmi, seal on vene popmuusika ja venekeelne reklaam.

Suetukis oleks sotsiolingvistil huvitav. Võimalik ka, et oleks hoopis igav, sest olukord on üsna „klassikaline”: vanad naised ja mehed räägivad igal pool ja kõigiga eesti keelt, vene keelt räägivad nad aktendiga ja vigaselt. Keskealised naised ja mehed räägivad enamasti eesti keelt, naised rohkem vene keelt. Keskealiste vene keel on sama hea kui eesti keel, eesti keeles räägitakse kodustest asjadest, abstraktsematel teemadel kõneldes kasutatakse vene sõnu või minnakse üle vene keelele. Noored naised ja tüdrukud eelistavad rääkida vene keelt, ka omavahel ja poistega. Eesti keelt räägivad nad ainult kodus, vanemate ja vanavanematega. Noored mehed räägivad omavahel eesti keelt, aga noorte naiste ja tüdrukutega peaaegu alati vene keelt. Kui peaks juhtuma, et Suetuki küla tüdruk ja poiss abielluvad, siis hakkavad nad kodus suure tõenäosusega rääkima vene keelt, lastega hakkab poiss rääkima arvatavasti eesti keelt, aga tüdruk vene keelt.¹

¹ Seda, kuidas keelekasutus peegeldab kõneleja (soovitud) identiteeti, käsitleb siinsamas Oma Keele numbris (lk 5–11) sotsiolingvisti vaatenurgast ja Manilaiu poiste-tüdrukute näitel Leelo Keevallik.

*Esimese klassi tüdruk
Valja Toomsalu.
Leida Lepiku foto*

Lapsed ise väidavad praegu, et neile meeldib eesti keelt rääkida ja nad ei taha seda keelt unustada, ka näeksid nad meelsasti, et nende lapsedki oskaksid eesti keelt. Aga – „sõnasi ei piisa” ja noorte jaoks olulistel teemadel on kohmakas ning keeruline eesti keelt kõnelda, sest moodne maailm on venekeelne. Siiski arvavad lapsed, et tahavad eesti keelt õppida sellepärast, et „kui kunagi Eestisse trehvab, saab rääkida nii nagu nemad ja vaadata, mis neil seal headust on”. Laste vanemad tahavad, et lapsed õpiksid eesti keelt sellepärast, et see on „me kiel” ja nii saab selgeks ladina tähed.

Ühel pärastlõunal tuleb mulle külatänaval vastu mees, kes teatab, et tahab oma poja panna Tartu ülikooli. Tema hääles on talude päriseksostmise aja paatost.

Mina murrän senimaani pead, mida siis õieti õpetada lastele, kes Suetuki keelt vabalt valdavad. Kindlasti ei saa neilt nõuda eesti kirja-keelt, mis on kooliõpikutes, ja kindlasti ei peaks nad rääkima seda „Tartu noorte naiste keelt” või muud varianti, mida kõnelevad Eestist saadetud õpetajad. Missugustest õpikutest peaksid nad õppima ja mis-sugune peaks olema nende õpetaja? Oma katsetuste ja eksimiste ning väheste õnnestumiste kaudu olen jõudnud arusaamisele, et õpetus ei tohiks haavata Suetuki keelt ega esitleda Eestit kui ainsat ja õiget eest-

laste paika. Õpetades tuleks kogu aeg näidata, et keskkond, kus lapsed elavad, ja keel, mida räägivad, on ilus ja väärtuslik.

Eesti keele õpetus Ülem-Suetukis

Eesti keelt on Ülem-Suetuki koolis õpetatud 1991. aastast. Õpetajateks on olnud eestlastest Suetuki kooli õpetajad: keemiaõpetaja, vene keele ja kirjanduse õpetaja ning joonistamisõpetaja. Õpikud olid 1970.–1980. aastatel välja antud eesti keele ja kirjanduse õpikud. Osa eesti keele õpikuid põles koos ära algkooli majaga veebruaris 2000. Eesti keelt õpiti alates 5. klassist kaks korda nädalas. Ühes tunnis tegeldi õigekirja ja grammatikaga, teises lugemisega.

2000.–2001. õppeaastal alustati eesti keele õppimist alates 2. klassist. Esimesel poolaastal oli algkooli lastel 2 ja põhikooli õpilastel 4 eesti keele tundi nädalas. 4 tundi sellepärast, et hiljem (kui õpikud saabusid) läks 2 tundi inglise keele õpetamiseks. Teisel poolaastal õpetaski eesti keele õpetaja põhikoolis 2 tundi nädalas eesti keelt ja 2 tundi inglise keelt. Eestist tulid koolile uued eesti keele õpikud.

2.–5. klassi lapsed õppisid aasta jooksul selgeks tähed, lugesid lihtsamaid lugemispalu, kirjutasid paarilauselisi tekste, õppisid laule, tantse ja ringmänge. 5. klass tegi kevadel eesti keeles üleminekueksami. 6.–9. klassi õpilased õppisid eesti keelt õigekirjaõpiku, lugemiku ja kodulooõpiku järgi. Ka 5. klass kasutas kodulooõpikut „Minu Eestimaa”.

Peatähelepanu oli pööratud lugemis- ja kirjutamisoskuse parandamisele ja maatundmisele (Eesti geograafia, rahvussümbolid, rahvakombed, loodus, eluolu, laulud, tantsud). Väga vähe õpiti eesti kirjandust ja ajalugu. Kooliaasta lõppes 13 lapsele kahenädalase keelesaagriga Eestis.

Eesti keele õpetaja külla saabumist ja laste Eestisse sõitu peeti oluliseks, eesti keele õppimise ja õpetamise vastu ei paistnud (koolipoisist alates ja rajooni haridusosakonna juhatajaga lõpetades) kellelgi eriti midagi olevat.

Riigi rahadega õpetaja ja õppevara saatmine 6000 kilomeetri kaugusele tekitab küsimuse: võib-olla peaksime ennekõike aitama Eesti enda äärealadelt pärit lapsi? See küsimus jääbki õhku, ehkki vastuseid, argumenteerivaid ja paatoslikke on mitmeid. Arvan ometi, et Eesti peaks aitama Venemaal elavaid eesti lapsi. Venemaa annab neile

Viimane koolikell 25. mail 2001. Leida Lepiku foto

lastele hariduse ja arstiabi, meie saaksime toetada lapse identiteeti emakeele õpetamisega, luua talle sidemed ja suhtluse Eestiga ekskursioonide ja õppelaagrite kaudu, pakkuda edasiõppimisvõimalust Eestis ja anda ainelist abi.

Ülem-Suetukis ei olda ainult abivajaja osas. Varsti vajab Eesti Ülem-Suetukki ehk rohkemgi kui Ülem-Suetuk Eestit, sest see paik tuletab meile meelde, kui oluline on, et säiliks mitmekesisus, erinevad eluviisid, side maaga, elu keset puhast loodust, vahetud ja soojad inimsuhted.

Muidugi oleks ideaalne, kui Eesti abi toel jõuaks Suetuki kooli laps Eestisse kõrgkooli, saaks emakeelõpetaja kutse ja läheks külla tagasi ning hakkaks koolis tööle. Kui Venemaal elavad eesti lapsed Eesti abiga parema hariduse saavad, kui nad Eestisse tulevad ja siia jäävadki, ka siis on Eesti igal juhul palju rohkem võitnud, kui kaotanud. Kui rääkida sisserändest, mis oma rahva vähesuse tõttu paratamatult ees seisab, ei kahtle ilmselt keegi, et soodustada võiks eesti juurtega, Eesti suhtes positiivselt meeletatud noorte sisserännet.

Ülem-Suetuki noored elust ja Eestist

Mida arvavad need noored ise? Ülem-Suetuki põhikooli lõpuklassis õpib praegu viis tüdrukut ja kaks poissi. Aasta tagasi, s.o 2000. aasta sügisel arvasid nad eesti keele, Eesti ja oma elu kohta järgmist.

Minu nimi on Anni Mets. Mina elan Ülem-Suetukis, Allkülas. Eesti keelt mina räägin isaga, vanaemaga, vennaga. Mõnikord räägin ka koolis. Mina arvan, et Eestimaa on ilus, sest seal on palju metsa, järvesid ja ikkagi seal on meri. Ma tahan õppida eesti keelt sellepärast, et eesti keel on minu emakeel. Mulle meeldib nagu kõikidele lastele mängida. No kõige rohkem mulle ei meeldi töötada aias ja õppida vene keelt. Pärast kooli ma tahaksin minna edasi õppima. Ilma õppimata head tööd sina ei saa.

Mina olen Inga Blank, 8-klassi õpilane. Ma sündisin 15. aprill 1987 aastal Eestis, Jõgeva linnas. Praegu ma elan Ülem-Suetukis. Kodune keel on eesti keel. Eesti keeles räägin ma emaga, õega, vennaga, sõbrannadega, tädidega, vanaemaga ning teiste inimestega, kes kõnelevad eesti keeles. Ma arvan, et eesti on Vaba Riik oma valuutaga, asub Balti mere ääres, pealinn on Tallinn. Ma tahan eesti keelt õppida sellepärast, et see on minu emakeel ja võibolla lähen kunagi Eesti. Mulle meeldib joonistada, kududa ja ema kodus aidata. Mulle ei meeldi nõusid pesta. Pärast kooli lähen edasi õppima keskkooli või tehnikumi.

Mina olen Liina Blank. Ma sündisin 12. märtsil 1986. aastal Paide linnas. Praegu elan Ülem-Suetuki külas. Eesti keel on mu emakeel, eesti keelt ma räägin emaga, vennaga, õega. Ma arvan, et Eesti praegu on väga ilus. Eesti keelt ma tahan õppida kahel põhjusel: esimehe, see on minu emakeel, teine, selles keeles räägivad paljud rahvused. Mulle meeldib: kududa, õmmelda ja joonistada, ei meeldi teha rasket tööd. Kui ma lõpetan kooli ära, ma lähen edasi õppima.

Mina olen Jaana Isberg, ma olen 13-aastane, ma olen sündinud 1986. aastal. Minu kodu on Ülem-Suetukis. Ma räägin eesti keelt vanaemaga. Ma arvan, et Eesti on ilus riik. Ma tahan eesti keelt õppida sellepärast, et ma mõtlen, et eesti keelt tuleb vaja elus. Mulle meeldib rääkida sõpradega, kududa, joonistada. Mulle ei meeldi nõusid pesta. Pärast kooli ma tahaksin minna õppima advokaadiks.

Mina olen Miina Kurkina. Minu kodu on Ülem-Suetuk. Ma räägin eesti keelt emaga, vanaemaga, õega. Ma arvan, et Eesti on ilus, palju järvesid. Ma tahan eesti keelt õppida sellepärast, et mulle meeldib see keel. Mulle meeldib vaadata filme. Mulle ei meeldi töötada kodus aias. Pärast kooli ma tahaksin minna edasi õppima.

Mina (Miku Krimberg) olen pasunamees, kooliõpilane, 14-aastane. Mina ei ole kommunist, traktorist, kooliõpetaja, koolidirektor. Minu kodu on Ülem-Suetuk, Mägiküla. Mina räägin eesti keelt emaga, isaga ja vanaemaga. Ma arvan, et Eesti on palju väiksem kui Venemaa. Eesti meeldib sellepärast, et seal on palju saaresid ja ilus meri. Peale kooli ma tahaks käia Eestis, aga pärast minna edasi õppima.

Mina (Miku Pavlov) olen 8. klassi õpilane. Minu kodu on küla Ülem-Suetuk, Ülatänav. Ma räägin eesti keelt emaga, isaga, vendadega, vanaemaga, onudega. Ma arvan, et Eesti on ilus, suur, huvitav. Ma tahan eesti keelt õppida sellepärast, et seda keelt räägivad minu vanemad ja üldse meie perekond. Mulle meeldib joonistuse tund, kehalise tund. Mulle ei meeldi kartuleid võtta. Peale kooli ma tahaksin minna edasi õppima.

Soovitusi edasilugemiseks

J. Viikberg, L. Vaba, Siberi põhjaeestlasi kõnetamas. – Keel ja Kirjandus 1984, nr 3, lk 145–156; nr 4, lk 210–223.

J. Viikberg, Vanematest eesti asundustest Siberis. – Keel ja Kirjandus 1988, nr 5, lk 284–288.

J. Viikberg, Eesti külad Venemaal: keel ja identiteet. – *Eestlane olla ...* Eesti keele ja kultuuri perspektiivid. Tartu Ülikooli Kirjastus. Tartu, 1997, lk 28–52.

J. Viikberg, Koodivahetus ja Siberi eestlased. Lähtekohti. – Keel ja Kirjandus 1989, nr 4, lk 202–205.

Väliseestlaste keelest. Toimetanud L. Lindström. Tartu Ülikooli eesti keele õpetooli toimetised 9. Tartu Ülikool. Tartu, 1998.

Ü l e v a a d e

- - - - -

Emakeele Selts

Emakeele Selts on üle 80 aasta järjepidevalt tegutsenud vabatahtlik ühendus, mis koondab kõiki eesti keele huvilisi ning mille eesmärk on aidata kaasa eesti keele, sugulaskeelte ja etnoloogia teaduslikule uurimisele; eesti keele kasutamisele riigikeelena ning ülemaalse suhtluskeelena; äratada avalikku huvi eesti keele ja sugulaskeelte vastu; edendada filoloogide akadeemilist suhtlemist ja ühisüritusi, samuti nende koostööd eesti keele huvilistega.

1. jaanuari 2001 seisuga oli Emakeele Seltsil 339 tegevliiget ja 10 auliiget.

Asutamine ja tegevus esimese iseseisvuse perioodil

Emakeele Selts (ES) asutati 1920. aastal Tartu ülikooli juurde. Seltsi asutamiseks valitsesid ühiskonnas soodsad eeltingimused: Tartu ülikool sai 1919. aastal eestikeelseks – see andis paremad võimalused eesti teaduskeele (oskussõnavara) loomiseks ja arendamiseks; ühiskond tundis eesti keele vastu suurt huvi ja lugupidamist. Seltsi loomise peamine algataja oli tollane Tartu ülikooli läänemeresoome keelte professor Lauri Kettunen.

Seltsi asutamiseks peeti kaks koosolekut. Esimene neist toimus 23. märtsil ülikooli peahoones, kus võeti vastu põhimõtteline otsus, et keelega tegelevat seltsi on vaja. Samal koosolekul pandi uuele ühendusele nimi: Emakeele Selts, samuti moodustati komisjon seltsi põhikirja visandamiseks. Teine koosolek oli 23. aprillil ning sellel võeti vastu põhikirja ja kuulati juba ka teaduslikke ettekandeid.

1925. aastal sai selts uue nime – Akadeemiline Emakeele Selts (AES) –, mida kandis ajavahemikus 1925–52.

Üks seltsi silmapaistvamaid saavutusi Eesti esimesel iseseisvusajal oli eesti murrete süstemaatiline kogumine stipendiaatide abil. Murrete kogumine algas 1922. aastal, ettevõtmist juhtis Andrus Saareste. 1940. aastaks oli kogutud u 700 000 sõnasedelit ning u 6500 lehekülge murdetekste. Tähelepanuväärne saavutus oli ka keeleteadusliku ajakirja Eesti Keel (1922–40) ja toimetiste sarja väljaandmine. Viimases on avaldatud silmapaistvaid uurimusi, materjalikogusid ja õppe-materjale: L. Kettunen, O. Loorits „Esimene liivi lugemik” (1921); E. Muuk „Eesti keeleõpetus I” (1927) ja „Lühike eesti keeleõpetus” (1927); A. Saareste, A. R. Cederberg „Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi a. 1524–1739” (1925–31); J. Mägiste „Soome-eesti sõnaraamat” (1929); V. Tauli „Õigekeelsuse ja keelekorralduse põhimõtteid ja meetodeid” (1938). Olulisi saavutusi oli ka nimede eestistamise aktsiooni käivitamine.

Sel ajajärgul olid seltsi esimeheks järgmised Tartu ülikooli professorid: Lauri Kettunen (1920–24), Andrus Saareste (1925–33, 1935, 1936–40) ja Julius Mägiste (1934, 1936). Majanduslike võimaluste paranedes loodi 1937. aastal seltsi teadusliku sekretäri palgaline ametikoht. Sellel ametikohal töötasid Alo Raun (1937–39) ja Valter Niilus (1939–40).

Seltsi tegevus võõrvõimu aastail

Nõukogude korra kehtestamisel 1940. aastal õnnestus seltsil esialgu tegutseda kuue palgalise töötajaga. 1941. aasta juunis arvati seltsi töötajad Teadusliku Uurimisinstituudi koosseisu.

Siis kandus II maailmasõda Eestisse. Seltsi murdekogud viidi sõja eest Tartust maale pakku ning need säilisid suuremate kahjudeta.

Saksa okupatsiooni ajal (1941–44) katkes mõneks ajaks seltside, sh Akadeemilise Emakeele Seltsi avalik tegevus. 1944. aasta kevadel saadi ülikooli rektorilt luba üldkoosoleku kokkukutsumiseks, et kinnitada aruanded ja valida juhatuse uus koosseis.

Pärast sõda hakkas selts tasapisi oma tegevust taastama: peeti ettekandekoosolek, hakati korrastama tagasitoodud murdematerjale. Septembris 1945 anti seltsile ametlik tegetsemisluba ning moodustati

kolmemeheline komitee seltsi töölerakendamiseks. 1946. aastal asutati seltsi juurde üliõpilaste keelering.

Eesti NSV Teaduste Akadeemia asutamise tõttu viidi selts 1946. aastal Tartu Riikliku Ülikooli juurest üle akadeemia juurde. Akadeemias loodi Keele ja Kirjanduse Instituut (KKI, praegune Eesti Keele Instituut ehk EKI). Seltsi suured murdekogud deponeeriti KKIsse, kooskõlastati instituudi ja seltsi tegevus ning jaotati ülesanded. 1952. aastal siirdus KKI Tallinna, see mõjutas ka seltsi tegevust: 1957 sundkoliti selts Tallinna.

Nõukogude võim püüdis Akadeemilist Emakeele Seltsi 1950.–51. aastal sulgeda, kuid seltsi juhatuse oskusliku tegutsemise tulemusena jäi selts ellu. Ülevalt poolt tulnud korraldusega (ENSV ministrite nõukogu määrusega) muudeti 1952. aastal seltsi nimi taas Emakeele Seltsiks.

Nõukogude aastail laienes seltsi mõjuala märgatavalt. ES kujunes ainsa tegutseva humanitaarseltsina kõikide rahvusteadlaste ühiseltsiks. ESi juurde asutati sektsioonid: rahvaluulesektsioon (1966) ning poeetilise lingvistika ja stilistika sektsioon (1977).

ES jätkas murdeainese kogumist, seda tehti murdekorrespondentide abiga ning valdavalt murdekogumisvõistluste vormis.

Tulemuslik oli ESi teaduslik ja keelekorralduslik tegevus. Peale traditsiooniliste kõnekoosolekute hakati 1968. aastal korraldama J. V. Veski päeva keelekonverentsi. Aktiivselt tegutses ESi keeleteimkond.

Alates 1961. aastast hakkas selts korraldama üle kogu Eesti keelepäevi. Alguses olid need mõeldud täiskasvanuile, kuid mõne aja pärast said kõige sagedasemaks ja populaarsemaks just koolide keelepäevad.

Viljakas oli kirjastamistegevus. Murdekogujate tarvis publitseeriti juhendeid, parimate korrespondentide kaastöid avaldati tekstikogumikena. 1960. aastal hakkas ES üllitama populaarteaduslikku sarja „Kodumurre” (1960–89), mida ilmus kokku 20 numbrit. Korrapäraselt publitseeriti Emakeele Seltsi aastaraamatut (1955. a-st), see kujunes esinduslikuks teadusväljaandeks. Palju aastaid oli aastaraamatu toimetuskollegiumi esimeheks akadeemik Paul Ariste. Teiseks kaalukaks sarjaks olid toimetised, kus ilmus põhjanevaid uurimusi eesti keele, sugulaskeelte ja folkloristika alalt, nt P. Ariste „Vadjalaste laule” (1960), „Vadja muinasjutte” (1962) ning „Keelekontaktid” (1981); P. Palmeos „Karjala valdai murrak” (1962); H. Rätsep „Eesti keele

*Kauaaegne Emakeele Seltsi teadus-
sekretär Heino Ahven esinemas
Haapsalu 1. keelepäeval
13.12.1964*

lihtlausete tüübid" (1978); J. Peegel „Nimisõna poeetilised sünonüümid eesti regivärssides" I–V (1982–91); A. Kask „Eesti murded ja kirjakeel" (1984); M. Ereht „Eesti adjektiivi süntaks" (1986); P. Alvre „Eesti kirja- ja murdekeele morfoloogiat" (1989) jpt. Kokku ilmus sel perioodil 89 eri nimetust ja numbrit seltsi väljaandeid.

Sel perioodil tegutsesid seltsi esimehena: Andrus Saareste (1940–41), Arnold Kask (1944, 1968–82), Johannes Voldemar Veski (1946–68), Huno Rätsep (1982–89), Tiit-Rein Viitso (1989), Eeva Ahven (esimehe kt 1989–90), Henn Saari (1990–91). Seltsi teaduslikuks või vastutavaks sekretäriks tol perioodil on olnud Valter Niilus (1940–41), Heino Ahven (1947–88) ja Mart Meri (1988–91–). Rõhutada tuleb Heino Ahvena hindamatut osa seltsi tegevuse orgniseerimisel ja edendamisel.

Taasiseseisvuse ajal

Taasiseseisvumise algusaastad olid seltsile rasked. Neil aastail toimusid Eesti ühiskonnas suured muudatused, kultuurile ja haridusele nappis raha. Kõige keerulisem oli olukord kirjastamisega: lõpetati „Kodumurde" väljaandmine, mitu aastat ei ilmunud seltsi aastaraamat. Rõõmsama poole pealt saab nimetada J. Peegli „Nimisõna poeetilised sünonüümid" viimase (V) (registri)köite ilmumist (1991) ja G. Vilbaste

„Eesti taimenimetused” (1993) ilmumist. 1990. aastate lõpul hakkasid asjad kirjastamise osas paranema: 1998 hakati taas välja andma Emakeele Seltsi aastaraamatut (ESA), see on rahvusvaheliselt aktsepteeritud väljaanne, mis sisaldub rahvusvahelises andmebaasis. Ilmusid toimetiste sarja kuuluvad Theodor Saare „Kihnu raamat” (1998) ja Toomas Pauli „Eesti piiblitõlke ajalugu” (1999); lisaks Hella Keema „Võru keel” (1997) ja „Kirjakeele teataja II” (2000). Seltsil õnnestus 2000. aastal käivitada kõigile keelehuvilistele mõeldud ajakiri Oma Keel.

Kestnud on 1961. aastal alanud keelepäevade traditsioon, vaid 1995. aastal ei korraldatud ühtegi keelepäeva. Viimastel aastatel on huvi keelepäevade vastu kasvanud, neid on peetud peamiselt 14. märtsi, riikliku tähtpäeva – Kristjan Jaagu sünnipäeva (kauni emakeele päeva) tähistamiseks.

Katkematult on jätkunud 1968. aastal alanud traditsioon, J. V. Veski päeva keelekonverentsi korraldamine, iga aastaga on avalikkuse huvi konverentsi vastu kasvanud. Jätkuvalt on peetud ka kõnekoosolekuid.

Edukalt on 1990. aastate teisel poolel tegutsenud ESi keeletoimikond. Selle tegevus taastati 1993. aastal, sest vabariiklik õigekeelsuskomisjon (VÕK) oli oma tegevuse lõpetanud, kuid seoses uue õigekeelsussõnaraamatu (ÕS 1999) koostamisega tuli teha rohkesti õigekeelsuslikke otsuseid.

1991. aastal Tartus toimunud ESi murdekonverentsil tõdeti, et selts on oma ülesanded vanema murde kogumisel täitnud ning seetõttu oleks õigem tegelda tänapäevase murdekeele varieerumise uurimisega. 1990. aastate algul sai teoks ESi ja Tartu ülikooli eesti keele õppetooli ühisprojekt „Eesti murdeainese süvendav kogumine”. Selle käigus salvestati helilindile peamiselt nn Võru poolmurde eri põlvkonna kõnelejaid eri situatsioonides. Paraku jäi see ainsaks sellelaadseks ettevõtmiseks. Mõne aasta jooksul korraldati veel traditsioonilisi murdekogumisvõistlusi, kuid 1996. aastal otsustas murdetoimikond jätta võistluse välja kuulutamata. Sellest hoolimata on seltsile peaaegu igal aastal laekunud kohanimed ja slängiteemalisi kaastöid. Kuna keeleainese kogumine ei ole pelgalt teaduslik, vaid ka emakeelt väärustav tegevus (lisaks ka ESi põhikirjaline tegevus), siis otsustas selts murdekogumisvõistluse taaskäivitada. 2001. aastal välja kuulutatud murdevõistluse üldteema on „Nimed ja nimetused”.

Emakeele Seltsi juhatuse koosolek 27.09.2000. Ümber laua istuvad päripäeva: Karl Pajusalu, Jüri Viikberg, Tiit-Rein Viitso, juhatuse esimees Mati Ereht, Valve-Liivi Kingisepp, Jüri Valge, Tõnu Tender. Meelis Loki foto

1990. aastatel tuli seltsil osaleda keelepoliitikas: kümnendi esimesel poolel keeleseaduse ettevalmistamises; kultuuri- ja haridusministeeriumi juurde asutatud keeleasjade komisjonis, mis tegeles eesti keele kui riigikeele probleemidega. 1990. aastate lõpul on selts saanud märgukirja siseministeeriumile nimeseaduse loomiseks ning Riigikogu põhiseaduskomisjonile põhiseaduse § 6 täiendamiseks.

Viimasel ajal aitab ES kui keeleteadlaste ja keelehuviliste ühendus kaasa eesti keele arendamise strateegia koostamisele.

Seltsi esimehed taasiseseisvuse perioodil: Henn Saari (1991–92), Jüri Viikberg (1992–93), Tiit-Rein Viitso (1993–97), Mati Ereht (alates a-st 1997). Seltsi teadussekretärina on sel perioodil töötanud: Mart Meri (1991–97), Tõnu Tender (1997–2001), Asta Õim (alates septembrist 2001).

Soovitusi edasilugemiseks

- H. Ahven, Emakeele Selts. Lühiülevaade minevikust ja tänapäevast. Tallinn, 1970.
- H. Ahven, Tagasivaateid ESi poole sajandi pikkusele teele. – Kodumurre 1972, nr 10/11, lk 13–37.
- M. Erelt, Emakeele Selts 80. – Keel ja Kirjandus 2000, nr 5, lk 313–316.
- A. Kask, Pool sajandit Emakeele Seltsi. – Emakeele Seltsi aastaraamat 16, 1970, lk 7–30. Tallinn, 1970.
- E. Ross, Mõni oluline lehekülj Emakeele Seltsi ajaloost (I): katse selts likvideerida. Kiriusutelu Eeva Ahvenaga. – Keel ja Kirjandus 1999, nr 2, lk 114–119.
- E. Ross, Mõni oluline lehekülj Emakeele Seltsi ajaloost (II): sundkolimine Tallinna. Kiriusutelu Eeva Ahvenaga. – Keel ja Kirjandus 1999, nr 4, lk 269–275.
- P. Voolaine, Mälestusi Emakeele Seltsi esimesest esimehest Lauri Kettunenist. – Kodumurre 1989, nr 21, lk 30–37.
- Ü. Tedre, Emakeele Selts nõukogude aastail. – Keel ja Kirjandus 2000, nr 8, lk 578–582.
- T. Tender, Emakeele Seltsi keelepäevad 1961–1999: trepp elevandiluust tornist maale. – Emakeele Seltsi aastaraamat 44–45, 1998–1999, lk 123–134. Tartu, 2000.
- A. Univere, Eesti murdekogud rändamas (I). – Emakeele Seltsi aastaraamat 43, 1997, lk 132–145. Tartu, 1999.
- A. Univere, Eesti murdekogud rändamas (II). – Kodumurre 1989, nr 21, lk 19–27. Tallinn.

Tõnu Tender
haridusministeeriumi keeletalituse juhataja
(ESi teadussekretär aprill 1997 – september 2001)

140 aastat eestlust Krimmis

1861. aastal jõudsid mitmekuise teekonna järel Krimmi poolsaarele esimesed eestlased, kes olid teele asunud eelkõige põhjarannikult ja Järvamaalt. Üleminek teoorjuselt palgatööle ja talude päriksostmine olid Eesti külades kaasa toonud ülerahvastatuse, mis sundis nn lah-tist rahvast parema elu otsinguil linna või hoopis kaugele maale rän-dama.

Uus elupaik leiti pärast Krimmi sõda Türgimaale lahkunud või lahkuma sunnitud krimmitatarlaste külades. Asunike kõva töö kandis ajapikku head vilja. Teiste rahvaste (sakslaste, krimmitatarlaste, vene-laste) keskel elades õpiti muu hulgas ettevõtlikkust. Eestlust hoiti alal koolis, kirikus, seltsielus. Sajandivahetuseks elati üsna heal järjel. 1918. aastal on August Nigol kirjutanud, et Krimmi eesti asundused olid kõige rikkamad. Paaril eestlasel oli juba „autobiil”, igas talus loeti eesti ajalehte, mitmes kodus oli olemas klaver, talude ümber rohkesti puid.

1917. a asutati mitu eesti seltsi, mille tegevus katkes aga peagi pikaks ajaks. 1994. a registreeriti Kiievis uuesti Ukraina eesti selts (esimees Viktor Kõrvel), mis ühendab praegu Harkivi, Lvivi, Kiievi ja Krimmi kultuuriseltsi (viimast veab Meeri Nikolska).

Tänavu 7.–11. septembrini peeti Krimmis Bahtšisarai rajoonis Beregove külas II eesti suvepäevad. Õieti on sel mereäärsel külal mitu nime – ukraina keeles öeldakse Beregove, vene keeles Beregoje, omaaegse krimmitatari küla nimi oli Zamruk ja eestlased on teda kut-sunud ka lihtsalt Rannakülaks.

Kohale oli tulnud rahvuskaaslasi kõikjalt maailmast – peale Uk-raina ka Venemaa (Peterburist), Lätist, Ameerikast jm, kõige rohkem

Aleksandrovka kool. Leida Lepiku foto

oli aga kodueestlasi. Kontsertidel esinesid koorid ja rahvatantsijad, õhtuti tantsiti simmanitel ja lauldi üheskoos. Rühm Ameerika eestlasi kandis ette omaloomingulise näidendi eesti väljarändajate käekäigust. Eesti keeles laulsid ka suvel Virumaal laagris olnud Krimmi lapsed.

Suvepäevade kavas oli ette nähtud mälestustahvli avamine majal, kus 1904. a peatus Eduard Vilde, kuid korraldajatel ei õnnestunud kavatsust teostada. Edaspidi loodetakse siiski leida võimalus paigutada maja ette kivi tahvliga, mis meenutaks kirjaniku viibimist Krimmis ja selles majas. Toona nähtut on Vilde üksikasjalikult kirjeldanud reisikirjas „Krimmi ja Kaukaasia eestlastel külaliseks”, väljarändajatest räägib ka romaan „Prohvet Maltsvet”.

Teiste seas käis Krimmis valdavalt filoloogidest koosnenud seltskond, sealhulgas Euroopa keelteasta (2001) Eesti komitee liikmed. Esindajaid oli haridus-, kultuuri- ja välisministeeriumist, rahvastikuministri büroost, Viljandi maavalitsusest, Tartu ülikoolist ja Tallinna pedagoogikaülikoolist, eesti keele instituudist, eksami- ja kvalifikatsioonikeskusest, Helsingi, Oulu, Turu (rootsi) ja Uppsala ülikoolist. Sinna- ja tagasiteel peeti rongis kaks seminari, arutlusaineks eesti keele arendamise strateegia ning eesti keele välisõpe.

9.–10. septembril toimus suvepäevade teaduskonverents – ühel päeval vene, teisel eesti keeles. Esimesel päeval kõneldi Krimmi eestlaste kultuurist, sealhulgas köögist (J. Laptev, J. Prokofjeva) ja ajaloost, sealhulgas repressioonidest (A. Karkatš, D. Omeltšuk, N. Ševtsova). Teise päeva ettekanded käsitlesid peamiselt eesti väljarändajaid – Krimmis (Jüri Viikberg, Ele Süvalep, Lembit Võime), Venemaal (Anu Korb, Mare Piho), Rootsis (Birute Klaas), Inglismaal (Maia Madisso). Juttu oli ka Krimmi turgi rahvastest (Ott Kurs), Hiiumaa rootslastest Ukrainas (Raimo Raag), norrasoomlastest ehk kveenidest (Helena Sulkala) ja liivikeelse luule tähtsusest (Mati Hint). Konverents loeti õnnestunuks nii ettekannete taseme kui ka osavõtjate arvu poolest, ettekandekogumik on kavas välja anda 2002. a kevadeks.

Päevade kavva kuulus ka noortefoorum, mis ei leidnud paraku kuigi laialdast osavõttu. Eesti ametnikest osales foorumil rahvastikuministri nõunik Eduard Odinets, kes selgitas Eestis õppimise võimalusi ning sai kuulda, millega tegelevad noored väliseestlased idas ja mis on nende mured.

Eesti delegatsiooni kohtumisel Krimmi, teiste Ukraina piirkondade ja Venemaa eestlaskonna esindajatega räägiti eesti keele õppe toetamisest ning anti üle õppematerjale, samuti arutati Simferopoli etnograafiamuuseumi eestlasi puudutava osa täiendamist. Krimmi eestlaste kohta materjali kogumisega on kiire, sest vanem, eesti keelt oskav ja ajaloosündmusi mäletav põlvkond on kadumas ning Ukraina riigil pole niisugust raha, mida uurimistööle kulutada.

Ametliku osa kõrval jäi aega ka Krimmiga tutvuda. Kümneaastase iseseisvuse järel on üsna õpetlik näha elu endisel „suurel kodumaal”. Mõned olmeseigad pakkusid isemoodi äratundmishetki, kuid Krimm oma kauni looduse, mägede ja Musta mere rannaga on suuresti turismipiirkond ja külalisse, kes on nõus seal oma raha kulutama, suhtutakse igati hästi.

Autonoomse vabariigi majanduslik olukord ei olevat kiita. Pension on pisut üle 100 grivna, õpetaja palk 160–190 grivnat kuus (ühele grivnale vastab umbes 3,3 Eesti krooni). President Leonid Kutšma palk on 2000 grivnat, aga president on ka täielikul riigi ülalpidamisel. Üksteisest tulenevad vaesus, tööpuudus ja alkoholism, samuti on Krimmi rahvuste vahel lahendamata probleeme, olulisimaid neist on seotud krimmitatarlaste tagasirändega. Siin-seal oli näha aastateks pooleli jäänud ehitisi, millele vene keeles on antud oma nimetus, *долгострой*.

Krimmi eestlanna Rita Kadilkina kodu Krasnodarka külas. Leida Lepiku foto

Et nähtust esineb meilgi, pakkus professor Mati Erelt eesti vasteks *veniehitus*.

Huvitav oli külaskäik Aleksandrovka keskkooli, mis eelnenud kuulduste põhjal pidi olema äärmiselt vaene. Tõsi küll, kooli keskkütmine on lõpetatud ja klassidesse paigaldatud buržuikadesse toovad õpilased talvel ise küttematerjali, aga muidu oli kool Ukraina olude kohta väga heas korras. Aleksandrovkas õpib mitmest rahvusest lapsi, eesti päritoluga on 25–30 õpilast. Kooli juhtkonna vastuvõtt oli väga sõbralik ja suhtlus asjalik (ainult ajalooklassi ja krimmitatari toa võti ei tahtnud meie nähes täiesti juhuslikult lukuauku sobida). Koolis on mitmele rahvale (ukraina, tšehhi jt) pühendatud tuba või nurk, läbi-rääkimiste käigus lepiti kokku sisustada ka eesti tuba. Hiljemalt kahe aasta pärast loodetakse Aleksandrovkasse Eestist saata eesti keele õpetaja.

Tiina Leemets
eesti keele instituudi teadur
 Jüri Valge
haridusministeeriumi nõunik
 Jüri Viikberg
eesti keele instituudi vanemteadur

P e r s o n a a l i a

150 aastat Karl August Hermannii sünnist

Tiiu Erelt

eesti keele instituudi vanemteadur

Oma aja, aga ka kõigi aegade mitmekülsemaid eesti kultuuritegelasi Karl August Hermann oli nii keeleteadlane, ajakirjanik kui ka muusikategelane. Tema elu kulg jääb daatumite 23. IX 1851 ja 11. I 1909 vahele. Ta jõudis töötada pedagoogina Põltsamaal ja Peterburis, õppi-

da Tartu ülikoolis usuteadust ja Leipzigi ülikoolis võrdlevat keeleteadust (seal ka *dr. phil.* kraad 1880), olla mitme ajalehe ja ajakirja toimetaja ning väljaandja, 20 aastat Tartu ülikooli eesti keele lektor. Ta kirjutas esimese täieliku eestikeelse grammatika ning eesti kirjanduse ajaloo, alustas esimest entsüklopeediat, kuid XX sajandi algus oli selliseks suurürituseks liiga varajane aeg, nii et ilmus ainult A ja osa B-tähest. Hermann juhatas laulukoore ja laulupidusid, kirjutas muusikat, kogus rahvaviise. Siinne kirjutis räägib aga temast kui eesti kirja-keele arendajast.

Keele arendamise põhimõtted

Hermann oli suur rahvuslane, mistõttu pidas ka esivanemate keelt pühaks. Seepärast tõstis ta keele arendamisel kõigist põhimõtetest kõige kõrgemale keeleajaloolise põhimõtte: paremad on need keelendid, mis on vanemad. Nii põhjendas ta sõnade *hää, pää, sääl* jt eelistamist,

sivad-vorme (nad *lugesivad*, nad *loeksivad*, mitte: lugesid, loeksid), sõna algul *h* kirjutamist, *tata*-vorme (*kirjutatakse*, mitte: kirjutakse).

Hermannile meeldis toonitada keeleteaduse järgi käimist, näiteks: „Meie kirjakeel peab teaduslikult õigel põhjal seisma. Üksi see põhi on tulus ja tubli, üksi see põhi on kasuline ja jäädav. Iga teine põhi on kõikuv ja segane” (artiklis „Eesti kirjakeelest” – Postimees 1886, nr 23). Tema grammatikaski oli püüdlikult palju keeleajaloolisi selgitusi, mis aga sageli olid ekslikud ja naiivsed. Nii oli ta veendunud, et kõik lõpud, tunnused ja liited on kunagi olnud iseseisvad sõnad: kesksõna tunnus *-nud* olnud asesõna *nood*, *-tud* olnud *too*, saava käände lõpp *-ks* olnud sõna *kes* jne.

Teaduse järgi tahtis Hermann käia ka oma teistes kirjatöodes. Näiteks brošüüris „Sumeri-akkadlased. Uurimised vanast muinasajast” kirjutas ta kolmanda trüki (1896) tiitellehel, et see on „uuemate uurimiste ja teaduste järele täiendatud”. Raamatuke räägib aga sellest, kuidas sumerid ja akadid meie, eestlaste „hiilgavad” sugulased on ning et sumeri ja eesti keeles palju ühtelangevat leidub. Vähemalt seni ei ole neid ideid tõsiselt võetud.

Hermann pidas lugu keelesüsteemi järjekindlusest. Kui tol ajal vaieldi, kas õige on *seni*, *kuni* või *senni*, *kunni*, siis ütles ta: „Selge on ju, et lõpp *-ni* neis sõnades seesama on, mis ka sõnades „taeva-ni, maa-ni, põhja-ni” leidub. See rajava käände lõpp ei tule iialgi kahekordse nn-ga kirjutada, vaid alati ühekordse n-ga. Nõnda siis on üksnes „kuni, seni” õigus ütelda, sest sõna tüvi on siis „ku, se” ja selle külge liitubgi lõpp *-ni*” (artiklis „Mõnda Eesti keele sõnade kirjutamisest” – Rahva Lõbu-leht 1898, nr 5, lk 99–100). Järjekindlus väljendus selleski, et Hermann pooldas ja kasutas ainult *gi*-liidet. Lõpuks jäi ta Jakob Hurda soovitatud ja praegugi kehtivale *gi* ~ *ki*-reeglile alla.

Veel võib Hermannil kohata keelesüsteemi lihtsuse taotlust ning sellega seostuvat **kergõpitavuse** põhimõtet. Tema arvates on elu liiga lühike, et sellest hulk aega keeleõpetuse konksude äraõppimise peale kulutada. Nii järjekindlus kui ka lihtsus on põhimõtted, mille pärast Hermann eelistas *de*-mitmust ega pooldanud alaleütleva lõppu *-lle*: „.. sest et üksnes väga harjunud keelemees jõuab iga kohta selgesti ära tunda ja meeles pidada, mil *-le* ja mil *-lle* kirjutada” (artiklis „Eesti kirjakeelest” – Postimees 1886, nr 25).

Üks Hermannil keelearenduspõhimõtteid oli **ilu** ehk heakõla. Küllap on see seotud Hermannil muusikaharrastuse ja muusikalise ilu-

meelega. Ühed täishäälikud talle meeldisid, teised aga mitte (kuigi ta viitas umbmääraselt „keeletundjatele”): „Teiseks on i-tähe kõla palju ilusam ja heledam kui e-tähe kõla. Seda tunnistavad kõik keeletundjad. Keeletundjate ütlemise järele on nimelt a, i ja u kõige ilusamad häälikud, kuna teised, nimelt e, o, ä, ö, ü mitte nii ilusaks ei arvata” (artiklis „Kirjakeelest” – Eesti Postimees 1885, nr 38). Ainult teadusele oli ta valmis ilugi ohverdama. Kui miski oli keeleajalooliselt põhjendatud, siis tuli see niimoodi panna.

Eesti keele grammatika

Hermann läheb eesti kirjakeele ajalukku esimese täieliku eestikeelse eesti keele grammatika autorina. (Samal aastal ilmunud Jaan Nebocati grammatika oli täiesti küündimatu.) „Eesti keele Grammatik” ilmus Tartus 1884. a ja kandis alapealkirja „Koolide ja iseõppimise tarvis kõikidele, kes Eesti keelt õigesti ja puhtasti kõnelema ja kirjutama ning sügavamalt tundma ja uurima tahavad õppida, kirja pannud Dr. K. A. Hermann”. Jämedama trükiga osad olid määratud külakoolile, osalt ka kihelkonnakoolile, peenema trükiga osad kihelkonnakoolile ja iseõppijaile, kes soovivad sügavamalt eesti keelt tundma õppida. Just peenema kirjaga osades, kus Hermann püüdis rohkem teadust pakkuda, oli ka rohkem ekslikke arvamusi, nagu eespool mainitud.

Grammatika sai rohkesti mahategevat kriitikat (eriti Nebocatilt ja Mihkel Veskelt), aga ka ülistust. Tol ajal püüdsid nii Hermann kui ka Veske rajada eesti kirjakeelele teaduslikke aluseid, kusjuures nad lähtusid aga eri seisukohtadest. Veske soov oli võtta kirjakeele aluseks Põhja-Eesti keskmurre ehk „Kesk-Tallinna keel” ja see võimalikult foneetiliselt kirja panna (*siduma* : *siume*, *tuba* : *tua*, *raamatulle*, *hea*, *pea*, *rõem* jne). Hurt ja tema järel Hermann rõhutasid vormide ajaloolist vanemust ja kirjakeele traditsiooni, aga ka kirjakeele süsteemi. Hermann on kirjutanud: „See keel, mis selles grammatikus leida, ei ole mitte minu välja arvatud ega leitud, vaid ta on rahva keel, mis Eestlaste maal igal pool kuulda on. Ta on üksnes teaduse abil puhastatud ja seletatud. Kõige suurem püüdmine oli mul ühte kindlat kirjakeelt ja kirjaviisi rahva keele põhjusel üles seada” (Eesti Postimees 1884). Niisiis on Hermann kirjakäele-ideaal sama mis Hurdalgi – puhastatud ja rikastatud rahvakeele alusel loodav ühtne kirjakeel.

Hermanni grammatika oli esimene normatiivne grammatika, mõeldud õpperaamatuks. Autor rakendas soovitud norme ise järjekindlalt oma rohkes trükitoodangus – ajalehtedes ja raamatutes. Selle tulemusena levisid need normid 1880. aastate lõpul juba jõudsasti, muu hulgas alaleütleva *-le*, sisseütleva *de*-vormid (Hermann: *keelde, joonde, juurde*, Veske: *keele, joone, juure*), kirjakujud *mul, sul, tal, kel* jne, oleva käände teiste käänetega sama aste, omadus- ja nimisõna ühildumine, kindla kõneviisi lihtmineviku ja tingiva kõneviisi oleviku mitmuse III pöörde *-sivad* ja *-ksivad*, määrsõnade *ti-*, *li-*, *sti-* ja *ldi-*liide (mitte *e*-lised kujud) jpm. Hermann juhtis esimesena tähelepanu ka *i*-ülivõrdele, lootes, et „Eestlased, kui nad kõik oma emakeelt sügavamalt tundma saanud, seda ilusat esivanemate viisi jälle elule äratavad” (grammatikas lk 93). Paljugi ümber oli vaidlust veel hiljemgi ja üht-teist muudeti, kuid Hermanni grammatika suur mõju meie kirja-keelele on vaieldamatu. Peale kõige muu pani see grammatika aluse eestikeelsele keeleteaduse terminoloogiale. Püsima on jäänud kõik käändenimetused, *ainsus* ja *mitmus* (vrd Veske *üksikus* ja *paljus*, Kaarel Leetbergi *ühearv* ja *mitmearv*), *häälik* (Veske *heal*), *käänamine*, *kääne*, *pööramine*, *pööre*, *võrdlemine*, *võrre*, *asesõna*, *täis-* ja *enneminevik*, *liht-* ja *liitaeg*, *kesksõna* jne.

Grammatika esimene osa sisaldas hääle- ja sõnaõpetuse, 1896. a ilmunud teine osa eesti keele lauseõpetuse. Eesti lauset jõudis eestikeelsena esimesena käsitleda Hans Einer rahvakooliõpikus 1885, aga tal oli lauseõpetust 15 lehekülge, Hermannil 81 lk.

Uued sõnad

Põhimõte, mille järgimisel Hermann kindlasti ületab kõiki eesti keelekorraldajaid ja mille poolest ta neist lausa järsult erineb, on **purism**. Ajaliselt jõudis Ado Grenzstein tast pisut ette, ent mitte puhaskeeelsuse propageerimise jõu poolest. Hermann oli seisukohal, et „Eesti keele loom ei ole mitte nõnda, et tema palju võõrastest keeltest laenatud sõnu sallib” (artiklis „Uutest sõnadest” – Postimees 1886, nr 10). Ta ei sõdinud mitte ainult uute võõrsõnade vastu ega jätnud laenamist kui sõnavara täiendamise viisi kasutamata, vaid ta tahtis keelest kõrvaldada ka vanu ammu mугanenud laensõnu, nt sõna *tükk* asemele *pala*, *pilt* → *kuje*, *supp* → *leem*, *vorst* → *mauk*, *tund* → *viiv* : *viiva* („Pääle selle on ta väga ilus riim: liiv, tiiv, riiv, siiv, viiv. See on luuleta-

jale väga sünnis .. ”), *härria* → *isand*, *proua* → *emand*, *preili* → *neidi*, *kunst* → *võidus*. Viimase tõrje väärrib tsiteerimist: „Nad võtavad vägisi võõra väntsu ja vuraku, sohi vördja ja hulguse, nagu „kunst, kunts” enese keelde vastu. Üsna kahju on, et targad mehed Eesti keeles endid nii vördja nimega peavad rojastada laskma, nagu nÄru „kunstnik” on. Süda valutab, et ilus imestamise vÄäriline tÄö peab „kunstlik” olema, sest „vÄöldiline” ei pidada kÄölbama. Üsna meel on paha, et „kunstnik” end mitte „vÄöldlane” ei nimeta, sest „kunstnik” on üsna hirmus sõna, nÄgu on tal saks ja saba venelane, kokku peab ta Eesti sõna tÄhendama. See on otse pÄöranne” (artiklis „Teadus ja vÄöldus” – Rahva LÄöbu-leht 1898, nr 1, lk 2–4).

Hermann soovitas uusi sõnu vÄtta murdeist ja moodustada analoogia alusel liitmise ning tuletuse abil. Oma sõnaloomingut ja sõnavara rikastamise pÄhimÄtteid tutvustas ta rahvale ajalehtedes Eesti Postimees 1882–85 ja Postimees 1886–96, ajakirjades Lauulu ja mÄngu leht 1885–97 ja Rahva LÄöbu-leht 1898–99. Rahvakeelsusel pÄhinevat analoogiat sõnaloomes on Hermann kirjeldanud jÄrgmiselt: „KÄi-ge esti on seda uute sõnade sÄnnitamise juures tÄhele panna, et need vanade rahva suus olevate sõnadega ühte sÄnniksivad. See tÄhendab nii palju, et iga uus loodav sõna peab mÄone sõnade osa kombe jÄrele olema ja muudetama .. ” (artiklis „Uutest sõnadest” – Postimees 1886, nr 11). Peale selle juhtis ta tÄhelepanu sõnamoodustuse reegli pÄrasusele: „IseÄralise hoolega on uute sõnade sÄnnitamise juures tÄhele-panna, kuida tÄvi ja lÄopud üks teise kÄlge liituvad. Selle juures juhtu- vad nii mitme-sugused muutused, mis muidugi teada kÄiik vÄga kind- late seaduste jÄrele kÄivad” (sealsamas, nr 12).

NÄiteks vÄttis ta eeskujuks rahvakeelse sõna *kÄnnipÄev* ja moodustas selle jÄrgi *sÄnnipÄev*, aga ka sõnad *kÄlimasin*, *lugeraamat*, *magakammer*, *supelmaja*, *ujukoht*, *kogupaik* (kogunemispaik), *Äpija- gu* (teaduskond). Tema arvates olid need ilusad ja lühikesed, aga Ätle- sid asja ometi selgesti Ära. Tuletiste *seltskond* ja *perekond* eeskujul tu- letas ta *jÄgikond*, *jÄrvkond*, *kaaskond*, *koolkond*, *mÄgikond*, *saatkond*, ainult et talle meeldinuks rohkem *kund*-liide. Lausa armunud oli Her- mann *la*-liitmesse. Alustades kohanimedest, tuletas ta 1886. a *Mustla* ja *Hargla* eeskujul *Ingl*a (Inglismaa), *JÄrvla* (JÄrvamaa), *LÄttla*, *LÄänla*, *Prantsla*, *Saarla*, *Soomla* jne, *Ridala* eeskujul *Muhula*, *Virula*, *VÄrula*. KÄllap ta sai idee Ado Grenzsteini „Eesti SÄnaraamatust” (1884), kus olid sees *Eestla*, *Saksla*, *Venela*. Kuid Hermann lÄks edasi: „Kas kena-

mat keelt võiksime leida, kui üks Eestlane teisele ütleb „tema uinub magalas” või „tema magab uinulas”” (nr 13). Ta tuletas *tööla* (töötuba), *õpela* (kus õpetatakse), *õpila* (kus õpitakse), *kuulela* (auditoorium, aula), *matla* (matmiskoht, kirikuaed), *surmla* (surmakoht), *surela* (suremispaik), *elula* (elupaik), *karjala* (karjamaa), *lehtla*, *isala* (isa asukoht; isamaa), *kedrala* (ketramiskoht) jm. Muidugi naerdi ja parodeeriti neid tuletisi Hermannini kaasajal ja hiljemgi palju. Kõige enam määrab sõna saatuse tegelik vajadus tema järele. Hermannini tuletistest vajati vaid *lehtlat*. 1970. aastate alguse uuest *la*-tuletiste lainest läksid käibele *parkla* (parkimishoone, -ruum, -väljak), *pumpla* (pumbamaja, -ruum), *pesula* (pesumaja, -koda), *tankla* (tankimisjaam, -koht), aga ka taastuletatud *magala* (suur magamisruum, nt lastekodu magala; elamurajoon, nt Annelinn on Tartu magala).

Peale eelnimetatud keeleteaduse terminite on rohkesti Hermannini sõnu jäänud veel muusikaterminoloogiasse (sh *helilooja*, *heliredel*, *avamäng*, *keelpill*, *löökpill*, *puhkpill*, *metsasarv*, *tiibklaver*, *kirikulaul*) ja teatriterminoloogiasse (sh *näidend*, *eesriie*, *eeskava*, *kahekõne*, *ilulugeja*, *ilulugemine*, *asjaarmastaja*). Hermannin löi ohtrasti ka mitme eriala teadussõnavara, paraku edutult. Üldsõnavarra jäänud tuletistest on tuntumad veel *haritlane*, *õpetlane* ja *laulik* (lauluraamat), liitsõnust *käsitööline*, *ilukiri*, *ainuõigus*, *salakuulaja*. Hermannini tohutu haarde ja suurte ettevõtmiste puhul on arusaadav, et ta polnud omaloodud uudissõnade kasutamisel alati järjekindel ning väljendas ühte mõistet kord ühe, kord teise sõnaga, mis aga segas nende juurdumist.

Olles küll äärmuslik purist, ei tulnud Hermannin siiski selle peale, et taunida *tõlkelane*, vastupidi – ta löi neid rohkesti, uskudes, et hoiab eesti keele niimoodi puhtana. Enamasti olid need laenu sõnad saksa keelest või saksa keele kaudu meilegi tulnud rahvusvahelistest sõnadest: *eesriie* (Vorhang), *ühkõne* (monoloog), *kolmenurga teadus* (trigonomeetria), *inimeseteadus* (antropoloogia), *koolitark* (skolastik). Seejuures vahetas ta ka võõrliiteid omade vastu, nagu *-ismi* vältimine: *ei-midagi-dus* (nihilism), *aadendus* (idealism), *nimestus* (nominalism).

Benita Brambat on välja arvutanud, et Hermannini loodud sõnadest juurdus eesti sõnavaras 12% (140 sõna umbes 1200 ettepaneku hulgast). Tema arvates iseloomustab Hermannini sõnavaralist tegevust „julge iseseisvuse ja järjekindluse puudumine ning üldine ebakriitilisus. Taunides võõrsõnu, loob ta neile eesti vasted kas tõlkimise kau-

du, kus ta tavaliselt püsib lähtekeele kammitsais, või neologismide näol, mida ta enamasti samuti ei söanda kujundada vabalt”.

Pean sellest hinnangust õigeks järjekindluse puudumist ja üldist ebakriitilisust. Muidu on see aga ebaõiglane: tõlkelaenu on loomuldas lähtekeelenäolised, omaloomes aga jätkus Hermannil julgust, iseisvust ja vaba mõttelendu küllaga. Lõppude lõpuks on juhuste mäng, et näiteks *loomateadlane* (zooloog), *võimulaul* (kantaat), *kiituselaul* (hümn), *mäekurk* (kraater) ei tulnud tarvitusele, aga *taimeteadlane*, *tuiksoon*, *tõmbsoon*, *kõnetraat* tulid. *Kargav hallikas* (geiser), *tõbetundmine* (patoloogia), *kahekordne kimbatus* (dilemma), *lahustav kombe* (deduktiivne meetod), *ühistav kombe* (induktiivne meetod), *patujätiraha* (indulgents), *kuningarodu* (dünastia), *vastakihutline* (antagonistlik) jt olid küll mõttelennukad, kuid oma aja stiilis, nii et neil tuli jääda XIX sajandisse üldise keelelise maitse muutumise tõttu. Põhjust Hermann keeletegevust kõrgelt hinnata on meil küll ja küll.

Lugemist K. A. Hermann kui keeleuurija ja -arendaja kohta:

A. Kask, K. A. Hermann „Eesti keele grammatikast”. – Emakeele Seltsi aasta-raamat V. Tallinn, 1959, lk 3–17.

B. Brambat, K. A. Hermann eesti sõnavara rikastajana. – Kogumik „Centum”, Tallinn, 1974, lk 218–234. Taastrükitud raamatus „Esimesest algusest meie ajani. Karl August Hermann 150”, Tallinn, 2001, lk 261–279.

A. Vahter, Karl August Hermann. Lühimonograafia. Tallinn, 1998. Sellest peatükk „Karl August Hermann kirjakeele arendajana”, lk 39–52. Taastrükitud raamatus „Esimesest algusest meie ajani” lk 243–258.

V.-L. Kingisepp, Karl August Hermann Tartu ülikooli eesti keele lektorina. 150 aastat sünnist. – Keel ja Kirjandus 2001, nr 9, lk 611–623; nr 10, lk 704–715.

R a a m a t u d

Ilmus „Wastne Testament 1686“

Wastne Testament 1686. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, 2001. 496 lk

Meie raamatuvaramu on saanud rikkamaks veel ühe Eesti varasema kultuuriloo tipp-teose uustrüki võrra: mihkclipäeval esitleti Kambja kirikus 1686. aastal ilmunud tartukeelse „Wastse Testamendi“ faksiimileväljaannet. Uustrüki mõtte algatasid professorid Mati Hint ja Karl Pajusalu, toimetuskolleegiumi kuulusid Urmas Sutrop, Mati Hint, Kristiina Ross ja Toomas Väljataga. Trükisele on lisatud esmatrüki ilmumisaja olusid, vaimuelu, saamislugu, keelepruuki ja asjakohast kirjandust tutvustav brošüür „Wastse Testamendi lugu“, mille on koostanud Jaak Peebo.

„Wastse Testamendi“ ilmumine oli kindlasti suursündmus oma aja vaimuelus ja jääb ikka oluliseks tähiseks Eesti kultuuriloos. Maa-rahvas, eriti lõunaestlane, võis sellest alates pühakirja tähtsamat osa lugeda oma emakeeles. Vähemalt suurtest raamatutest on see esimene, mis on trükitud läbinisti eesti keeles ja mis on määratudki just eestlasest lugejale, mitte enam abivahendiks teistest rahvustest kirikuõpetajatele. Siin ei ole saksakeelset paralleelteksti, nagu oli olnud varasemas eestikeelses usukirjanduses, ning raamatu eessõnagi alustavad väljaandjad pöördumisega armsa maamehe poole.

„Wastse Testamendi“ trükiarv oli 1686. aastal 500, millele paari järgneva aasta jooksul lisandus veel 300. Tänapäeval on teada kümnekonna säilinud eksemplari asukoht, neist mõned välismaal, nii et

asjast huvitatuile oli teos seni päris raskesti kättesaadav. Uustrükk kõrvaldab selle takistuse teadlaste, kõigepealt kirjakeele ajaloo uurijate teelt. „Wastsest Testamendist” on pärast esitrükki ilmunud küll veel üheksateist kordustrükki, kokku umbes 113 000 eksemplari, kuid juba 1727. aasta teine trükk tuli välja redigeeritud kujul.

„Wastne Testament” ilmus pöördelisel ajal eesti kirjakeele arengus. Muutused avaldusid kõige selgemini küll kirjaviisis, kuid puudutasid ka muud, isegi suhtumist kirjakeele alustesse üldse. Siiani oli oldud arvamusel, et ladina keele reeglid on universaalsed ja neid tuleb rakendada noorte kirjakeelte loomisel; harimatut rahvast tuleb õpetada oma keelt õigesti kasutama. Nüüd tekkis osal haritud inimestel uus lähenemisviis: selgema pilguga vaimulikud pidasid õigemaks kirjutada raamatuid rahvale omases keeles.

Ortograafias märkis seda loobumine võõrtähtedest ja mõnest muustki nn Stahli kirjaviisi iseärasusest. Sündis õigekiri, mida XIX sajandil hakati nimetama vanaks kirjaviisiks. Sellekohaste ettepanekutega tuli just 1686. aastal välja Bengt Gottfried Forselius. Lõuna-Eestis leidis reform võrdlemisi kiiresti toetust ja rakendust, Põhja-Eestis seisti muutustele kaua vastu. Adrian Virginius, „Wastse Testamendi” peamine trükkitooja Riias, ei jõudnud enam kõiki uusi seisukohti rakendada ja nii kujutab „Wastse Testamendi” kirjaviis endast üleminekujärku Stahli kirjaviisilt Forseliuse-Hornungi kirjaviisile. Nii selles kui ka kõiges muus on „Wastne Testament” väga oluline verstapost lõunaeestimurdelise kirjakeele arenguteel, suur samm selle küpsuse poole.

Uus väljaanne tähendab usutavasti tõuget „Wastse Testamendi” põhjalikumaks uurimiseks, muutes pääsu algteksti juurde palju hõlpsamaks.

Jaak Peebo

2001. aastal ilmunud keeleraamatuid

Sõnaraamatud

Eesti-inglise sõnaraamat. Estonian-English Dictionary. Toimetajad **Riina Kask, Ruth Mägi, Kristiina Noorma**. Tõlkijad Ivika Arumäe, Elen Laanemaa, Suliko Liiv, Piret Part, Koidu Raudvere, Tiia Rinne, Katri Tariq. TEA Kirjastus. Tallinn, 2001. 687 lk

Eesti-inglise sõnaraamat 2001. Estonian-English Dictionary 2001. Toimetajad **Mari Kerge, Maarja Märss, Inga Mölder**. Festart. Tallinn, 2001. 879 lk + 1 CD-ROM

Eesti keele raskete sõnade sõnaraamat. Kuidas sõnu õigesti kirjutada ja kasutada. Koostajad **Ruth Mägi, Koidu Raudvere, Mari Vaba**. Toimetajad Koidu Raudvere, Silva Tomingas, Lembit Vaba. TEA Kirjastus. Tallinn, 2001. 271 lk

Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999. Teine, parandustega trükk. Toime-
tanud **Tiiu Erelt**. Koostanud **Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik** ja **Tiiu Erelt**. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, 2001. 1040 lk

Inglise-eesti seletav sõnaraamat EELIS. English-Estonian Student's Dictionary. Tõlge **Ants Pihlak, Kadri Soon, Tiia Rinne**. Toimetaja **Helju Jüssi**. Festart. Tallinn, 2001. 1043 lk

Masinaehitustehnoloogia: eesti-inglise-saksa-vene terminid ja määratlused. Koostanud **Arnold Vällo, Mihkel Pikner**. Tallinna Tehnikaülikooli Kirjastus. Tallinn, 2001. 59 lk

Uus eesti-inglise majandussõnaraamat. New Estonian-English Dictionary of Economics. Koostanud Vahur Raid. Retsenseerinud Uno Mereste. Festart. Tallinn, 2001. 521 lk

Uus saksa-eesti majandussõnaraamat. Das neue deutsch-estnische Wirtschaftswörterbuch. Koostajad Mari Hiimäe, Katrin Püssa, Mari Plakk. Toimetajad Anu ja Toni Schultz, Toomas Pulst, Ruth Mägi, Koidu Raudvere, Lea Ellert. TEA Kirjastus. Tallinn, 2001. 399 lk

Helle Vissak, Eesti-vene-eesti politseivestmik. Эстонско-русско-эстонский разговорник для полицейских. Estada Kirjastus. Tallinn, 2001. 183 lk

Uurimused ja käsiraamatud

Esimesest algusest meie ajani. Karl August Hermann 150. Koostanud Urmas Sutrop. Eesti Keele Instituut. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, 2001. 287 lk

Estonian: Typological Studies. V. Edited by Mati Ereht. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 18. Tartu Ülikool. Tartu, 2001. 206 lk

Keelekorralduse konverents 18. ja 19. novembril 1999. Ettekanded. Koostanud Silvi Vare ja Kristiina Ross. Eesti Keele Instituudi toimetised 8. Tallinn, 2001. 222 lk

Keelteoskus kui kultuuri osa. Koostanud Jaan Õispuu. Toimetanud Marje Joalaid. Tallinna Pedagoogikaülikool. Läänemeresoome keelte õppetool. TPÜ kirjastus. Tallinn, 2001. 127 lk

Leksikograafiaseminar „Sõna tänapäeva maailmas”. Leksikografinen seminaari „Sanat nykymailmassa”. 8.-9. VI 2000. Eesti Keele Instituut. Ettekannete kogumik. Seminaariesitelmät. Toimetanud Margit Langemets. Eesti Keele Instituudi toimetised 9. Tallinn, 2001. 185 lk

Matsalu taimede nimestik. Vascular Plants of Matsalu. Matsalun kasvit. Koostaja Tiit Kaljuste. Tõlge Alex Lotman. Lihula, Matsalu Looduskaitseala. Haapsalu, 2001. 67 lk

Nordic and Baltic Morphology. Papers from a NorFA Course. Tartu, June 2000. Editors **Jussi Niemi & Janne Heikkinen**. University of Joensuu, Faculty of Humanities. Joensuu, 2001. 138 lk

Vilja Oja, Linguistic Studies of Estonian Colour Terminology. Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 9. Tartu University Press. Tartu, 2001. 192 lk

Papers in Estonian Cognitive Linguistics. Edited by **Ilona Tragel**. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 2. Tartu Ülikool. Tartu, 2001. 251 lk

Jaak Peebo, Wastse Testamendi lugu. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn, 2001. 47 lk

Raimo Raag, Elementär estnisk satslära. 2. tryckningen. FU Läromedel 22. Uppsala universitet. Finsk-ugriska institutionen. Uppsala, 2001. 342 lk

Rahvusvaheline keelte arengu konverents „Eesti keel Euroopas”. International Conference on Language Development „Estonian in Europe”. Teesid. Abstracts. Tallinn. 12.–14.03.2001. Konverentsi korraldaja: Tallinna Pedagoogikaülikool koostöös Eesti Keele Instituudi ja Euroopa keelteaasta Eesti komiteega. Tallinn, 2001. 110 lk

Silvi Tenjes, Nonverbal Means as Regulators in Communication: Sociocultural Perspectives. Dissertationes Linguisticae Universitatis Tartuensis 2. Tartu University Press. Tartu, 2001. 213 lk

Juhan Tuldava, Lærebok i estisk: grammatikk, tekster, parlor, oppgaver. Tilrettelagt av Turid Farbrege, Kaarina Ritson og Ülle Viks. Unipub. Oslo, 2001. 398 lk

Эллен Ууспылд, Айно Валмет, Популярная грамматика эстонского языка. Eesti keele grammatiline vormistik. Moodustamine ja kasutamine. Под общей редакцией Рут Лаане. Valgus. Tallinn, 2001. 431 lk

Aavo Valmis, Lembetar Valmis, Lihtne eesti keele grammatika harjutuste ja võtmeaga. Эстонская грамматика для всех с упражнениями и ключом к ним. Toimetajad Helle Metslang, Tatjana Nikitina, Tatjana Podgurskaja. TEA Kirjastus. Tallinn, 2001. 239 lk

Wastne Testament 1686. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn, 2001. 496 lk

Toom Õunapuu, Komaraamat. 2. trükk. Koolibri. Tallinn, 2001. 31 lk

K r o o n i k a

2001. aasta keelesündmused

17.01 Tallinnas peeti ajakirjanike liidu keeleteoimkonna koosolek, kus analüüsi ajakirja Oma Keel esimest numbrit. Esinesid Nõmme gümnaasiumi eesti keele õpetaja Ele Kriisa ja Oma Keele toimetaja Maire Raadik.

12.–14.03 Tallinnas toimus pedagoogikaülikooli korraldusel rahvusvaheline keelte arengu konverents „Eesti keel Euroopas”, mis oli pühendatud Euroopa keelteaastale ja K. J. Petersoni 200. sünniaastapäevale. Ettekandeid: Lumme Erikt „Täheendus kui teooria”, Suliko Liiv „Inglise laensõnad eesti ajakirjanduses”, Reet Kasik „Ühest uuest verbitüübist eesti morfoloogias”, Silvi Vare „Eesti üldkeele ja oskuskeele vahekorrast”, Mati Hint „Eesti ortograafia (silbi)fonoloogiline põhi”, Karl Pajusalu „Muutuvast ja muutumatust eesti keele häälduses”, Inno Salasoo „Eesti keel väliseestlase silma läbi”, Einar Meister, Haldur Õim „Eesti keeletehnoloogia – kus me praegu oleme?”, Gaël Harry Dias, Heiki-Jaan Kaalep „Mõnemesõnaliste üksuste automaatne leidmine: eesti fraasiverbid”, Meelis Mihkla „Eesti keele tekst-kõne sünteesi kvaliteedi hindamine ja tekst-kõne süsteemi arenguperspektiivid”, Mart Rannut „Mõningaid keele ühiskondlikke arenguid”, Ina Druviete, Janis Valdmanis „Keeleseadused kui „vaba turg”: Balti riikide näide”, Peep Nemvalts „Kas Eesti vajab eestikeelset kõrgharidust?”, Mihkel Maran „Eesti keele õpetamisest Moskva Eesti Seltsi juures”, Tõnu Karma „Kas K. J. Peterson oskas läti keelt?”, Kristiina Ross „K. J. Peterson ja eesti keeleteadus”, Urmas Sutrop „Eesti lõhnasõnade areng. Lõhnad K. J. Petersoni luules”, Birute Klaas „Eesti juurtega kakskeelsete perekondade keele-eelistustest”. Stendiettekan-

Peep Nemvalts „Aitab komputerdamisest. Väänduv ja paisuv struktuur: Tühisõnu ja tekstivahtu”, Ene Vainik „K. J. Peterson ja tema eesti keel”.

13.05 Emadepäeval anti Väike-Maarjas eesti keele instituudi vanemteadurile Ülle Viksile ja Tartu ülikooli emeriitprofessorile Eduard Väärile üle 2001. a F. J. Wiedemanni keeleauhind.

19.05 Peterburi ülikooli filoloogiateaduskonna ruumes peeti keelepäev, mille korraldasid Emakeele Selts, Eesti haridusministeerium ja Peterburi Eesti Kultuuriselts. Ettekanded: Mati Erelt „Emakeele Selts ja teised keeleasutused”, Tiiu Erelt „Kirjakeelest ja selle arendamisest”, Jüri Valge „Eesti keelepoliitikast”, Eevi Ross „Eesti murretest ja murdeuurimisest”, Jaan Maldre „Eestlased Peterburis”, Jüri Viikberg „Peterburi ja eesti keeleteadus”.

23.05 Tallinna Teadlaste Maja ja Emakeele Seltsi ühisprojekti „Eesti teaduskeel ja Euroopa Liit” raames peeti Tallinnas esimene diskussioon „Eesti keel tehnikateaduste keelena ja tehnikateaduste levitamine teistes keeltes”. Projekti toetavad Avatud Eesti Fond ja Euroopa Liidu infosekretariaat, diskussioonid on ettevalmistuseks 25.04.2002 korraldatavale konverentsile „Eesti keel teaduskeelena ja Euroopa Liit”.

30.05.–01.06 Tartu ülikooli Kääriku spordibaasis peeti soome-eesti kontrastiivseminar. Ettekanded: Seppo Suhonen „Kuidas määratleda lõunaeesti keelelist staatust”, Riho Grünthal „Vormihomonüümia ja muutuv keel”, Ellen Niit „Eesti keele võrgukursus Turu ülikoolis”, Hannu Remes „Omadussõnade tuletustüübid eesti ja soome keeles”, Ulla Palomäki „Madaldunud diftongid soome ja eesti keeles”, Helle Metslang „Soome „myös” ja eesti „ka””, Mati Erelt, Matti Punttila „Vandumisest eesti ja soome moodi”, Birute Klaas „Eestikeelsete vandesõnade roppuse tajumine eestlaste ja venelaste seas”, Tiit Hennoste „Eesti ja soome suulise kõne võrdlemisest”, Mart Velsker „„y” eesti kirjanduses”, Leena Huima „Piibli kõnekujundid Eesti ja Soome parlamendi protokollides 1995–2001”, Heli Laanekask „Keeled Koidula kirjades: koodivahetuse grammatikast”, Triinu Palo „Eesti ja soome mitmussõnadest”. Lisaks jagasid infot Renate Pajusalu uue eesti keele õpiku kohta, Aino Laagus eesti keele õppe lõpetamise kohta Lundis,

Margit Kuusk soome keele õppe kohta Tartu ülikoolis ning Jüri Valge eesti keele välisõppe kohta.

15.-16.06 Tartu ülikoolis peeti konverents „Teoreetiline keeleteadus Eestis”. Ettekanded: Haldur Õim „Teoreetilisest keeleteadusest ja Eestist”, Martin Ehala „Generatiivse grammatika uuematest suundadest”, Karl Pajusalu „VARBRUL-analüüsidesid ja optimaalsusteooriast”, Lumme Erilt „Semantikakomponent grammatikateooriates”, Margit Langemets „Generatiivne leksikon”, Peep Nemvalts „Keeleteaduse teaduskeelest. Teooriad, meetodid, terminid”, Tiit-Rein Viitso „Keelegraafiast ja murretest teoreetilisest perspektiivis”, Ago Künnap „Divergentsiteooria ja konvergensiteooria praegune jõukatsumine”, Mart Rannut „Keelte divergentsist Paabeli torni varjus”, Anna Verschik „Koodivahetus ja Eesti keeleteadus”, Mati Ereht „Hierarhiad keeletüpoloogias”, Helle Metslang „Grammatikalisatsiooniteooriast ja Eesti keeleteadusest”, Irina Külmoja „Funktsionaalsest grammatikast”, Krista Kerge „Funktsionalistlik keeleteooria ning rakenduslingvistilised arusaamad Eestis”, Silvi Tenjes „Kus keel ja käsi kokku saavad”, Ilona Tragel „Kognitiivsest lingvistikast Eestis”, Urmas Sutrop „Teoria(te) osast rahvuskeelte instituutide töös”, Tiit Hennoste „Suulise kõne uurimise mõju keele grammatilisele analüüsile”, Renate Pajusalu „Kõne-etnograafiast”, Reet Kasik „Lingvistiline tekstianalüüs”, Krista Vogelberg „Viisakusteooriate uuemate arengute teoreetiline ja empiiriline analüüs”, Piibi-Kai Kivik „Tähenduse konstrueerimine vestluses: kavatus (*intention*), pragmaatiline ja semantiline tähendus”, Leelo Keevallik „Grammatika suhtluses”.

20.06 Projekti „Eesti teaduskeel ja Euroopa Liit” raames peeti Tallinnas diskussioon „Eesti keel arstiteaduse keelena praegu ja edaspidi”.

27.06 Tartus peeti Emakeele Seltsi 34. J. V. Veski päev „Eesti keelepoliitikast”. Ettekanded: Ilmar Tomusk „Keeleseaduse täitmise järelevalve valupunkte”, Silvi Vare „Keeleõppepoliitikast ja eesti keele õppimisest teise keelena”, Eduard Vääri „Kui keelemees J. V. Veski elaks meie ajal”, Mihhail Stalnuhhin „Eesti keele areng lähitulevikus: kiire muutumine või mutatsioon?”, Jüri Valge „Avalikkus emakeelest: 2001 ja 1911”.

7.–11.09 Krimmis Bahtšisarai rajoonis Beregove külas toimusid II eesti suvepäevad, kus osalesid ka Euroopa keelteaasta Eesti komitee liikmed. Sinna- ja tagasiteel peeti kaks rongiseminari: „Eesti keele arendamise strateegiast” ja „Eesti keele välisõpe: tähtsus ja perspektiivid”.

19.09 Projekti „Eesti teaduskeel ja Euroopa Liit” raames peeti Tallinnas diskussioon „Eesti keele kui teaduskeele hetkeseis loodusteadustes. Kuidas edasi?”.

29.10 Rootsisis Uppsala ülikoolis peeti sümposium „100 aastat akadeemilist eesti keele õpet Uppsala ülikoolis”. Ettekanded: Jüri Valge „Eesti keele arendamise strateegia struktuurist ja eesmärkidest”, Mart Rannut ja Silvi Vare „Eesti keeleõiguskeskkond ja keeleõppekorraldus”, Helle Metslang „Eesti keel eri eluvaldkondades Eestis”, Mati Erelt „„Estonian language” – ülevaade mitte-eestlastele”, Tiit-Rein Viitso „Eesti keele päritolust”, Jüri Viikberg „Kaukaasiast Jaapani mereni. Eesti ümberasujate kontaktid kohalike keeltega”, Birute Klaas „Uus õpikeskkond ja eesti keel (võõrkeelena) kõrgkoolides”, Irina Külmoja „Vene diasporaa keelest Eestis”, Raimo Raag „100 aastat eesti keele akadeemilist õpet Uppsala ülikoolis”.

31.10 Projekti „Eesti teaduskeel ja Euroopa Liit” raames peeti Tallinnas diskussioon „Kuidas toetab infotehnoloogia eesti keelt teaduskeelena?”.

15.–17.11 Pühajärvel peeti konverents „Väikeste keelte kontaktid”. Ettekandeid: Mauno Koski „Läänemeresoome maailmapilte”, Petar Kehayov „Eesti keel ja makedoonia keel: arenguloolisi paralleele”, Ulla Palomäki „Madaldunud diftongid soome ja eesti keeles”, Vilja Oja „Millistele kontaktidele viitab spetsiaalse kasutusega värvisõnavara”, Peeter Pomozi „Võru ja ungari keele vokaalharmonia ühisjooni – juhus või ajalooline taust”, Mati Erelt „Kas eesti keeles on olemas jussiiv?!”, Erika Krautmane „Kaudsuse väljendamine liivi keeles”, Ellen Niit „Kaudsuse teatamislaadist läänepoolsetes eesti murretes”, Helle Metslang, Karl Pajusalu „Kuuldu olevik. Evidentsiaalsus ja ajasuhted lõunaeesti murretes”, Sulev Iva „Kaudsuse väljendamine võru keeles”, Petar Kehayov „Grammatilise evidentsiaali tüpologia eesti ja bulgaaria keeles”, Mati Hint „Kas Võru kirjakeele muutused matkivad eesti keele muutusi?”, Triin Iva „Eesti ütiskeele mõotusõq võro

keeleh”, Nele Reimann „Ütist ja esiqsugumast võrokiilse ni tõisi lähembide väikeisi kiili koolioppusõ man”. Stendiettekanded: Liina Lindström „Eesti murrete korpus”, Külli Eichenbaum, Kadri Koreinik „Keel ja põlisus”.

19.-20.11 Tartus peeti konverents „Emakeel ja teised keeled”. Ettekandeid: Tiina Kikerpill, Raili Pool „Soome-ugri üliõpilaste eesti keele suhtlusstrategiad”, Sirje Rammo, Julia Pill „Vene ja eesti keele verbireksiooni vastastikused mõjutused”, Marjo Mela „Läti koolilaste interferentsist eesti keele õppimisel”, Kristiina Praakli „Koodivahetus ja laenamine – Tampere eestlaste keelest”, Elle Sõrmus „Eesti keele kui võõr-/teise keele grammatika õpetamisest”, Elle Vaimann „Milline viga on eesti keeles viga?”, Mart Rannut „Eesti keele kui teise keele õppemallid ja nende areng viimase tosina aasta jooksul”, Ago Künnap „Kas uued sõnad ohustavad eesti keele tulevikku?”, Maarika Teral „Taanikeelse keskkonna mõju taanieestlaste keelele”, Péter Pomozi „Eesti keele arenemisvõimalused erinevais mitmekeelseis keskkondades”, Mihkel Maran „Eesti keele õpetamine Moskvast”, Ene Peterson „Eesti keele kui teise keele õpetamine Ida-Virumaal: probleemid ja lahendused”, Szilard Tóth „Välisõppejõudude eesti keele oskusest”, Tiiu Salasoo „Algsete eesti- ja ingliskeelsete verbivormide kasutamine kakskeelse lapse poolt”, Ülle Rannut „Multikultuurilistest aspektidest eesti keele kui teise keele õpetamisel”, Valentina Štšadneva, Vello Vellearu „Nimisõnafraaside sõnajärjest vene ja eesti keeles”, Juri Kudrjajtsev „Eesti ja vene vokalismi (diftongid) kõrvutus”, Ljudmilla Dulitschenko „Negatiivse tähendusega antropolekseemid vene ja eesti traditsioonilise kultuuri peeglis”.

28.11 Projekti „Eesti teaduskeel ja Euroopa Liit” raames peeti Tallinnas diskussioon „Mis keeles kirjutavad praegu ja edaspidi Eesti humanitaarteadlased oma uurimistulemustest?”. 06.02.2002 peetakse sarja viimane diskussioon „Eesti keel teaduskeelena meie põllumajandusteadustes; on seda üldse vaja?”.

12.12 Rahvusraamatukogus peeti 9. õiguskeelepäev, mille üldteemaks oli seaduskeele hoole Saksamaal, Soomes ja Eestis. Esinesid Els Oksaar Hamburgi ülikoolist, Jussi Kallio Soome Kodumaa Keelte Uurimiskeskusest ja Raigo Sõlg Eesti justiitsministeeriumist.

2001. a kaitstud eesti keele magistri- ja bakalaureusetööd

Tartu ülikooli magistrیتööd

Meelis Mihkla „Eesti keele tekst-kõne süntees”, Ingrid Nikopensus „Võõrkeelte osaoskuste õpetamine ja arendamine interaktiivse info-tehnoloogia võimalusi kasutades”, Kristina Pai „Translatiivne ja essiivne predikatiivadverbiaal eesti kirjakeeles”, Külli Prillop „Georg Mülleri jutluste verbivormistik”, Reet Pärss „Kohtla-Järve, Jõhvi ja Sillamäe vene õppekeelega koolide riigikeeleõpetajate eesti keele oskusest”, Evar Saar „Räpina ja Vastseliina kohanimed. Sünkrooniline ülevaade ja andmebaas”, Ene Vainik „Eestlaste emotsioonisõnavara”.

Tartu ülikooli bakalaureusetööd

Inge Annom „Ferdinand Johann Wiedemanni „Versuch ueber den werroehstnischen Dialekt” tõlge eesti keelde ja kommentaarid”, Margit Herbst „Võõrsõnad ja võõrad sõnad gümnaasiumi õppekomplektis „Eesti keele struktuur””, Sulev Iva „Võru-eesti sõnaraamat”, Airi Jansons „Partikkel *siis* eesti suulises kõnes: üldiseloomustus ja funktsioonid”, Tiina Kapper „Tavakooli 5. klassi õpilaste lugemisoskuse tasemeuuring”, Maarika Keldt „Verbireksioonid Joachim Rossihniuse kirikuraamatus (1632)”, Evelin Kivilo „Isikuid laiendavad partitsiip-täiendid ajalehtedes”, Kersti Kõrgvee „Lapse sõnavara areng vanuses 1,8–2,1”, Kadri Kõpp „Interrogatiiv-relatiivpronoomenid eesti vanemas kirjakeeles”, Merilin Nurme „SL Õhtulehe uudissõnavara”, Kathy Pauk „Võõrsõnad ajalehekeeles”, Monika Puutsa „Eesti ajaleheuudiste keelest ja tekstiehitusest”, Sirle Savila „Somaatilise algusosisega võrdlused eesti ja kõrvutavalt soome keeles”, Ene Vadi „Reklaamide väärtusdiskursused”, Mare Viks „Suulise kõne erijooni spordireportaapide keeles”, Karin Veske „Koloratiivtarindid tänapäeva eesti keeles”, Taimi Vill „Viga eesti keeles eesti kooli õpilaste hinnangul”, Reelika Võsa „Sugupool ja keel Eesti seltskonnaajakirjanduses aastal 2000”, Ellen Võõbus „Soome denominaalsete verbituletiste tõlkimine eesti keelde”.

Tallinna pedagoogikaülikooli magistritööd

Kaja Toikka „Kirderannikumurde idaosa murde- ja keelekontaktid” (2000), Sigrid Salla „Interneti meelelahutusliku jututoa kui võrgusuhtluse vormi erijooni Virtual City jututoa näitel” (2001).

Tallinna pedagoogikaülikooli bakalaureusetööd

Aire Kalamees „K. A. Hermannini kalendrinimed”, Kristi Kallaste „Võõrsõnade kasutamisest nüüdisajakirjanduses Eesti Ekspressi näitel”, Ljubov Lobõševa „Muutused eesti ortograafiareeglites viimastel kümnenditel ja nende omaksvõtmine keelekasutajaskonnas TPÜ üliõpilaste näitel”, Kristin Lõoke „E. A. Poe’ novelli „Ovaalne portree” eestikeelsete tõlgete võrdlus: omadussõnad”, Külli Marga „Eesti keele sõnajarje muutused 20. sajandil”, Marje Mets „Sotsiaalreklaam: olemus, sõnaliigid, tekst”, Margit Raik „Võõrsõnad põhikooli emakeele- ja kirjandusõpikutes”, Kristjan Rääk „Poliitiliste programmide keelest”, Styna Õunapuu „Aastatel 1974–1983 sündinud laste eesnimed ja nime valiku põhjendused”.

NB! Oma Keele toimetus ootab aadressil es@eki.ee teateid koolide korraldatud keelepäevade kohta (toimumise aeg ja koht, esinejad ja teemad), et neid ka oma kroonikarubriigis kajastada.

